

СПИСАНИЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

ГОДИНА CXXXV 2/2022
Основано през 1869 г.

JOURNAL OF THE BULGARIAN ACADEMY OF SCIENCES

YEAR CXXXV 2/2022
Founded in 1869

СЪДЪРЖАНИЕ

НАУЧЕН ДЯЛ

- Ала Сайпанова – Проф. С. И. Сиделников и възраждането на историческата българистика след Втората световна война / 3
Сергей Страшнюк – Българистиката в Харковския императорски университет (средата на XIX – началото на XX в.) / 10
Олег Б. Бубенок – Историята на прабългарите в изследванията на проф. А. А. Тортика / 22
Сергей Литовченко – „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“ – последният труд на А. П. Мартемянов / 28

ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА БАН

- Декларация на VIII Общо събрание на БАН относно предвидената бюджетна субсидия за БАН за 2022 г. / 32

СЪБРАНИЕ НА АКАДЕМИЦИТЕ И ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТИТЕ

- Илза Пъжева – Отчет на Събранието на академиците и член-кореспондентите на БАН за 2021 година (Резюме) / 33

ГОДИШНИНИ И ЮБИЛЕИ

- Стоян Буров – „Да се обърне дружеството в академия“: хронология на събитията (По случай 110-годишнината от обнародването на първия закон за Българската академия на науките) / 44
Петър Кендеров – 90 години от рождението на академик Благовест Сендов / 47
Питър Фишър Апельт – В памет на Благовест Сендов / 51
Магдалена Абаджиева – 140 години от рождението на академик Стоян Романски / 52

CONTENTS

SCIENTIFIC SECTION

- Alla Saipanova – Prof. S. I. Sidelnikov and the Revival of Kharkiv Historical Bulgarian Studies after the Second World War / 3
Sergey Strashnyuk – Bulgarian Studies in the Imperial University of Kharkov (Mid 19th – Beginning of 20th Century) / 10
Oleg B. Bubenok – The History of the Proto-Bulgarians in the Studies of prof. A. A. Tortika / 22
Sergey Litovchenko – “Veterans of the Roman Army – Magistrates and Priests in Lower Moesia” – the Last Work of A. P. Martemyanov / 28

THE GENERAL ASSEMBLY OF BAS

- Declaration of the VIII General Assembly of BAS Regarding the Envisaged Budget Subsidy for BAS for 2022 / 32

THE ASSEMBLY OF ACADEMICIANS AND CORRESPONDING MEMBERS OF BAS

- Ilza Pajeva – 2021 Annual Report at the Assembly of Academicians and Corresponding Members of the Bulgarian Academy of Sciences / 33

ANNIVERSARIES AND JUBILEES

- Stoyan Burov – “Turning the Society into an Academy”: Chronology of Events (On the Occasion of the 110th Anniversary of the Promulgation of the First Law on the Bulgarian Academy of Sciences) / 44
Petar Kenderov – 90 Years since the Birth of Academician Blagovest Sendov / 47
Peter Fischer-Appelt – In Memory of Blagovest Sendov / 51
Magdalena Abadzhieva – 140 Years since the Birth of Academician Stoyan Romanski / 52

Николай К. Витанов – 80 години от рождението на член-кореспондент Васил Атанасов Попов / 55

НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ПРОЯВИ

Петър Бойваленов, Олег Мушкаров, Евгения Сендова – „Да умреш млад на 88 години“ – проф. Едуард Саф за акад. Бл. Сендов и за енергията в човешки и математически контекст / 57

МНЕНИЯ

Силвия Парусева, Янка Александрова – Дигитализация в строителството в контекста на въздействащи движещи сили и фактори / 65

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

Център за обучение при Българската академия на науките / 71
Стефан Стаменов, Ваня Стаменова – Образователна инициатива „Космическо училище“ / 73
Книгата „Българските азбуки“ / 78

ХРОНИКА

В Управителния съвет на БАН / 81
Новоизбран председател на Съвета за издателска дейност / 81
Преизбрани директори на институти / 81
В Събранието на академиците и член-кореспондентите / 82
Декларация от Събранието на академиците и член-кореспондентите на Българската академия на науките за мир в Украйна / 82
Заслужено признание / 82
Награда „Еврика“ за постижения в науката за млад учен от БАН / 83
Представяне на колективната монография „Съвременните Балкани: предизвикателствата на XXI век“ / 83

IN MEMORIAM

Член-кореспондент Йордан Йорданов / 84

Иван Гранитски – Храбър пътешественик в пространствата на отечествената история / 85

Nikolay K. Vitanov – 80 Years since the Birth of Corresponding Member Vassil Atanasov Popov / 55

NATIONAL AND INTERNATIONAL SCIENTIFIC EVENTS

Petar Boyvalenkov, Oleg Mushkarov, Evgenia Sendova – “To Die Young at the Age of 88” – Professor Edward B. Saff for Academician Bl. Sendov and Energy in Human and Mathematical Contexts / 57

OPINIONS

Silvia Parusheva, Yanka Aleksandrova – Digitalization in Construction in the Context of Impacting Drives and Factors / 65

INTRODUCING

Training Centre of the Bulgarian Academy of Sciences / 71
Stefan Stamenov, Vanya Stamenova – Space School Educational Initiative / 73
“The Bulgarian Alphabets” Book / 78

NEWS ITEMS

In the Management Board of BAS / 81
Newly Elected Chairman of the Publishing Council / 81
Re-elected Directors of Institutes / 81
In the Assembly of Academicians and Corresponding Members / 82
Declaration of the Assembly of Academicians and Corresponding Members of the Bulgarian Academy of Sciences for Peace in Ukraine / 82
Deserved Recognition / 82
“Eureka” Award for Scientific Achievements for a Young Scientist from the Bulgarian Academy of Sciences / 83
Presentation of the Collective Monograph “Modern Balkans: Challenges of the 21st Century” / 83

IN MEMORIAM

Corresponding Member Yordan Yordanov / 84

Ivan Granitski – A Brave Traveller in the Realm of National History / 85

Ала Сайпанова

ПРОФ. С. И. СИДЕЛНИКОВ И ВЪЗРАЖДАНЕТО НА ИСТОРИЧЕСКАТА БЪЛГАРИСТИКА СЛЕД ВТОРАТА СВЕТОВНА ВОЙНА

През цялата си история Харковският университет е бил и остава един от водещите центрове на българистиката в Източна Европа. Нейните основи са положени от професорите Измаил Срезневски, Пьотър Лавровски, Марин Дринов. Именно с появата на последния сред стените на университета започва процесът по изграждане на научна школа по историческа българистика, прекъснат през 1919 г. покрай идването на власт на болшевиките, определили Харков за столица на Съветска Украйна, и емигрирането на видните университетски слависти С. М. Кулбакин и А. Л. Погодин в Кралството на сърбите, хърватите и словенците. Университетът, трансформиран в Харковски институт за народно образование, е възстановен през 1933 г., но българистиката в него се запазва само като област на научните интереси на известните филолози слависти А. И. Белецки и Л. А. Булаховски, впоследствие – академици на АН на УССР. Традициите на историческата българистика след приключването на Втората световна война продължава С. И. Сиделников (1916 – 1977) – един от авторитетните съветски учени, известен специалист по история на Българското възрождане, талантлив педагог.

Степан Иванович се оказал в Харков през 1945 г. Зад гърба си той има диплома на отличник по специалност „История“ и задочна аспирантура от Историческия факултет на Ленинградския университет, опит от преподавателска работа по нова история на европейските страни и Америка, както и от изпълняващ задълженията на завеждащ Катедрата по нова история в Сталинградския педагогически институт, участие в боевете по време на войната в състава на Централния и Първи украински фронт. Изминавайки пътищата на войната от Сталинград до Чехословакия, С. И. Сиделников е тежко ранен в хода на Дуклинската операция и дълго време се лекува в Харков.

Тук, след демобилизирането му по инвалидност, той възобновява своята преподавателска дейност сред стените на Харковския педагогически институт „Г. С. Сковорода“, където от 1945 до 1956 г. работи в Катедрата по обща история, води лекциите по нова история на страните от Европа

и Америка в Историко-филологическия факултет. От 1951 до 1956 г. С. И. Сиделников оглавява Катедрата по обща история, а в периода 1951 – 1952 г. съвместява завеждането на Катедрата със задълженията на декан на Историко-филологическия факултет.

Едновременно с това, по съвместителство, започвайки от 1948 г., Степан Иванович преподава и в Историческия факултет на Харковския държавен университет „А. М. Горки“, а през 1956 г. минава на постоянна работа в Катедрата по нова и най-нова история на същия университет. Тук С. И. Сиделников води на студентите лекционни курсове по нова и най-нова история на страните от Европа и Америка, по история на южните и западните славяни, а също и редица спецкурсове, като например „Революционното движение на българския народ през 60-те – 70-те години на XIX столетие“ [1, с. 34 – 35]. От 1963 до 1976 г. ръководи Историческия факултет, а през периода 1964 – 1977 г. завежда и Катедрата по нова и най-нова история.

Работейки в харковските висши учебни заведения, Степан Иванович възобновява и научно-изследователската си дейност. Трябва да кажем, че още в студентските си години той се увлича от историята на България. Най-голямо влияние върху избора на научната насоченост на С. И. Сиделников оказва проф. Н. П. Полетика, който водел в Ленинградския университет лекциите по нова история и бил научен ръководител на курсовата работа на студента Сиделников. Точно през студентския си период, през 1939 г., Сиделников публикува първата си научна статия (нещо, което е изключителна рядкост за сталинската епоха!) – „Авантюрата на руския царизъм в България (1878 – 1896 г.)“ [2].

¹ В рубриката „Научен дял“ в кн. 2 и 3 гостува Центърът по балканистика и балкански изследвания „Марин Дринов“ към Харковския национален университет „Василий Каразин“. Статиите са подбрани и подредени от Центъра. Превод от руски език – Светлана Филчева.

В научноизследователската дейност на С. И. Сиделников ясно се очертават две основни направления. Първото (с което той започва да се занимава още на студентската скамейка и продължава в първите следвоенни години в Харков) е съединението на Княжество България с Източна Румелия в периода 1878 – 1886 г. По тази тема на 19 май 1947 г. той защитава кандидатска дисертация пред Специализирания съвет на Харковския държавен университет „А. М. Горки“ [3, с. 58]. Към момента на защитата това е един от малко проучените въпроси в съветската историография. В дисертацията [4] и в статия по същата тема [5] за пръв път подробно се разглежда борбата на българския народ срещу разпарчетосването на страната след решенията на Берлинския конгрес от 1878 г. Разгърналото се народно движение за обединение е показано на фона на вътрешното политическо развитие на Княжество България и Източна Румелия. Последната, според мнението на учения, става център на съединителното движение поради това, че най-остро усеща гнета на турското господство, оставайки под прякото управление на Османската империя със статут на автономна област, докато в същото време Княжество България е във формална васална зависимост от Турция [4, с. 261 – 262]. Движението за съединение на Южна и Северна България, от негова гледна точка, носи демократичен, народен и масов характер, обхващайки селяните, занаятчиите, дребната буржоазия, армията и интелигенцията [4, с. 258]. Именно единомудрената подкрепа на българския народ, както смята Степан Иванович, е решаващият фактор, осигурил успешното провеждане на Пловдивското въстание от 18 септември 1885 г. [4, с. 298]. Присъединяването на княз Александър Батенберг към борбата за обединение вече след провъзгласяването на Съединението на Княжество България и Източна Румелия е принудителна стъпка, мотивите за която, както убедително показва С. И. Сиделников, са негови конюнктурни цели – „користният му стремеж да запази властта си и да разшири териториалния ѝ обхват“ [4, с. 304]. Като активен поддръжник на борбата за обединение от първия ден на разделянето на Санстефанска България проф. Сиделников посочва лидера на Либералната партия Петко Каравелов. Именно нему ученият отрежда „изключителна роля“ в делото по провеждането и завършването на обединението на Южна и Северна България [4, с. 237 – 238]. Обединителното движение в Княжество България и автономната област Източна Румелия завършва процеса по обединяването на двете части в една държава – това е мнението на историка Сиделников.

Трябва да отбележим, че този труд на С. И. Сиделников към дадения момент е не само първото фундаментално изследване на проблема в съветската историография, но и първата защитена в Харков дисертация по история на България след 1917 г.

Второто направление в научноизследователската дейност на Степан Иванович (с което той започва да се занимава още на следващата година след защитата на кандидатската си дисертация и особено интензивно – след преместването си в Историческия факултет на Харковския университет през 1956 г.) е националноосвободителното движение на българския народ от средата на XIX в. до Освобождението на страната в резултат на Руско-турската война 1877 – 1878 г. По този проблем ученият публикува три монографии [6, 7, 8], множество научни статии, историографски обзори и рецензии и защитава през 1963 г. докторска дисертация на тема „Създаване и дейност на Първия революционен централен комитет (1868 – 1873 г.)“ [9, с. 1].

В работите по тази тема ясно се очертава кръг от въпроси, в чието изучаване приносът на С. И. Сиделников е безспорен, поне що се отнася до съветската историческа наука. Това са:

- 1) системата на турското политическо господство в българските земи в средата на XIX в.;
- 2) мястото на чорбаджийството в социално-класовата структура на българското общество;
- 3) селските въстания в България в периода 1841 – 1850 г.;
- 4) политически портрет на Г. С. Раковски;
- 5) създаване и дейност на първия Български революционен централен комитет (БРЦК) (1868 – 1872 г.);
- 6) революционната дейност и идеологическите възгледи на В. Левски;
- 7) обществено-политическата и публицистична дейност на Л. Каравелов;
- 8) ролята на Хр. Ботев в подготовката на националната революция;
- 9) кризата в БРЦК 1872 – 1873 г.;
- 10) процесът по създаването на втория БРЦК;
- 11) идейно-политическата борба в БРЦК;
- 12) числен и социален състав на революционните организации в България и в емиграция;
- 13) историография на руско-българските революционни връзки през втората половина на XIX в.;
- 14) историография на Априлското въстание от 1876 г. в България.

Така например Степан Иванович задълбочено изследва системата на турското политическо господство в българските земи в средата на XIX в., посочва особеностите и засилването на военно-феодалното и националното робство на българския народ през този период, което му позволява да преразгледа разпространеното в българската и съветската историография твърдение за позитивното значение на турското господство в България. Той убедително доказва, че турското господство над страната представлява добре обмислена и добре организирана както на държавно, така и на местно ниво система за произвол на администрацията, полицията и съда на Османската империя, създала веднага след завладяването на България изключително тежки условия за българите и въз-

препятствала прогресивото развитие на страната [10, с. 75 – 80; 11, с. 70 – 84].

Във връзка с оживената научна дискусия в историческата наука на НРБ за същността на чорбаджийството в българското общество в периода на турското господство се появява изследването на С. И. Сиделников, в което той критично разглежда всички съществуващи гледни точки по този въпрос и определя класовата принадлежност на чорбаджиите. Обстойно анализирайки тяхната икономическа и политическа дейност, ученият определя чорбаджийството като едра търговско-лихварска национална буржоазия, чиято основна сила се крие в значителните финансови средства, натрупани чрез лихварство и търговия. Бидейки и икономически, и политически тясно свързани с турската военно-феодална система, чорбаджиите не са били заинтересовани от пълното унищожение на османското господство и затова застават в разгърнатата се антиосманска борба на ясно изразени туркофилски позиции [10, с. 72 – 73; 11, с. 70; 12, с. 192]. По такъв начин се опровергава битувашата по това време в историографията теза за чорбаджийството като представител на феодалната класа.

Вниманието на С. И. Сиделников привличат също така събитията, свързани с въоръжените въстания на българските селяни от средата на XIX в. За пръв път в съветската историография той проучва причините, програмата, характера и протичането на селските въстания от 1841 и 50-те години в Западна и Северозападна България. Интерес предизвиква задълбоченият авторски анализ на социалните противоречия в навечерието на тези вълнения. Степан Иванович е един от първите, обосновава тезата, че наред със социалните, са издигнати и национални искания, признавайки по този начин двузначния характер на българските селски въстания от 1841 и 50-те години: борбата срещу полуфеодалните форми на експлоатация е била едновременно и борба против турското господство [13, с. 94].

При изследванията на националноосвободителното движение в България през 50-те – първата половина на 60-те години на XIX в. С. И. Сиделников не може да заобиколи дейността на българския революционер Г. С. Раковски. В първата в съветската историческа наука монография [6] авторът успява поновому да интерпретира спорните и подробно да разгледа малко проучени и неизвестни страници от биографията на този политически деец. В центъра на изследването е революционната борба на Г. Раковски и подготовката на националното освобождение на България. Ученият убедително доказва, че именно Раковски е родоначалникът на революционната идеология на българското националноосвободително движение, защото пръв издига идеята за пълна политическа независимост чрез всенародно въоръжено въстание. При подготовката на последното Раковски прави опит да обедини

антиосманската борба на българите под ръководството на единен център [6, с. 52, 96 – 97; 14, с. 47 – 48]. Идеино-теоретичната и практическата дейност на Г. Раковски подготвят прехода на националноосвободителното движение към по-високия етап, когато то е оглавено от първия Български революционен централен комитет.

Централно място в научното наследство на С. И. Сиделников заема националноосвободителното движение на българския народ под ръководството на първия БРЦК. Степан Иванович за пръв път в съветската и българската историография проучва всестранно историята на възникването и дейността на БРЦК в първите му години, като поновому решава редица въпроси. Първоначално ученият анализира идейно-политическата борба на различните течения в националноосвободителното движение на България от края на 60-те – началото на 70-те години на XIX в., като доказва, че появата на БРЦК е логически завършек на формирането и укрепването на революционното течение, което през този период е свързано с идейно-теоретичната и практическа дейност на Васил Левски, Христо Ботев и Любен Каравелов. За основоположник на комитетската организация Степан Иванович смята В. Левски, като обосновава доказва, че той пръв посочва необходимостта да се пренесе тежестта на борбата против турското господство вътре в страната и лансира идеята за създаване на вътрешна революционна организация за предварителна подготовка на народа за въоръжено въстание [8, с. 40 – 44; 15, с. 118 – 121]. Така ученият опровергава широко разпространената в българската историческа литература гледна точка, че В. Левски е възприел тази идея от Л. Каравелов или И. Касабов и на практика е бил само неин изпълнител [15, с. 107 – 108; 16, с. 97 – 98].

С. И. Сиделников преразглежда и битувания в историческата наука възглед за сроковете на създаване на първия БРЦК, като се включва в научната дискусия, водена по това време в българската историография, относно времето и мястото на възникване на първата българска революционна организация. Според проф. Сиделников появил се през есента на 1870 г. и организационно оформил се през пролетта на 1871 г. Букурещки БРЦК не успява да оглави националноосвободителното движение поради преобладаването в него на представители на либералната буржоазия и на буржоазно-демократични групировки, стремящи се да отслабят и подчинят революционните сили на интересите на богатите слоеве от обществото. Революционно-демократичното движение, представено в него само от Л. Каравелов, нямало стабилна основа в комитета. Затова фактически Букурещкият БРЦК не съществувал като ръководен орган до април 1872 г. Ролята на център на емиграцията играел вестник „Свобода“, издаван от Л. Каравелов [8, с. 74 – 97]. Истинският ръководител на борбата на българите за национална независи-

мост, както доказва проф. Сиделников, станал вътрешният център, появил се през есента на 1870 г. под името Българско временно правителство, взаимствано от Г. С. Раковски. Организационно оформил се през зимата – пролетта на 1871 г., с времето той се нарича БРЦК в България [8, с. 98 – 111]. Негов създател и ръководител е В. Левски. Именно този вътрешен център, действал през 1870 – 1873 г. в България, според историка, е първата и единствена революционно-демократична организация на българския народ с разклонена система от революционни комитети и групи.

Особено внимание заслужава разработването от С. И. Сиделников на въпроса, касаещ числеността и социалния състав на организацията, оглавявана от БРЦК. Степан Иванович първи в съветската и българската историческа наука определя общия брой на революционните комитети и групи в България и извън нея от 1869 до 1873 г., установява времето на тяхното възникване и териториално разпределение, а също така проучва числения и социалния състав на всеки отделен комитет и група. В резултат на проведената сложна социологическа дейност ученият констатира, че от лятото на 1869 до май 1873 г. под ръководството на първия БРЦК, оглавяван от В. Левски, революционни комитети и групи съществуват в 198 населени места в България; 108 БРК и 90 революционни групи обединяват 1281 дейци [8, с. 173 – 174; 17, с. 312; 18, с. 270; 19, с. 301]. В социалния им състав преобладават селяни, занаятчии, дребни търговци, интелигенция, което обуславя предимно дребнобуржоазния характер на революционните организации [17, с. 312; 19, с. 301; 20, с. 141 – 142]. В емиграция действат 18 БРК и 25 групи, които в организационно отношение са били по-слаби от тези вътре в страната [18, с. 278]. Те се различават и по социалния си състав. В тях преобладават дребните търговци и интелигенцията. Освен това в емигрантските организации значително по-голям е относителният дял на средната буржоазия [17, с. 313; 18, с. 278 – 280].

Освен с научноизследователска дейност С. И. Сиделников активно се занимава и с подготовката на научно-педагогически кадри. Той умело подклажда интереса на студентите към историята на България, търпеливо насочва първите и следващите им стъпки в научното поприще и така помага за израстването на цяла плеада от историци българи.

Под негово ръководство са подготвени и успешно защитени 13 кандидатски дисертации. Сред аспирантите му са четирима българи, които работят по теми, отразяващи приоритетите на съветската историческа наука: П. Т. Рущенко през 1953 г. подготвя кандидатска дисертация по история на Септемврийското въстание от 1923 г. в България; Н. П. Подлесни пише дисертационен труд на тема „Априлското въстание от 1876 г. в България и общественото мнение в Русия“ (1963 г.); Н.

И. Туривенко е автор на изследването „Освободителната мисия на Съветската армия в България (септември 1944 г.)“ (1968 г.); Л. А. Пашковски защитава кандидатска дисертация на тема „Културните връзки между Съветския съюз и България през 1934 – 1941 г.“ (1969 г.). Последните двама създават огнища на историческата българистика в Донецк и Симферопол, а доц. Н. П. Подлесни година и половина след смъртта на Степан Иванович през ноември 1977 г. е ръководител на Катедрата по нова и най-нова история. На този пост през май 1979 г. го сменя проф. Г. Н. Попов, специалист по история на БКП, при защитата на кандидатската дисертация на когото през 1954 г. като опонент участва С. И. Сиделников.

За свой учител Степан Иванович смята Г. И. Чернявски, макар че той формално не е бил научен ръководител на кандидатската му дисертация „Работническото движение в България в периода на временна, частична и относителна стабилизация на капитализма (1925 – 1929 г.)“, а участва като официален опонент при защитата ѝ през 1968 г.

За изграждането на висококвалифицирани научни кадри спомагат и многобройните участия на Степан Иванович като официален опонент при защитата на дисертациите, при което той проявява принципност и компетентност. Проф. Сиделников 12 пъти се явява като официален опонент при защита на дисертации: два пъти – на докторски, и 10 пъти – на кандидатски. Сред тях са 7 кандидати за научна степен по история на България – Г. Д. Йорданов, Г. Н. Попов, Н. С. Илчук, В. П. Чорни, Ш. Ф. Файзиев, Г. И. Чернявски, Д. Мичев.

Трябва да отбележим, че през 1953 г. с пряката помощ на С. И. Сиделников в Харковския университет защитава кандидатската си дисертация българският аспирант Георги Йорданов. Това е първата от защитените в СССР дисертации по история от български граждани.

Под ръководството на Степан Иванович студентите пишат десетки курсови и дипломни работи върху историята на България. Като научен ръководител той подпомага написването на над 80 дипломни работи, 14 от които са посветени на различни периоди от историята на България².

Свидетелство за авторитета на харковските историци българи е участието им в подготовката и провеждането на Петата научна междувузовска конференция на историците слависти, която протича в Харков от 3 до 6 февруари 1970 г. С. И. Сиделников е заместник-председател на Организационния комитет по провеждането на конференцията, Г. И. Чернявски е отговорен секретар, а Г. Н. Попов – член на Организационния комитет. Освен

² Изчислено по Протоколи от заседанията на Катедрата по нова и най-нова история на Харковския държавен университет за периода 1956 – 1977 г.

това изброените харковски професори участват в ръководството на секциите, като Степан Иванович е един от тримата ръководители на секция „Славянските страни през XVIII – средата на XIX в.“ [21].

В определена степен възраждането на харковската историческа българистика е подпомогнато и от попадането на България в сферата на влияние на СССР след Втората световна война. Това дава възможност на харковските учени да поддържат научни контакти с водещи български историци, научни и учебни институции в НРБ, да посещават с научна цел София и други български градове, където се намират архиви и библиотечни хранилища, да публикуват статиите си в български научни издания и в периодичния печат.

Така например С. И. Сиделников три пъти (през май 1960, май 1972 и ноември – декември 1973 г.) осъществява научни командировки в България, където чете лекции в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, обменя опит с български колеги, участва с доклади в различни конференции [22]. В резултат на тези командировки е събран архивен материал, който дава възможност на Степан Иванович не само да завърши и защити док-

торската си дисертация, но и да публикува две монографии и поредица от статии, включително и в България. Той поддържа научни контакти с Института по история и с Центъра по българистика при Българската академия на науките, със Софийския университет и други, лично контактува с известни български учени като акад. Димитър Косев, акад. Жак Натан, проф. Веселин Хаджиниколов, проф. Христо Христов, проф. Воин Бояджиев, доц. Ангел Веков, доц. Стойко Колев и др.

В заключение С. И. Сиделников има значителен принос за развитието на харковската историческа българистика. Цялата му научноизследователска дейност е посветена на българската история. Той подготвя и немалко специалисти по история на България. Със своята научноизследователска дейност и с подготовката на група млади учени по българска история ученият подпомага възраждането в Харков на традициите на историческата българистика в следвоенните години. Във всеки случай, за високата награда на Българската академия на науките – златния медал на името на Марин Дринов, с който е удостоен Харковският национален университет „В. Н. Каразин“ през 2005 г., голяма е заслугата и на С. И. Сиделников.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Государственный архив Харьковской области, ф. Р-2792, оп. 7, ед. хр. 1433. [Gosudarstvennyy arkhiv Kharkovskoy oblasti, f. R-2792, op. 7, ed. khr. 1433].
- [2] Сидельников, С. Авантюра русского царизма в Болгарии. 1878-1896 гг. – Ученые записки Ленинградского государственного университета, 1939, т. 36. Сер. историческая, вып. 3, с. 145-180. [Sidel'nikov, S. Avantiura russkogo tsarizma v Bolgarii. 1878-1896 gg. – Uchenye zapiski Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta, 1939, vol. 36. Ser. istoricheskaya, issue 3, s. 145-180].
- [3] Государственный архив Харьковской области, ф. Р-4293, оп. 2, ед. хр. 76. [Gosudarstvennyy arkhiv Kharkovskoy oblasti, f. R-4293, op. 2, ed. khr. 76].
- [4] Сидельников, С. И. Восоединение Княжества Болгарии и Восточной Румелии (1878-1886 гг.): дис. на соиск. учен. степ. канд. ист. наук. Харьков, 1946. [Sidel'nikov, S. I. Vossoedinenie Knyazhestva Bolgarii i Vostochnoy Rumelii (1878-1886 gg.): dis. na soisk. uchen. step. kand. ist. nauk. Kharkov, 1946].
- [5] Сидельников, С. И. Воз'єднання князівства Болгарії і Східної Румелії (1879-1886 роки). – Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, 1949, т. 11, с. 45-90. [Sidel'nikov, S. I. Voz'yednannya knyazivstva Bolgariyi i Shidnoyi Rumeliyi (1879-1886 roky). – Naukovi zapysky Kharkivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo instytutu im. G. S. Skovorody, 1949, vol. 11, s. 45-90].
- [6] Сидельников, С. И. Болгарський революціонер Георгій Раковський. Харків: Видавництво Харківського університету, 1959. [Sidel'nikov, S. I. Bolgars'kyj revolyucioner Georgij Rakovs'kyj. Kharkiv: Vydavnytstvo Kharkivs'kogo universytetu, 1959].
- [7] Сидельников, С. И. Борьба течений в первом Болгарском революционном центральном комитете. Харьков: Издательство Харьковского университета, 1962. [Sidel'nikov, S. I. Borba techeniy v pervom Bolgarskom revolyutsionnom tsentralnom komitete. Kharkov: Izdatelstvo Kharkovskogo universiteta, 1962].
- [8] Сидельников, С. И. Болгарский революционный центральный комитет (1869-1872 гг.). Харьков: Издательство Харьковского университета, 1970. [Sidel'nikov, S. I. Bolgarskiy revolyutsionnyy tsentralnyy komitet (1869-1872 gg.). Kharkov: Izdatelstvo Kharkovskogo universiteta, 1970].
- [9] Рукописный отдел Центра болгаристики и балканских исследований им. Марина Дринова Харьковского национального университета им. В. Н. Каразина, личный фонд проф. С. И. Сидельникова 1938-1980 гг., оп. 1, ед. хр. 610. [Rukopisnyy otdel Tsentra bolgaristiki i balkanskikh issledovaniy im. Marina Drinova Kharkovskogo natsionalnogo universiteta im. V. N. Karazina, lichnyy fond prof. S. I. Sidelnikova 1938-1980 gg., op. 1, ed. khr. 610].
- [10] Сидельников, С. И. Національно-визвольний рух болгарського народу в 50-х і першій половині 60-х років XIX ст. – Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, 1951, т. 12, с. 67-108. [Sidel'nikov, S. I. Nacional'no-vyzvol'nyy rux bolgars'kogo narodu v 50-x i pershij polovyni 60-x rokiv XIX st. – Naukovi zapysky Kharkivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo instytutu im. G. S. Skovorody, 1951, vol. 12, s. 67-108].

- [11] Сидельников, С. И. Система турецкой политической сваволи в Болгарии в 50-60-х роках XIX ст. – Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди. Сер. історична, 1955, т. 17, с. 63-85. [Sidel'nikov, S. I. Systema turecz'koyi politychnoyi svavoli v Bolgariyi v 50-60-x rokax XIX st. – Naukovi zapysky Kharkivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo instytutu im. G. S. Skovorody. Ser. istorychna, 1955, vol. 17, s. 63-85].
- [12] Сидельников, С. И. До питання про класовий характер чорбаджійства в Болгарії в період турецького панування. – Ученые записки Харьковского государственного университета, 1956, т. 69: Труды исторического факультета, т. 4, с. 189-203. [Sidel'nikov, S. I. Do pytannya pro klasovyy karakter chorbadzhijstva v Bolgariyi v period turecz'kogo panuvannya. – Uchenye zapiski Kharkovskogo gosudarstvennogo universiteta, 1956, vol. 69: Trudy istoricheskogo fakulteta, vol. 4, s. 189-203].
- [13] Сидельников, С. И. Селянські повстання в 1841 і 1850 рр. в Болгарії. – Наукові записки Харківського державного педагогічного інституту ім. Г. С. Сковороди, 1954, т. 15, с. 87-110. [Sidel'nikov, S. I. Selyans'ki povstannya v 1841 i 1850 rr. v Bolgariyi. – Naukovi zapysky Kharkivs'kogo derzhavnogo pedagogichnogo instytutu im. G. S. Skovorody, 1954, vol. 15, s. 87-110].
- [14] Сидельников, С. И. К вопросу об оценке идеологии Г. С. Раковского. – Краткие сообщения Института славяноведения АН СССР, 1961, вып. 32, с. 46-50. [Sidel'nikov, S. I. K voprosu ob otsenke ideologii G. S. Rakovskogo. – Kratkie soobshcheniya Instituta slavyanovedeniya AN SSSR, 1961, issue 32, s. 46-50].
- [15] Сидельников, С. И. Начало революционной деятельности Василя Левского. – Ученые записки Харьковского государственного университета, 1959, т. 100: Труды исторического факультета, т. 7, с. 107-121. [Sidel'nikov, S. I. Nachalo revolyutsionnoy deyatel'nosti Vasila Levskogo. – Uchenye zapiski Kharkovskogo gosudarstvennogo universiteta, 1959, vol. 100: Trudy istoricheskogo fakulteta, vol. 7, s. 107-121].
- [16] Сидельников, С. И. Роль двух поездок Василя Левского в Болгарию (грудень 1868 – серпень 1869 рр.) у створенні першого Болгарського революційного центрального комітету. – Питання нової та новітньої історії, 1965, вип. 1, с. 97-109. [Sidel'nikov, S. I. Rol' dvox poyizdok Vasylya Levs'kogo v Bolgariyu (gruden' 1868 – serpen' 1869 rr.) u stvorenni pershogo Bolgars'kogo revolyuciynogo central'nogo komitetu. – Pytannya novoyi ta novitn'oyi istoriyi, 1965, issue 1, s. 97-109].
- [17] Сидельников, С. И. О численном и социальном составе первого Болгарского революционного центрального комитета в 1869-1873 гг. – Советское славяноведение: материалы IV конференции историков-славистов, (Минск, 31 января – 3 февраля 1968 г.). Минск, 1969, с. 307-313. [Sidel'nikov, S. I. O chislennom i sotsialnom sostave pervogo Bolgarskogo revolyutsionnogo tsentralnogo komiteta v 1869-1873 gg. – Sovetskoe slavyanovedenie: materialy IV konferentsii istorikov-slavistov, (Minsk, 31 yanvarya – 3 fevralya 1968 g.). Minsk, 1969, s. 307-313].
- [18] Сидельников, С. И. О численном и социальном составе болгарских революционных организаций в 1869-1873 гг. – Историко-социологические исследования (на материалах славянских стран): сб. ст. Москва, 1970, с. 254-282. [Sidel'nikov, S. I. O chislennom i sotsialnom sostave bolgarskikh revolyutsionnykh organizatsiy v 1869-1873 gg. – Istoriko-sotsiologicheskie issledovaniya (na materialakh slavyanskikh stran): sb. st. Moskva, 1970, s. 254-282].
- [19] Сидельников, С. И. О численном и социальном составе первого Болгарского революционного центрального комитета в 1869-1873 гг.: (опыт социологического исследования). – В памет на академик Михаил Димитров: изследвания върху Българското възраждане. София, 1974, с. 287-309. [Sidel'nikov, S. I. O chislennom i sotsialnom sostave pervogo Bolgarskogo revolyutsionnogo tsentralnogo komiteta v 1869-1873 gg.: (opyt sotsiologicheskogo issledovaniya). – V pamet na akademik Mihail Dimitrov: izsledvaniya varhu Balgarskoto vazrazhdane. Sofia, 1974, s. 287-309].
- [20] Сидельников, С. И. К вопросу о революционных комитетах и группах в период деятельности Болгарского революционного центрального комитета (1869-1876 гг.). – 100-летие освобождения Болгарии от османского ига. 1878-1978. Москва, 1978, с. 124-142. [Sidel'nikov, S. I. K voprosu o revolyutsionnykh komitetakh i gruppakh v period deyatel'nosti Bolgarskogo revolyutsionnogo tsentralnogo komiteta (1869-1876 gg.). – 100-letie osvobozhdeniya Bolgarii ot osmanskogo iga. 1878-1978. Moskva, 1978, s. 124-142].
- [21] Государственный архив Харьковской области, ф. Р-2792, оп. 20, ед. хр. 3575. [Gosudarstvennyy arkhiv Kharkovskoy oblasti, f. R-2792, op. 20, ed. khr. 3575].
- [22] Рукописный отдел Музея истории Харьковского национального университета имени В. Н. Каразина, ф. 8, оп. 15, п. 5. [Rukopisnyy otdel Muzeya istorii Kharkovskogo natsionalnogo universiteta imeni V. N. Karazina, f. 8, op. 15, p. 5].

Alla Saipanova

PROF. S. I. SIDELNIKOV AND THE REVIVAL OF KHARKIV HISTORICAL BULGARIAN STUDIES AFTER THE SECOND WORLD WAR

(Abstract)

The article deals with the contribution of Professor S. I. Sidelnikov to the revival and development of the historical Bulgarian studies in Kharkiv after the Second World War. In particular, the scientific research of the scientist and the training of academic personnel on the history of Bulgaria are represented. Particular attention is paid to the analysis of the main directions in the scientific work of Stepan Ivanovich on the history of Bulgaria in the 19th century. The first topic that he developed at the beginning of his scientific activity was the unification of the Principality of Bulgaria and the province of Eastern Rumelia in 1878 – 1886. The second problem, which the scientist began to study after defense of his Candidate's dissertation, is the national liberation movement of the Bulgarian people from the middle of the 19th century before the liberation of Bulgaria from the Ottoman domination as a result of the Russian-Turkish war of 1877 – 1878.

In the works of the scientist of the 1950 – 1970s, 14 issues are clearly distinguished, contribution to the study of which by S. I. Sidelnikov is undeniable.

The important place in his activity was occupied by the training of young specialists in the history of Bulgaria through graduate study and opponent speeches in the defense of dissertations. The scientific and pedagogical works of prof. S. I. Sidelnikov, his efforts to train of Bulgarian historians made it possible to revive within the walls of the A. M. Gorky Kharkiv State University (now V. N. Karazin Kharkiv National University) the scientific tradition, laid down in the middle of the 19th century.

Key words: S. I. Sidelnikov, Kharkiv University, Historical Bulgarian Studies, National Renaissance of the Bulgarian People, Scientific Activity

Correspondence address:

Alla Saipanova

Candidate of Historical Sciences

Head of Analytics Sector of Kharkiv Chamber of Commerce and Industry

Kharkov, Ukraine

E-mail: saipanova.alla@gmail.com

Сергей Страшнюк

БЪЛГАРИСТИКАТА В ХАРКОВСКИЯ ИМПЕРАТОРСКИ УНИВЕРСИТЕТ (СРЕДАТА НА XIX – НАЧАЛОТО НА XX В.)

През 2005 г., когато Харковският национален университет „В. Н. Каразин“ отпразнува 200-годишния си юбилей, Българската академия на науките го награди с най-високото си отличие – Златен медал (плакет) на името на Марин Дринов, „за поддържане на многогодишната традиция на историческата българистика“. Традицията, която през XXI в., със създаването през същата година на Центъра по българистика и балкански изследвания „Марин Дринов“, прерасна в научна школа. Настоящата статия има за цел да разкрие предпоставките за възникването на тази традиция, да проследи нейното установяване и главните етапи в развитието ѝ, да изясни кои научни проблеми са били в центъра на вниманието на харковските учени слависти от имперския период, каква роля е изиграл в развитието на харковската българистика Марин Дринов – един от преподавателите и първи председател на Българското научно-литературно дружество (Българско книжовно дружество – С.С.) – предшественика на съвременната Българска академия на науките, и накрая, защо въпреки разширяването на кръга от изследователи и на българските сюжети в тяхното творчество в началото на XX в. научна школа в Харковския университет така и не е оформена.

Отчасти повдигнатата тема вече е била обект на изследване в по-широкия контекст на развитието на славистиката в Руската империя и във влизащите в територията ѝ украински земи, както и в публикации, посветени на „вечни“ теми (като кирилometодиевистиката например) или на отделни учени – Измаил Срезневски, Марин Дринов, Александър Погодин и др. Най-голям принос за нейното осмисляне имат професорите от Московския държавен университет „М. В. Ломоносов“ Людмила Лаптева [1] и Людмила Горина [2], украинските историци Сергей Копилов [3] и Сергей Лиман [4], от Софийския университет „Св. Климент Охридски“ Елка Дроснева [5]. В техните трудове обаче не откриваме отговор на поставените в началото на статията въпроси.

Интересът у харковската научно-педагогическа общност към историята, езика и културата на българския народ се обяснява с няколко обстоятелства. Основно сред тях е откриването през януари 1805 г., съгласно указа на император Александър

I, на Харковския университет. Това необичайно за Слободска Украйна събитие е вследствие на реформата на висшето образование в Руската империя и лобирането за местните интереси от страна на Василий Назарович Каразин (1773 – 1842), който известно време е бил в близкото обкръжение на младия цар [6]. Въпреки че доста скоро изпада в немилост заради превишаване на пълномощията си, пък и никога не е работил в университет (макар че е бил избран за негов почетен член), този страстен и енциклопедично образован човек успява да привлече вниманието на местното дворянство към тежкото положение на балканските народи. Тяхната съдба не му е безразлична, защото ако по майчина линия той произхожда от известния казашки род Ковалевски, то по бащина неговите предци идват от европейската част на Османската империя.

На етническата му идентичност, безусловно, са влияели геополитическите събития от онова време, и по-конкретно руско-турските войни, които само по времето на неговия живот са били четири. Поради това при Първото сръбско въстание от 1804 – 1813 г. той се позиционира като сърбин; с началото на Гръцката революция (1821 – 1829) – като потомък на старинен фанариотски род (което му давало надежди да повиши статуса си в „Таблицата на ранговете“ – напразно!), а след руско-турската война от 1828 – 1829 г., по времето на която край Варна е ранен синът му Василий (1804 – 1847), се определя като българин [7, с. 239 – 240]. Нещо повече, в писмото си от 21 ноември 1831 г. до флигел-адютанта С. М. Муханов – бъдещия харковски губернатор, дори изказва мисълта за необходимостта от създаване на университет в София – „отечеството на моите предци, българите“, и предлага услугите си като ректор [8, с. 775]. (С надеждата, вероятно, че идеята му ще стигне до Николай I, който след Адрианополския мирен договор и с началото на турско-египетския конфликт можел да диктува условията си на Истанбул.) Въпреки очевидната утопичност на този проект, българският произход на предците му, за разлика от други хипотези, се потвърждава от архивни източници, на които се базира Марин Дринов в последния си доклад пред Харковското историко-филологическо дружество през 1904 г. и които са отново открити от проф. Михаил Станчев и използвани

в неговата статия за етническите образи на В. Н. Каразин в историографията [9, с. 277, 282]. Така че инициаторът за създаването на Харковския университет и един от най-ярките представители на интелектуалния елит на Слобожанщината помнел своя произход, притеснявал се за съдбата на българския народ, който столетия наред бил под османско владичество, и мислел за подобряването на образователното му ниво.

Не по-маловажно е и обстоятелството, че Харковският учебен окръг през първата трета на XIX в. обхваща огромна територия от Астрахан и Закавказието до Бесарабия, присъединена към Руската империя според Букурещкия мирен договор с Османската империя, а затова и в задълженията на професорите от Харковския университет влиза инспектирането на учебните заведения в този регион, където вече съществуват много български колонии. Точно там започва търсенето на извори за своето изследване „Древние и нынешние болгары.../Древните и сегашни българи...“ Юрий Гуца-Венелин (1802 – 1939), който се смята за основоположник на българистиката като комплекс от хуманитарни науки в Украйна [10]. Първият том на известната му книга, който излиза от печат през 1829 г., оказва огромно влияние не само на българските възрожденски дейци, но и на кръжока „Харковски романтици“, душата на който е И. И. Срезневски. Имам основание да смятам, че двамата – Срезневски и Венелин, са се познавали лично. Защото своето пътешествие в североизточната част на България в началото на 30-те години Венелин предприема през Харков, като се задържа и по обратния път в този град с цел „изучаване на малоруския език“ [11, с. 183]. Кой друг, ако не И. И. Срезневски и неговите съмишленици, които през 1831 г. издават „Украински алманах“, са могли да му помогнат за това? Освен единствено В. Н. Каразин, в душата на когото книгата на Ю. Венелин пробужда българското самосъзнание.

И накрая, новият Устав на университетите в Руската империя от 1835 г. предвижда създаването на славянистични катедри, за което възпитаникът на Харковския университет П. И. Кьопен полага доста усилия веднага след завръщането си от пътешествието из славянските земи в средата на 20-те години. Тъй като всестранно подготвени слависти в Русия по това време няма, а славянската идея става политически актуална, Министерството на народната просвета взема решение да командирова зад граница млади учени, „за да се усъвършенстват в историята и литературата на славянските народи“ [12, с. 81]. В Харков изборът пада на Измаил Срезневски, който, бидейки възпитаник на етико-политическия отдел на Философския факултет, проявява голям интерес към историята, фолклора, етнографията на украинците и задграничните славяни, а също и към новите естетически идеи, които идват както от Русия и Полша, така и от Западна Европа. Те са оцветени в романтични тонове и

тази склонност към романтизъм, както подчертава българската изследователка Т. Готовска-Хенце, „е подсилена от близките контакти с възрожденски водачи на славянските страни“ [13, с. 257].

Ръководейки се от инструкциите на П. И. Кьопен, усъвършенствани от харковските професори П. П. Гулак-Артъомовски и А. О. Велички, младият учен за три години (1839 – 1842) посещава почти всички славянски земи с изключение на ... България. И не защото не е искал да я посети, а защото пътешествието му по славянските вилаети на Османската империя е доста рисковано: „меденият месец“ между Истанбул и Санкт Петербург, който продължава няколко години след подписването на Ункяр-Исклесийския договор от 1833 г., свършил и никой не можел да даде гаранции за личната сигурност на пътешественика. Когато И. И. Срезневски и неговият петербургски колега П. И. Прейс споделят плановите си за пътешествие из българските земи с черногорския владика Петър II Петрович, той направо ги отрязва: „Това може да стане, само ако имате по две глави“ [14, с. 64]. Аргументът му оказал своето влияние: дори Ю. Венелин при своето пътешествие не рискува да излезе извън територията, контролирана от руската армия.

Въпреки всичко, намирайки се в източната част на Сърбия, Измаил Иванович не пропуска възможността да попълни знанията си за езика, фолклора и историята на българския народ, които след това използва в преподавателската си работа в Харковския университет в периода от септември 1842 до декември 1846 г. Именно в Харков И. И. Срезневски сътворява основните си славистични трудове, които оставят забележима следа в изучаването на западните и южните славяни. Към най-важните от тях се отнася „Очерк книгопечатания в Болгарии/Очерк за книгопечатането в България“, публикуван на страниците на септемврийския брой на „Журнал Министерства народного просвещения/Журнал на Министерството на народната просвета“ за 1846 г. Това е първото в Руската империя историографско-библиографско изследване, в което са отбелязани и анализирани над 50 заглавия от българската новопечатна продукция, т.е. почти половината издания за периода 1806 – 1845 г.: от сборника със сутрешни и вечерни молитви, издаден в Будим, до поемата „Стоян и Рада“ на Найден Геров, публикувана в Одеса. За съществуването на много от тях не знаят дори образованите българи, защото тази многожанрова и малотиражна литература излиза в различни градове – Виена, Белград, Крагуевац, Браила, Букурещ, Истанбул, Смирна, Кишинев, Москва. Да бъдат открити, прочетени и осмислени тези книги е сериозен труд. „Зачагыците на българската литература са достойни за вниманието на любознателните славяни не само от филологическа гледна точка – пише Срезневски. – Те са свидетелство за стремежа на народа да заста-не на пътя на образованието, народа, който дълго

време е страдал, без да има кой да го утеши..." [15, с. 4]. В края на тази статия е изложена своего рода програма за дейците на националното Възраждане: да обръщат повече внимание на издаването

на учебни книги, „които по своето съдържание и изложение да не изостават от съвременето“; да се съставят книги за „народно“ четене, „изложени на прост и разбираем език и обхващащи всички раз-

дели на човешкото познание“; да изучават историята, географията и етнографията на България, да събират фолклорни извори, вземайки за образец дейността на Вук Караджич, „за да бъде описано, най-накрая, българското наречие с неговите местни изменения и да бъде съставен речник...“ [15, с. 26 – 27]. Авторът също така изказва пожелание относно литературния език, чиито канони са в стадия на формиране: „Може да се пожелае езикът, на който пишат писателите, да бъде колкото е възможно по-народен, да не се гнусят те от думите и фразите, които са му родствени или отдавна вкоренени, и да не променят изговора според собствените си хрумвания“ [15, с. 28]. Завършва очерка си с изразяването на увереност, че след тези първи опити на новобългарската литература „ще последва и разцвет, достоен за старата слава на българите“, които ще заемат достойно място в общото културно възраждане на „западните славяни“, както И. И. Срезневски нарича всички народи, близки до източните славяни, преобладаващата част от които се намира в състава на империята на Романови.

По това време извънредният професор от Харковския императорски университет започва работа над речник на българския език, който има намерение да издаде следващата година. Тези планове обаче не са реализирани, макар че придобитите знания след това му помагат при редактирането на речника на Найдено Геров. Твърде много време отнема подготовката на изследването „Светилища и обряды древних славян/Светилища и обреди на древните славяни“, за което в края на 1846 г. И. И. Срезневски е първият в Русия, получил научната степен „доктор по славяно-руска филология“. „И макар че в съвременната наука книгата (тази – С.С.) на Срезневски малко или въобще не се споменава, тя все пак трябва да заеме заслуженото, несправедливо отнето ѝ историческо място – отбелязва сръбският изследовател Деян Айдачич. – Защото Срезневски е един от авторите, след когото тръгват и други, не многобройни фолклористи, филолози и антрополози, които се осмеляват да анализират определени явления от славянската култура на общославянски фон“ [16, с. 59].

След преждевременната смърт на неговия другар в задграничната командировка П. С. Прейс в началото на 1847 г. Измаил Иванович преминава на работа в Петербургския университет, където остава до края на живота си, заемайки длъжностите професор, декан на Историко-филологическия факултет (1855 – 1880) и ректор (1861 г.), които съвместява с ползотворна работа в Главния педагогически институт и във Втори отдел на Императорската академия на науките [17]. Според известния езиковед българист С. Б. Бернщайн „в Харков завършва собствено славяноведския период в дейността на учения“ [18, с. 89]. Макар че българските сюжети остават в творчеството му и дори думата „българист“, която навлиза във всички славянски, а и не само, езици, е употребена също за първи път от И. И. Срезневски в писмо до В. И. Григорович [19, с. 42] – друг възпитаник на Харковския университет, който има голям принос за изучаването на македонските българи [20]. Но е важно да подчертаем, че именно И. И. Срезневски е родоначалникът на българистиката в Харковския императорски университет.

Естествено, преместването му в имперската столица, където той се фокусира главно върху изучаването на историята на руския език и на древноруската литература, е осезаема загуба за Харковския университет (1821 – 1886). И въпреки че през 1851 г. Катедрата по история и литература на славянските наречия е оглавена от неговия ученик от Главния педагогически институт в Петербург П. А. Лавровски, замяната не е равностойна. Пъотър Алексеевич е преди всичко специалист по древноруската летопис от северния цикъл, на която са посветени неговата магистърска (1852) и докторска (1854) дисертация. Впрочем той се проявява и като голям познавач на историята, езика и културата на българския народ: интересува се от богомилското движение, придава голямо значение на изучаването на българските ръкописи от XV – XVI в. от гледна точка на представата за състоянието на „народно-българското наречие“, води на студентите специалния курс „Краткий обзор источников о деятельности Святых Кирилла и Мефодия/Кратък обзор на изворите за дейността на светите Кирил и Методий“ [21, с. 126], а през 1863 г. в университетската печатница е отпечатан главният му труд „Кирилл и Мефодий как православные проповедники и учителя у западных славян/Кирил и Методий като православни проповедници и учители на западните славяни“. Тази фундаментална монография, удостоена с Уваровска награда, се отличава с богатство на фактическия материал, почерпен от различни латински, гръцки и български извори, и заема забележимо място в световната кирилометодиевистика. Макар че според мнението на съветския акад. Ю. В. Готие ултравизантийско-православната гледна точка на автора намалява научните достойнства на монографията [22, с. 150], много от авторовите мисли ни се струват напълно

обосновани. По-конкретно, става дума за политическия подтекст на колебанията на българския княз Борис/Михаил между Източната и Западната църква: „Както Ростислав (моравският княз – С.С.) чрез сближаване с Константинопол и чрез гръцки проповедници мислеше да се освободи от немското влияние и да създаде независима от германските архиепископи йерархия, за да постигне по този начин държавна независимост, така сега и Борис, с помощта на западното духовенство и папата, се надява да укрепи собствения си патриархат, равносилен на гръцкия“ [23, с. 102]. Интересни са също така неговите размисли за решаването на „българския въпрос“ в полза на Византия, както и подробното описание на обстоятелствата, протичането и последиците от Моравската мисия на Солунските братя, нейното историческо значение.

В чест на 1000-годишнината от създаването на славянската азбука излиза друга малка книга на пенсионирания университетски професор по право И. В. Платонов „Жизни и подвиги первоучителей славянских Кирилла и Мефодия/Живот и подвизи на славянските первоучители Кирил и Методий“ (1862), която обаче отстъпва на монографията на П. А. Лавровски както по обема на използваните извори, така и по отношение на дълбочината на анализа и разкриването на същността на самия проблем. Основният патос е насочен към опровергаване на твърденията на „западните интриганти“, че „Кирил и Методий са създали за западните славянски народи само глаголицата, а така наречената, уж неправилно и за злоупотреба, „кирилица“ е по-късно издание, например на Климент, български архиепископ; че свещеното писание уж е преведено от тях с глаголически, а не с кирилски букви...“ [26, с. 6]. Също толкова наивно изглежда авторовото обяснение на обръщението на Борис I, който се покръства в източната вяра, към римския първосвещеник да му разясни догматичните разминавания между Източната и Западната църква. Според автора на книгата това става заради „недостатъчното внимание от страна на константинополския престол към новото паство“, а също и заради съмнителната квалификация на много гръцки свещеници и пропагандата на арменски, еврейски и латински проповедници, които „разклащаха неутвърдената още съвест на новопокръстените и предизвикваха дразнения в слабите умове, не намерили все още надеждна опора за себе си“ [24, с. 40 от забележките].

Но да не съдим твърде сурово пенсионирания проф. И. В. Платонов, по-късно оказал съществена помощ при създаването на началния книжовен фонд на Софийската библиотека, която днес носи името на Кирил и Методий, и изиграл по този начин важна роля в укрепването на връзките на харковската общественост с България.

Ти, книга, иди в свободната земя,
В страната на сродните ни българи.
И просвети ума народен там,
Като дар от руското усърдие...

С това стихотворно послание той изпраща една от пощенските пратки за столицата на новообразуваното Княжество България [25, с. 38]. В понятието „руси“, разбира се, професорът включва всички източни славяни, включително и украинците, съставляващи голяма част от населението на Харков и губернията, които събират дарения за освободената от османското владичество страна [26].

С научната и публицистична дейност на професорите И. В. Платонов и П. А. Лавровски, назначен през 1869 г. за ректор на Варшавския университет, завършва първият етап от развитието на българистиката в Харковския университет – периода на нейното зараждане и утвърждаване. Вторият етап е свързан преди всичко с името на Марин Дринов (1838 – 1906), който идва в Историко-филологическия факултет през 1873 г., веднага след защитата в Москва на магистърската си дисертация „Заселение Балканского полуострова славянами/Заселването на славяните на Балканския полуостров“. А само след три години младият харковски доцент представя и успешно защитава докторска дисертация на тема „Южные славяне и Византия в X веке/Южните славяни и Византия през X век“, което му позволява да заеме професорска длъжност.

За този известен деец на късното Българско възрождане има налична огромна научна литература [27], запазен е и неговият личен архив, който през 1909 г. е превозен от Харков в София. Съществуващият изворово-историографски комплекс, според нас, би могъл да стане тема на отделна дисертация. Затова, предвид ограниченията в обема на настоящата статия, не виждаме необходимост и възможност за разгърната характеристика на този необикновен учен, когото руският историк Л. В. Горина смята за основоположник на българското академично славянознание [28]. Този извод тя прави въз основа на анализа не само на научното му наследство, но и на базата на многобройните лекционни курсове, които той води на студентите в Харковския императорски университет [29]. Ние често сме давали оценка на научното му творчество и обществената му дейност [30], затова не смятаме да се повтаряме. Просто ще подчертаем, че Марин Дринов принадлежи не само на българския и руския, но и на украинския научен дискурс, което по правило се игнорира в чуждата историография. Без да влизаме в дискусия, ще приведем главните си аргументи. Първо, голяма част от живота си Марин Дринов прекарва в Украйна: от 1858 до 1861 г. учи в Киевската духовна семинария, а от 1873 до 1906 г. преподава в Харков, с изключение на трите години, когато е бил в задгранични командировки. Второ, един от неговите учители в

Московския университет е Осип Бодянский – родом от Полтавска губерния, известен събирач на украински фолклор, с когото Марин Дринов поддържа професионални и просто човешки отношения след преместването си в Харков – града, който до началото на 40-те години на XIX в. е център на украинското Възраждане. Трето, сред неговите колеги и приятели от Харковския университет има много известни учени, които определят себе си като украинци – А. А. Потебня, М. Ф. Сумцов, Д. И. Багалей, М. Г. Халански, Н. К. Грунски. Тялото приятелство е взаимно и ползотворно в научно отношение: в творчеството на гореизброените филолози и историци присъства и българската тема, а в това на М. С. Дринов се появяват украински сюжети. Нещо повече, Марин Степанович, както го наричат в Харков, помага за изграждането като учени слависти на В. Каченовски, М. Попруженко, А. Музиченко и много други (например на българина Димитър Матов и руснака Борис Ляпунов), бил е секретар (1877) и председател (1890 – 1897) на Харковското историко-филологическо дружество [31].

Участието на М. Дринов във възраждането на българската държавност през 1877 – 1879 г. и отворилата се възможност за политическа кариера в родината кара Харковския университет да потърси втори професор по славянска филология. Спират се на кандидатурата на директора на библиотеката в Московския университет Пьотър Безсонов (1828 – 1898), който съвсем скоро е получил научната степен „доктор по славянска филология“ за всичките си трудове в Казанския университет. Ръководят се от факта, че той издава най-пълния за времето си сборник с български песни (1855), който в продължение на много години е основен източник за изучаването в Русия на българския фолклор, като прилага към него и очерк по граматика на новобългарския език [32]. По-късно проф. А. А. Потебня, предложил неговата кандидатура, ще квалифицира този избор като „своя най-голям грях“. Заради неговата „научна невменяемост“ (според точното определение на А. Н. Пьпин) и заради склонността на новия член на университетския колектив към интригантство и доноси срещу колегите, както и заради несъвместимостта на гражданската му позиция и мирогледните му представи. П. А. Безсонов принадлежи към сформирания в Историко-филологическия факултет партия на „консерваторите“, докато А. А. Потебня и М. С. Дринов причисляват себе си към „либералите“, които отстояват правото да преподават талантиливи хора, мислещи прогресивно [33, с. 162].

Съгласявайки се в голямата част с оценката на личността на П. А. Безсонов, който остава във факултета и след завръщането на М. Дринов от България през 1879 г., не можем да отричаме очевидното: някои негови публикации от харков-

ския му период имат известна научна стойност [34]. Във всеки случай голямата статия за Ю. Венелин, пътешествието му в България и научните му резултати напълно съответстват на нивото на тогавашната руска славистика. Авторът доста критично се отнася към героя си, когото нарича „русин“, макар да му отдава дължимото. Обяснявайки студения прием на Ю. Венелин в академичните кръгове на „първопрестолната“ (до голяма степен заради погрешното твърдение, че „българите са всъщност клон на Русия“, и твърде скромния му принос за разбирането на българската диалектология), П. А. Безсонов доста убедително твърди: отказът да остане в славистичната катедра в Московския университет се компенсира от доброто отношение на българите към него, които жадно четяли монографията му от 1829 г. и други негови трудове, „докоснали душите им, а някои, макар и немного, се срещнали със самия него и се въодушевили от неговата енергия“ [35, с. 198]. Сред тях са Васил Априлов и Никола Палаузов. А за изследователите на политическия живот в Княжество България и по-конкретно на историята на Либералната и Демократическата партия ще представлява интерес публикацията на П. А. Безсонов за Петко Каравелов – известен политик и държавник, действителен член на БКД, отпечатана на страниците на „Московские новости/Московски новини“ малко преди смъртта на автора [36]. Тази публикация частично носи характера на извор, защото авторът добре познава този „прогресивен деец на скорошното Българско възраждане“ от времето, когато Каравелов завършва юридическо образование в Московския университет. С кончината на П. А. Безсонов през 1898 г. и излизането в пенсия на М. Дринов завършва вторият етап от развитието на харковската българистика през имперския период.

Катедрата по славянска филология наследява от тях представителя на Московската лингвистична школа и възпитаник на Новорусийския (Одеския) университет Степан Кулбакин (1873 – 1941), в кръга на интересите на когото влизат фонетиката, акцентологията, лексикографията, палеографията и текстологията. В България той е известен преди всичко с монографията си „Охридская рукопись Апостола конца XII века/Охридски ръкопис на Апостола от края на XII век“, отпечатана в София в серията „Български старини“ (1907) [37]. Задълбоченият анализ на този среднобългарски паметник от Охридската книжовна школа, създаден в средата на 1220-те години, е тема на докторската му дисертация. Цели три издания (1911 – 1912, 1913 и 1917 г.) има книгата му „Древнецерковнославянский язык/Древноцърковнославянски език“, чиято главна задача е да „охарактеризира и освети научно и исторически литературния език на славяните, какъвто той е бил през първия период на съществуването си“ [38, с. 8]. Поставил си за

цел да определи „кое от наречията от IX век лежи в основата на литературния език на Константин и Методий?“, С. М. Кулбакин стига до еднозначния извод: „Въпросът за родината, или иначе казано, за народността на църковнославянския език може да бъде решен само в полза на българо-македонското наречие“ [38, с. 10]. На друго място той се изказва още по-категорично: „В основата на древноцърковния език [...] лежи българският говор от втората половина на IX век – говорът на българското население от околностите на Солун“ [39, с. 224].

Историческите дисциплини във факултета се водят от възпитаниците на Санктпетербургския университет – първо, от 1907 г., от доц. Григорий Илински (1876 – 1937), а след това, от 1910 г. – от проф. Александър Погодин (1872 – 1947). Г. А. Илински нашият университет командирова до Атон, където той прецизно описва и систематизира по съдържание, време на написване и редакции ръкописите на Зографския манастир. Откривайки сред тях 61 среднобългарски ръкописа, той публикува труда си в София [40], като констатира: въпреки географската си отдалеченост от българските книжовни центрове в Преслав и Охрид, Атон „запазва най-добрите и най-древните списъци на някои съчинения, известни едва ли не с имената на древни български писатели“ [47, с. 17]. На Атон той събира материал за своите най-значими трудове: „Грамоты болгарских царей/Грамоти на българските царе“ (1911) и „Слепченский Апостол XII века/Слепченски Апостол от XII век“ (1912), написани основно в Харков [42, с. 16 – 17, 23]. Според специалистите „Грамоти на българските царе“ е най-големият и, може би, най-сериозен труд на Г. А. Илински, в който се изследва обширен кръг от проблеми, свързани с вътрешното устройство на феодалната славянска държава. Като анализира лексиката на запазените грамоти на Йоан-Асен II, Константин Асен, Йоан-Александър и Йоан Страцимир, техният стил, палеографските и лингвистични особености, Г. А. Илински възстановява бита, духовната и материалната култура, имуществените, правните и социалните отношения на средновековните българи. За тази книга той получава академична награда на името на Ломоносов. Това е и темата на докторската му дисертация, защитена през 1911 г. в Киевския университет. Основният му труд, публикуван за пръв път в Москва [43], е преиздаден в Лондон през 1970 г., а съществено да разширят изворовата база на проблема и да я разгледат поновому успяват едва двама съвременни български учени – Ангелина Даскалова и Мария Райкова [44].

След преминаването на Г. А. Илински в Нежинския историко-филологически факултет за следващ щатен професор в Катедрата по славянска филология е избран А. Л. Погодин. В Харков той пристига вече като доказал се учен – автор на

„История Сербии/История на Сърбия“ (1909) и „История Болгарии/История на България“ (1910). Последната, според него, „представлява опит да се даде в кратка форма свързано изложение на историята на българския народ [...] от 679 г., когато ордата на Аспарух здраво стъпва на Балканския полуостров, до 1908 г., когато българският народ осъществява отдавнашната си мечта – възстановяването на Българското царство“ [45, Предисловие]. „Пред новата България – твърди авторът – историята поставя две задачи: обединението на българския народ и значи, сливането с Македония, и вътрешното икономическо и културно развитие“, като последната цел „е далеч по-сериозна и насъщна от първата“ [45, с. 224]. Трябва да признаем: „История на българите“ на К. Иречек, издадена в Одеса през 1878 г., по това време вече е доста остаряла, а трудът на А. Л. Погодин е бил доста съвременен, при това не само за руския и украинския читател, което се потвърждава и от преиздаването му през 1911 г. от габровското издателство „Просвета“ [46].

Раздели, посветени на България, съдържат също така и съчиненията на А. Л. Погодин „Краткий очерк истории славян/Кратък очерк по история на славяните“ (1915) и „Славянский мир/Славянският свят“ с подзаглавие „Политическое и экономическое положение славянских народов перед войной 1914 года/Политическото и икономическото положение на славянските народи преди войната от 1914 г.“. В последното авторът използва статистически данни от промишлеността и селското стопанство, народонаселението, професионалната заетост. Това му дава възможност да постави въпроса за икономическото развитие на България, което преди това не се среща в трудовете на славистите в Руската империя. Направеният анализ му позволява да стигне закономерно до извода: „... Зад външния блясък и дипломатическите успехи (на България – С.С.) се крият дълбоки дефекти в народния икономически живот“ [47]. В творчеството на А. Л. Погодин присъства и филологическата тематика, свидетелство за което е обширната статия „Современная болгарская поэзия/Съвременната българска поезия“, отпечатана в септемврийския брой на „Русская мысль/Руска мисъл“ за 1913 г. Опирайки се на издадената наскоро в София антология „Нашата поезия от Вазов насам“, в която са събрани творбите на 35 български поети, харковският професор откроява стиховете на Петко Славейков, Петко Тодоров, Кирил Христов и Пейо Яворов, които с творчеството си „въвеждат младата си страна в кръга на европейските културни държави“ [48, с. 72].

Още една черта от третия етап в развитието на харковската българистика е запазването на спомена за проф. Марин Дринов, който си отива на 28 февруари 1906 г. За погребението му пристига представителна българска делегация начело с министъра на народната просвета Ив. Шишманов и

професорите от Софийския университет Л. Милетич, В. Златарски и Д. Агура – всички, избрани за *doctor honoris causa* на Харковския университет. Сред многобройните речи, произнесени тогава, особено се откроява тази на проф. Н. Ф. Сумцов [49] – на украински език, от името на украинския народ (за щастие в условията на революцията от 1905 – 1907 г. това е възможно, макар и не задълго!). През 1908 г. в чест на М. Дринов излиза 15-и том на „Сборник Харьковского историко-филологического общества/Сборник на Харковското историко-филологическо дружество“ [50] – създаден и благодарение на него. Томът е подготвен за печат от ученици и почитатели на Дринов и съдържа статии по славянознание, в т.ч. за родопския диалект на Александър Теодоров-Балан и за „беседите“ на Презвитер Козма от Васил Златарски. На последния харковските колеги оказват съществена помощ при подготовката за печат на тритомника съчинения на М. С. Дринов, издавани в София от 1909 до 1915 г. За съжаление, третият том така и не стига до Харков поради това, че Царство България и Руската империя са на различни страни по фронтовете на Първата световна война.

Под влияние на М. Дринов български сюжети се появяват също така в трудовете на други харковски професори: Александър Потебня – за морфологията на българския език; Иван Собестиянски – за обичайното народно право на славяните; Амфиан Лебедев – по църковна история; Егор Редин – за разпространението в Русия на „Шестоднев“ на Йоан Екзарх; Николай Грунски – за паметниците на глаголическата писменост; Михаил Халански, изучавал южнославянския епос за Крали Марко; Фьодор Шмидт и Николай Сумцов – за постиженията на българската археология. Последният – декан на Историко-филологическия факултет през периода 1910 – 1917 г. – често се обръща към българския фолклор в своите сравнителни изследвания на устното народно творчество на славяните, откликва с рецензии на „Сборник за народни умотворения, наука и книжнина“, по-конкретно на публикациите на М. Драгоманов и Д. Матов – възпитаници на Киевския и Харковския университети [51]. По инициатива на харковските професори дори е учредена награда на името на М. Дринов, която с редуване се присъжда на студенти от Софийския и Харковския университет за най-добро съчинение по славянознание, предимно по проблемите на историята, езика и фолклора на българите и украинците [52, с. 153].

По този начин в началото на XX в. Харков се превръща в голям център на българистиката, която се развива в руслото на руското славянознание. А избирането на 12 професори от Харковския университет за действителни членове и

член-кореспонденти на Имперската Санктпетербургска академия на науките и на всички славянски академии (Българската в София, Чешката в Прага, Полската в Краков, Сръбската в Белград и Югославската в Загреб) е свидетелство за европейското признание на тяхната научноизследователска дейност [55], а дългата работа в Историко-филологическия факултет на проф. М. Дринов помага за установяването на здрави научни връзки между харковските и българските учени. Обаче за школа по историческа българистика или по българистика изобщо не може да се говори, тъй като нито един от учениците на М. Дринов не остава в Харков. Въпреки че българската тема е широко представена в научното творчество на колегите му от факултета и на приемниците му в Катедрата по славянска филология, за разлика от М. Дринов, за никого от тях тя не е основна. Дори за професорите С. М. Кулбаки и А. Л. Погодин, които през 1919 г. по разбираеми причини са принудени да емигрират в Кралството на сърби, хървати и словенци, където и двамата стават професори в Белградския университет, а С. М. Кулбаки – и действителен член на Сръбската академия на науките. Така те успяват да избегнат печалната участ на своя колега Г. А. Илински, чийто живот трагично е прекъснат: след като през 1925 г. става член-кореспондент на АН на СССР, а през 1930 г. – и на Българската и Полската академия на науките, през януари 1934 г. той е арестуван по т.нар. „дело на славистите“ (Руска национална партия) и в разгара на сталинските репресии, на 14 декември 1937 г., е разстрелян. Същата участ постига и много други учени хуманитаристи, обвинени за „водене на фашистка пропаганда с панславистки характер, включително в рамките на научната и музейната дейност“ [54].

Въпреки че правителството в Съветска Украйна през 1919 – 1923 г. е оглавено от българина Кръстю (Христиан) Раковски, през първите десетилетия на съветската власт българистиката в столицата Харков се запазва само в езиковедските изследвания на ученика на С. М. Кулбакин Леонид Булаховски (1888 – 1961), професор от възстановения през 1933 г. държавен университет, бъдещ академик на АН на УССР и член-кореспондент на АН на СССР [55]. Заедно с киевския лингвист Делчо Дринов (1893 – 1936) – племенник на известния учен, той имал намерение да подготви „Курс по литературен български език в историческа светлина“. Този замисъл обаче така и не е реализиран, макар че с творчеството си Л. А. Булаховски успява да съхрани приемствеността в развитието на харковската българистика.

Но това са вече съвсем друга епоха и тема за отделна статия.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Лантева, Л. П.* История славяноведения в России в XIX веке. Москва: „Индрик“, 2005. 848 с.; *ее же.* История славяноведения в России в конце XIX – первой трети XX века. Москва: „Индрик“, 2012. 840 с.; *ее же.* А. Л. Погодин как исследователь новой истории западных и южных славян. – Новая и новейшая история, 2015, № 1, с. 166-185 и др. [*Lapteva, L. P.* Istoriya slavyanovedeniya v Rossii v XIX veke. Moskva: “Indrik”, 2005. 848 s.; yeye zhe. Istoriya slavyanovedeniya v Rossii v kontse XIX – pervoy treti XX veka. Moskva: “Indrik”, 2012. 840 s.; yeye zhe. A. L. Pogodin kak issledovatel’ novoy istorii zapadnykh i yuzhnykh slavyan. – Novaya i noveyshaya istoriya, 2015, No 1, s. 166-185 i dr.].
- [2] *Горина, Л. В.* Марин Дринов – историк и общественный деятель. Москва: Изд-во МГУ, 1986. 196 с.; *ее же.* Марин Дринов. Историк и общественный деятель. прев. от руски В. Бъчврова. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2006. 240 с. и др. [*Gorina, L. V.* Marin Drinov – istorik i obshchestvennyy deyatel’. Moskva: Izd-vo MGU, 1986. 196 s.; yeye zhe. Marin Drinov. Istorik i obshchestven deyets/prev. ot ruski V. B”chvrova. Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2006. 240 s. i dr.].
- [3] *Котлов, С. А.* Проблемы истории слов’янских народов в историчній думці України (остання третина XVII – початок XX ст.). – Кам’янець-Подільський: „Оіом“, 2005. 464 с. [*Kopylov, S. A.* Problemy istoriyi slov”yans’kykh narodiv v istorychniy dumtsi Ukrayiny (ostannya tretyna XVII – pochatok XX st.). – Kam”yanets’-Podil’s’kyu: “Oiyum”, 2005. 464 s.].
- [4] *Лиман, С. И.* Идеи в латах: Запад или Восток? Средневековье в оценках медиевистов Украины (1804 – первая половина 1880-х гг.): Монография. – Харьков: ХГАК, 2009. 688 с.; *его же.* Харьковская школа Кирилло-Методианы (60-80-е гг. XIX в.). – Дриновський збірник/Дриновски сборник. Т. I. Харків-Софія/Харков-Софія: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2007, с. 96-103 и др. [*Liman, S. I.* Idei v latak: Zapad ili Vostok? Srednevekov’ye v otsenkakh mediyevistov Ukrainy (1804 – pervaya polovina 1880-kh gg.): Monografiya. – Khar’kov: KHGAK, 2009. 688 s.; yego zhe. Khar’kovskaya shkola Kirillo-Metodiany (60-80-ye gg. XIX v.). – Drinovs’kiy zbirknik/Drinovski sbornik. T. I. Kharkiv-Sofia/ Kharkov-Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2007, s. 96-103 i dr.].
- [5] *Дросева, Е.* Болгарские сюжеты в раннем творчестве И. И. Срезневского. – Etudes Historiques, 11. Sofia, 1983, с. 113-127; *ее же.* Срезневски, българите и България през 170 години. – Дриновський збірник/Дриновски сборник. Т. VI. Харків-Софія/Харков-Софія: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2012, с. 92-124. [*Droseva, Ye.* Bolgarskiye syuzhety v rannem tvorchestve I. I. Sreznevskogo. – Etudes Historiques, 11. Sofia, 1983, с. 113-127; yeye zhe. Sreznevski, bulgarite i Bulgariya prez 170 godini. – Drinovs’kiy zbirknik/Drinovski sbornik. T. I. Kharkiv-Sofia/ Kharkov-Sofia: AI “Prof. Marin Drinov”, 2012, с. 92-124 i dr.].
- [6] *Лавровский, Н. А.* Василий Назарович Каразин и открытие Харьковского университета. – Журнал Министерства народного просвещения (далее – ЖМНП), 1872, № 50, с. 57-106; № 2, с. 197-247; Василий Каразин. Живот и дейност (По случай 200 години от основаването на Харьковския национален университет „В. Н. Каразин“). София: АИ „Марин Дринов“, 2005. 379 с. [*Lavrovskiy, N. A.* Vasily Nazarovich Karazin i otkrytiye Khar’kovskogo universiteta. – Zhurnal Ministerstva narodnogo prosveshcheniya (daleye – ZHMNP), 1872, No 50, s. 57-106; No 2, s. 197-247; Vasilii Karazin. Zhivot i deynost (Po sluchaі 200 godini ot osnovavaneto na Kharkovskiy natsionalen universitet “V. N. Karazin”). Sofia: AI “Marin Drinov”, 2005. 379 s.].
- [7] *Страшнюк, С. Ю.* Болгаристика в Харківському університеті (1805-1869). – Проблеми слов’янознавства, вип. 42, Львів, 1990, с. 119-126; *его же.* Василь Каразин і Перше сербське повстання 1804-1813 рр. – В. Н. Каразин. Діалоги в часі й просторі: дослідження і матеріали/уклад. О. І. Вовк, С. М. Куделко; наук. ред. проф. С. І. Посохов. – Х: ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2015, с. 237-247. [*Strashnyuk, S. Yu.* Bolharystyka v Kharkivs’komu universyteti (1805-1869). – Problemy slov”yanoznavstva, vyp. 42, L’viv, 1990, s. 119-126; eho zhe. Vasyi’ Karazin i Pershe serbs’ke povstannya 1804-1813 rr. – V. N. Karazin. Dialohy v chasi y prostori: doslidzhennya i materialy/uklad. O. I. Vovk, S. M. Kudelko; nauk. red. prof. S. I. Posokhov. – KH: KHNU imeni V. N. Karazina, 2015, s. 237-247].
- [8] Сочинения, письма и бумаги В. Н. Каразина. Собр. и ред. проф. Д. И. Багалеем. Харьков, 1910. [*Sochineniya, pis’ma i bumagi V. N. Karazina. Sobr. i red. prof. D. I. Bagaleyem. Khar’kov, 1910.*]
- [9] *Станчев, М. Г.* „Этнические образы“ В. Н. Каразина в источниках и историографии. – Вісник Харківського університету, 2004, № 633. Серия: Історія. Вип. 36, с. 29-43. [*Stanchev, M. G.* “Etnicheskiye obrazy” V. N. Karazina v istochnikakh i istoriografii. – Visnyk Kharkivs’koho universytetu, 2004, No 633. Seriya: Istoriya. Vyp. 36, s. 29-43].
- [10] *Байцур, Т.* Юрій Іванович Венелін. – Братислава, 1968; В. Ю. Венелін в Болгарском Возрождении/Отв. ред. Г. К. Венедиктов. Москва: ИСБ РАН, 1998. [*Baytsura, T.* Yuriy Ivanovich Venelin. – Bratislava, 1968; V. YU. Venelin v Bolgarskom Vozrozhdenii/Otv. red. G. K. Venediktov. Moskva: ISB RAN, 1998].
- [11] *Бессонов, П. А.* Юрий Иванович Венелин. – ЖМНП, 1882, ч. 221, отд. 2, с. 159-206. [*Bessonov, P. A.* Yuriy Ivanovich Venelin. – ZHMNP, 1882, ch. 221, otd. 2, s. 159-206].
- [12] Славяноведение в дореволюционной России. Изучение южных и западных славян. Москва: Наука, 1988. 416 с. [*Slavyanovedeniye v dorevoluytsionnoy Rossii. Izucheniyе yuzhnykh i zapadnykh slavyan. Moskva: Nauka, 1988. 416 s.*].
- [13] *Готовска-Хенце, Т.* Кирилският код: славистиката и преоткриването на българите (до 1848 г.). – София: Парадигма, 2018. 370 с. [*Gotovska-Khentse, T.* Kirilskiyat kod: slavistikata i preotkrivaneto na bulgarite (do 1848 g.). – Sofia: Paradigma, 2018. 370 s.].
- [14] *Смирнов, С. В.* К биографии П. И. Прейса. – Ученые записки Тартусского университета, № 649. Тарту, 1983. [*Smirnov, S. V.* K biografii P. I. Preysa. – Uchenyye zapiski Tartusskgo universiteta, No 649. Tartu, 1983].
- [15] *Срезневский, И. И.* Очерк книгопечатания в Болгарии. – ЖМНП, 1846, № 51, отд. 5, с. 1-28.

- [Sreznevskiy, I. I. Ocherk knigopечатaniya v Bolgarii. – ZHMNP, 1846, No 51, otd. 5, s. 1-28].
- [16] Айдачич, Д. О книге „Святылища и обряды языческого богослужения древних славян по свидетельствам современников и преданиям“ И. Срезневского. – Дриновський збірник/Дриновски сборник. Т. VI. Харків-Софія/Харков-Софія: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2013, с. 47-62. [Aydachich, D. O knige „Svyatilishcha i obryady yazycheskogo bogosluženiya drevnikh slavyan po svidetel'stvam sovremennikov i predaniyam“ I. Sreznevskogo. – Drinovs'kiy zbirknik/Drinovski sbornik. T. VI. Kharkiv-Sofia/Kharkov-Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2013, s. 47-62].
- [17] Ізмаїл Іванович Срезневський (до 200-річчя від дня народження). Бібліографічний покажчик/Уклад. О. С. Журавльова, Н. Г. Мацнева, В. Петрович та ін. Харків, 2012. 192 с. [Izmayil Ivanovich Sreznevskiy (do 200-richchya vid dnya narodzhennya). Bibliohrafichnyy pokazhchyk/Uklad. O. S. Zhuravl'ova, N. H. Matsnyeva, V. Petrovych ta in. Kharkiv, 2012. 192 s.].
- [18] Бернштейн, С. Б. Еще раз о Срезневском. – Советское славяноведение, 1984, № 2, с. 87-93. [Bernshteyn, S. B. Yeshche raz o Sreznevskom. – Sovetskoye slavyanovedeniye, 1984, No 2, s. 87-93].
- [19] Переписка И. И. Срезневского с В. И. Григоровичем (1843-1869). – Списание на БАН, 1937, № 54. [Perepiska I. I. Sreznevskogo s V. I. Grigorovichem (1843-1869). – Spisaniye na BAN, 1937, No 54].
- [20] Дроснева, Е. Български щрихи от един живот: Виктор Иванович Григорович (1815-1876). – Списание на БАН, 2015, № 4, с. 50-55; Лантева Л. П. Виктор Иванович Григорович (1815-1876). К 200-летию со дня рождения. – Славяноведение, 2015, № 5, с. 65-74. [Drosneva, Ye. B'lgarski shchrihi ot yedin zhivot: Viktor Ivanovich Grigorovich (1815-1876). – Spisaniye na BAN, 2015, No 4, s. 50-55; Lapteva, L. P. Viktor Ivanovich Grigorovich (1815-1876). K 200-letiyu so dnya rozhdeniya. – Slavyanovedeniye, 2015, No 5, s. 65-74].
- [21] Историко-филологический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805-1905). Харьков, 1908. [Istoriko-filologicheskii fakul'tet Khar'kovskogo universiteta za pervyye 100 let yego sushchestvovaniya (1805-1905). Khar'kov, 1908].
- [22] Готье, Ю. В. Славяноведение в России и СССР. – Из истории университетского славяноведения в СССР. Москва, 1983. [Got'ye, Yu. V. Slavyanovedeniye v Rossii i SSSR. – Iz istorii universitetskogo slavyanovedeniya v SSSR. Moskva, 1983].
- [23] Лавровский, П. А. Св. Кирилл и Мефодий как православные проповедники и учителя у западных славян в связи с современною им историею церковных несогласий между Востоком и Западом. Харьков: Univ. типография, 1863. VII, 588 с. [Lavrovskiy, P. A. Sv. Kirill i Mefodiy kak pravoslavnyye propovedniki i uchiteli u zapadnykh slavyan v svyazi s sovremennoyu im istoriyeyu tserkovnykh nesoglasiy mezhd Vostokom i Zapadom. Khar'kov: Univ. tipografiya, 1863. VII, 588 s.].
- [24] Платонов, В. И. Жизнь и подвиги первоучителей славянских Кирилла и Мефодия. Харьков: Univ. Типография, 1862. 58 с. [Platonov, V. I. Zhizn' i podvigi pervouchiteley slavyanskikh Kirilla i Mefodiya. Khar'kov: Univ. Tipografiya, 1862. 58 s.].
- [25] Йорданов, В. История на Народната библиотека в София. По случай 50-годишнината ѝ 1879-1929. София, 1930. [Jordanov, V. Istoriya na Narodnata biblioteka v Sofiya. Po sluchaї 50-godishninata i 1879-1929. Sofia, 1930].
- [26] Гнездило, О. С., Т. В. Иванская, Л. В. Момот. Документы 1876-1878 гг. о помощи харьковской обществу народов Балканского полуострова в фондах Государственного архива Харьковской области. – Дриновський збірник/Дриновски сборник. Т. III. – Харків-Софія/Харков-Софія: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009, с. 407-418. [Gnezdilo, O. S., T. V. Ivanskaya, L. V. Momot. Dokumenty 1876-1878 gg. o pomoshchi khar'kovskoy obshchestvennosti narodam Balkanskogo poluostrova v fondakh Gosudarstvennogo arkhiva Khar'kovskoy oblasti. – Drinovs'kiy zbirknik/Drinovski sbornik. T. III. – Kharkiv-Sofia/Kharkov-Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2009, s. 407-418].
- [27] Марин Дринов. 1838-1906. Био-библиографски указател и документално наследство. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1990. 206 с. [Marin Drinov. 1838-1906. Bio-bibliografski ukazatel i dokumentalno nasledstvo. Sofia: Narodna biblioteka „Kiril i Metodiy“, 1990. 206 s.] За истекшие 30 лет после издания этого указателя опубликованы десятки новых статей о различных аспектах жизни и творчества М. Дринова, которые заслуживают на отдельный историографический анализ.
- [28] Горина, Л. В. Професор Марин Дринов – основоположник на българското академично славянознание. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009. 124 с., ил. [Gorina, L. V. Profesor Marin Drinov – osnovopolozhnik na bulgarskoto akademichno slavyanoznanie. Sofia: AI „Prof. Marin Drinov“, 2009. 124 s., il.].
- [29] Горина, Л. В. Лекции по истории зарубежных славянских народов М. Дринова в Харьковском университете (1873-1906). – Советское славяноведение, 1983, № 6, с. 58-66. [Gorina, L. V. Leksii po istorii zarubezhnykh slavyanskikh narodov M. Drinova v Khar'kovskom universitete (1873-1906). – Sovetskoye slavyanovedeniye, 1983, No 6, s. 58-66].
- [30] Страшнюк, С. Ю. Марин Дринов и формирование харьковской школы исторической болгаристики. – Марин Дринов: Материалы от болгарско-съветска научна конференция „150 години от рождението на М. Дринов“ и „110 години Народна библиотека „Кирил и Методий“, ноември 1988 г. София: Народна библиотека „Кирил и Методий“, 1989, с. 79-96; Лиман С. И., С. Ю. Страшнюк. Харьковский период научно-педагогической и общественной деятельности Марира Дринова. Критическое прочтение источников. – Сборник по случай 170-годишнината от рождението на проф. Марин Дринов. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2009, с. 52-71. [Strashnyuk, S. Yu. Marin Drinov i formirovanie khar'kovskoi shkoly istoricheskoi bolgaristiki. – Marin Drinov: Materiali ot bulgarsko-svet-ska nauchna konferentsiya „150 godini ot rozhdenieto na M. Drinov“ i „110 godini Narodna biblioteka „Kiril i Metodii“, noemyri 1988 g. Sofia: Narodna biblioteka „Kiril i Metodii“, 1989, s. 79-96; Liman, S. I., S. Yu. Strashnyuk. Khar'kovskiy period nauchno-pedagogicheskoy i obshchestvennoy deyatel'nosti Mariira Drinova. Kriticheskoye procheniye istochnikov. – Sbornik po sluchay 170-godishninata ot rozhdeniyeto

- na prof. Marin Drinov. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", 2009, s. 52-71].
- [31] *Фрадкин, В. З.* Марин Дринов и харьковские ученые. – Харьков и Болгария. Материалы научной конференции. Москва: Болгарский культурно-информационный центр, 1991, с. 30-38. [*Fradkin, V. Z.* Marin Drinov i khar'kovskiye uchenyye. – Khar'kov i Bolgariya. Materialy nauchnoy konferentsii. Moskva: Bolgarskiy kul'turno-informatsionnyy tsentr, 1991, s. 30-38].
- [32] *Бессонов, П. А.* Болгарские песни из сборников Ю. И. Венелина, Н. Д. Катранова и других болгар (=Временник Императорского Московского общества истории и древностей российских, кн. XXI. Ч. II: Материалы). Москва, 1855. [*Bessonov, P. A.* Bolgarskiye pesni iz sbornikov YU. I. Venelina, N. D. Katranova i drugikh bolgar (=Vremennik Imperatorskogo Moskovskogo obshchestva istorii i drevnostey rossiyskikh, kn. XXI. CH. II: Materialy). Moskva, 1855].
- [33] *Айзеништок, Я.* Безсоновщина (3 матеріалів до життєпису О. О. Потебні). – Записки історико-філологічного відділу Української Академії наук, 1928, кн. 16, с. 146-188. [*Ayzenshtok, Ya.* Bezsonovshchyna (Z materialiv do zhyttyepysu O. O. Potebni). – Zapyisky istoriko-filolohichnoho viddilu Ukrayins'koyi Akademiyi nauk, 1928, kn. 16, s. 146-188].
- [34] *Бессонов, П. А.* Главные вопросы языка новоболгарского – Временник Московского общества истории и древностей российских, 1885, № 1, с. 89-100. [*Bessonov, P. A.* Glavnyye voprosy yazyka novobolgarskogo – Vremennik Moskovskogo obshchestva istorii i drevnostey rossiyskikh, 1885, No 1, s. 89-100].
- [35] *Бессонов, П. А.* Юрий Иванович Венелин. – ЖМНП, 1882, ч. 221, отд. 2, с. 159-206. [*Bessonov, P. A.* Yuriy Ivanovich Venelin. – ZHMNP, 1882, ch. 221, otd. 2, s. 159-206].
- [36] *Бессонов, П. А.* Первые передовые деятели „недавно возрожденной“ Болгарии. П. С. Каравелов. – Московские ведомости, 1995, 20 сентября, 9 октября, 20 и 27 ноября. [*Bessonov, P. A.* Pervyye peredovyye deyateli "nedavno vozrozhdennoy" Bolgarii. P. S. Karavelov. – Moskovskiye vedomosti, 1995, 20 sentyabrya, 9 oktyabrya, 20 i 27 noyabrya].
- [37] *Кульбакин, С. М.* Охридская рукопись Апостола конца XII века. София: Археограф. комиссия при Министерството на народната просвета, 1907, 10, CXXXV, 141 с. [*Kul'bakin, S. M.* Okhridskaya rukopis' Apostola kontsa XII veka. Sofia: Arkheograf. komisiya pri Ministerstvoto na narodnata prosveta, 1907, 10, CXXXV, 141 c.].
- [38] *Кульбакин, С. М.* Древне-церковнославянский язык. 2-е изд., испр. и доп. Харьков: тип. и лит. М. Зильберберга, 1913. X, 195 с. [*Kul'bakin, S. M.* Drevne-tserkovnoslavyanskiy yazyk. 2-ye izd., ispr. i dop. Khar'kov: tip. i lit. M. Zil'berberga, 1913. KH, 195 s.].
- [39] *Кульбакин, С. М.* Древне-церковнославянский язык. 3-е изд. с изм. и доп. Харьков: тип. и лит. М. Зильберберга, 1917. VII, 231 с. [*Kul'bakin, S. M.* Drevne-tserkovnoslavyanskiy yazyk. 3-ye izd. s izm. i dop. Khar'kov: tip. i lit. M. Zil'berberga, 1917. VII, 231 c.].
- [40] *Ильинский, Г. А.* Рукописи Зографского монастыря на Афоне. София: Държавна печатница, 1908. 34 с. (=Известия Русского археологического института в Константинополе, 1908. Т. 13). [*Il'inskiy, G. A.* Rukopisi Zografskogo monastyrya na Afone. Sofia: D'rzhavna печатnitsa, 1908. 34 s. (=Izvestiya Russkogo arkheologicheskogo instituta v Konstantinopole, 1908. T. 13)].
- [41] *Ильинский, Г. А.* Значение Афона в истории славянской письменности. – ЖМНП, 1908, ч. 18, № 11, отд. 2, с. 1-41 (См. также: *его же.* Значението на Св. Гора за историята на славянска книжнина. – Славянски глас, т. 7, кн. 3, с. 100-112). [*Il'inskiy, G. A.* Znachenie Afona v istorii slavyanskoy pis'mennosti. – ZHMNP, 1908, ch. 18, No 11, otd. 2, s. 1-41 (Sm. takzhe: yego zhe. Znacheniyeto na Sv. Gora za istoriyata na slavyanska knizhnina. – Slavyanski glas, t. 7, kn. 3, s. 100-112)].
- [42] *Журавлев, В. К.* Григорий Андреевич Ильинский (1876-1937). Москва, 1962. [*Zhuravlev, V. K.* Grigoriy Andreyevich Il'inskiy (1876-1937). Moskva, 1962].
- [43] *Ильинский, Г. А.* Грамоты болгарских царей. Москва: Синодальная типография, 1911. 159 с. (=Древности, 1911, т. 5, с. 1-160). [*Il'inskiy, G. A.* Gramoty bolgarskikh tsarey. Moskva: Sinodal'naya tipografiya, 1911. 159 s. (=Drevnosti, 1911, t. 5, s. 1-160)].
- [44] *Даскалова, А., М. Райкова.* Грамоти на българските царе. София: АИ „Проф. Марин Дринов“, 2005. 462 с. [*Daskalova, A., M. Raikova.* Gramoti na bulgarskite tsare. Sofia: AI "Prof. Marin Drinov", 2005. 462 s.].
- [45] *Погодин, А. Л.* История Болгарии. Санкт-Петербург: „Брокгауз и Ефрон“ 1910, III, 225 с. [*Pogodin, A. L.* Istoriya Bolgarii. Sankt-Peterburg: "Brokgauz i Yefron" 1910, III, 225 s.].
- [46] *Погодин, А. Л.* История на българския народ/Прев. от руски Д. Гаврийски. Габрово: Просвета, 1911. VII, 321 с. [*Pogodin, A. L.* Istoriya na bulgarskiya narod/Prev. ot ruski D. Gavriiski. Gabrovo: Prosveta, 1911. VII, 321 s.].
- [47] *Погодин, А. Л.* Славянский мир. Политическое и экономическое положение славянских народов перед войной 1914 года. Москва: типография Товарищества И. Д. Сытина, 1915, VIII, 420 с. [*Pogodin, A. L.* Slavyanskiy mir. Politicheskoye i ekonomicheskoye polozheniye slavyanskikh narodov pered voynoy 1914 goda. Moskva: tipografiya Tovarishchestva I. D. Sytina, 1915, VIII, 420 c.].
- [48] *Погодин, А. Л.* Современная болгарская поэзия. – Русская мысль, 1913, кн. 9, отд. 2, с. 55-72. [*Pogodin, A. L.* Sovremennaya bolgarskaya poeziya. – Russkaya mysl', 1913, kn. 9, otd. 2, s. 55-72].
- [49] *Сумцов, Н. Ф.* Привет болгарам. – Южный край, 1906, 15 марта. [*Sumtsov, N. F.* Privet bolgaram. – Yuzhnyy kray, 1906, 15 marta].
- [50] Почесть: Сборник статей, посвященный проф. Марину Степановичу Дринову его учениками и почитателями/под ред. М. Г. Халанского. Харьков: типография Шмерковича, 1908, XXIV, 304, 83 с. портретом (=Сборник Историко-филологического общества при Харьковском университете, т. 15). [*Pochest'*: Sbornik statey, posvyashchennuyu prof. Marinu Stepanovichu Drinovu yego uchenikami i pochitatel'nyami/pod red. M. G. Khalanskogo. Khar'kov: tipografiya Shmerkovicha, 1908, XXIV, 304, 83 c. portretom (=Sbornik Istoriko-filologicheskogo obshchestva pri Khar'kovskom universitete, t. 15)].
- [51] История славяноведения в Харьковском университете. Ч. 1. 1805-1917. Библиографический указ-

- тель/Сост. А. В. Евтушенко, С. Ю. Страшнюк, А. А. Ивченко и др. Харьков: ХГУ, 1988. 72 с. [Istoriya slavyanovedeniya v Khar'kovskom universitete. SN. 1. 1805-1917. Bibliograficheskiy ukazatel'/Sost. A. V. Yevtushenko, S. YU. Strashnyuk, A. A. Ivchenko i dr. Khar'kov: KHGU, 1988. 72 s.].
- [52] *Шумада, Н. С.* Українсько-болгарські фольклористичні зв'язки (Період болгарського Відродження). Київ: Вид-во АН УРСР, 1963. [Shumada, N. S. Ukrayins'ko-bolhars'ki fol'klorystychni zv'yazky (Period bolhars'koho Vidrozhennya). Kyiv: Vyd-vo AN URSR, 1963].
- [53] *Пузач, С. П., С. Ю. Страшнюк, Є. Х. Широкопад.* Харківський центр наукової славістики (XIX – початок XX ст.). – Історія і культура слов'ян: Збірник статей до XI Міжнародного з'їзду славістів, Братислава, 30 серпня – 3 вересня 1992 р. – Київ: Академія наук України, 1993, с. 98-119. [Puhach, Ye. P., S. Yu. Strashnyuk, Ye. Kh. Shyrokorad. Kharkivs'kuu tsentr naukovoyi slavyistyky (XIX – pochatok XX st.). – Istoriya i kul'tura slov'yan: Zbirnyk statey do XI Mizhnarodnoho z'yizdu slavistiv, Bratyslava, 30 serpnia – 3 veresnya 1992 r. – Kyiv: Akademiya nauk Ukrayiny, 1993, s. 98-119].
- [54] *Горяинов, А. Н.* Славяноведы – жертвы репрессий 1920-1940-х годов: некоторые неизвестные страницы истории советской науки. – Славяноведение, 1990, № 2; *Ашнин, Ф. Д., В. М. Алпатов.* „Дело славистов“: 30-е годы/Отв. ред. Н. И. Толстой. Москва: „Наследие“, 1994, 228 с.; *Робинсон И. А.* Судьбы академической элиты: отечественное славяноведение (1917 – начало 1930-х годов)/Отв. ред. Л. Е. Горизонтов. Москва: „Индрик“, 2004, 432 с. [Goryainov, A. N. Slavyanovedy – zherty repressiy 1920-1940-kh godov: nekotoryye neizvestnyye stranitsy istorii sovetskoy nauki. – Slavyanovedeniye, 1990, No 2; Ashnin, F. D., V. M. Alpatov. “Delo slavistov”: 30-ye gody/Otv. red. N. I. Tolstoy. Moskva: “Naslediye”, 1994, 228 s.; Robinson, I. A. Sud'by akademicheskoy elity: otechestvennoye slavyanovedeniye (1917 – nachalo 1930-kh godov)/Otv. red. L. Ye. Gorizontov. Moskva: “Indrik”, 2004, 432 s.].
- [55] *Булаховский, Л. А.* Вступ до нариса літературної болгарської мови. – Записки Харківського інституту народної освіти, 1928, т. 3, с. 29-37. [Bulakhovskiy, L. A. Vstup do narysu literaturnoyi bolhars'koyi movy. – Zapysky Kharkivs'koho instytutu narodnoyi osvity, 1928, t. 3, s. 29-37].

Sergey Strashnyuk

BULGARIAN STUDIES IN THE IMPERIAL UNIVERSITY OF KHARKOV (Mid 19th – BEGINNING OF 20th CENTURY)

(Abstract)

The article analyzes the preconditions and formation of the tradition of studying the history and culture of Bulgarians in Kharkov, which was laid by the article by Professor I. I. Sreznevsky “Essay on book printing in Bulgaria” (1846). Singling out three stages in the development of Bulgarian studies in one of the largest universities of the Russian Empire, the author explains them by the change of generations of Slavic scholars. The importance of the personality of Professor M. Drinov, whose scientific and teaching activities constituted the main content of the second stage (1873 – 1903), significantly influencing the interest in Bulgarian problems of his colleagues in

the Faculty of History and Philology, is emphasized. Despite the expansion of the circle of authors and subjects, the scientific school of Bulgarian studies at the Kharkiv Imperial University did not manage to develop due to the emigration in 1919 of professors S. I. Kulbakin and A. L. Pogodin to the Kingdom of Serbs, Croats and Slovenes, as well as because of the change of priorities in the field of social sciences after the establishment of Soviet power in Ukraine.

Key words: Kharkov Imperial University, Faculty of History and Philology, Bulgarian Studies, Slavic Studies, Izmail Sreznevsky, Marin Drinov

Correspondence address:

Sergey Strashnyuk

Candidate of Historical Sciences, Associate Professor of the Department of Modern and Contemporary History, Director of the Center for Bulgarian Studies and Balkan Studies “M. Drinov” at Kharkiv National University “V. N. Karazin”

Kharkov, Ukraine

E-mail: straser57@gmail.com;

drinovcenter@gmail.com

Олег Б. Бубенок

ИСТОРИЯТА НА ПРАБЪЛГАРИТЕ В ИЗСЛЕДВАНИЯТА НА ПРОФ. А. А. ТОРТИКА

На 13 декември 2015 г. трагично е прекъснат житейският път на талантливия учен, доктора на историческите науки, професор Александър Александрович Тортика. Той умира в разцвета на силите си, само на 48 години. Много време от живота си посвещава на изучаването на историята на ранносредновековните номади от степите на Източна Европа, значимо място сред които в неговите изследвания заемат прабългарите. А. А. Тортика е основател на ново направление в номадологичните изследвания, в които основното внимание е фокусирано на корелацията на броя на номадите с природните условия и климата на обкръжаващата ги степна зона. Изследвайки прабългарите като пример, ученият доказва своите новаторски идеи.

Още като студент А. А. Тортика участва в много научни конференции, където неговите доклади за прабългарите заемат централно място. На една такава конференция аз имах възможността да се запозная с него. Това се случи в началото на февруари 1991 г. на Втората общосъюзна конференция по българистика в Харков. Тогава докладът на Александър Александрович, посветен на числеността на Кубратовите прабългари, ми направи незабравимо впечатление [1]. Много ясно съм запомнил и неговото участие в дискусиите по докладите: Александър Александрович подкрепи идеите, развити в много от докладите, и ми предостави сведения за други публикации по темата на моето изследване. Точно тогава си помислих как добре умее неговият ръководител – проф. Владимир Кузмиш Михеев, да подбира кадри за научна работа.

По-нататък се случи така, че Александър Александрович написа кандидатската си дисертация не като аспирант, а като кандидат за научната степен „кандидат на историческите науки“. След завършването на Харковския държавен университет той работи като преподавател в Харковската държавна академия за култура. Аз доста време не знаех за това, тъй като не го бях виждал осем години. Междувременно Александър Александрович не само разработва предложения от него метод за изследване на ранносредновековните номадски общества, но и тества основните му положения върху примера с прабългарите. Той активно защитава своите идеи на научни конференции, като докладите му са посветени на историята на прабългарските пле-

мена от Северното Причерноморие [2, 3, 5]. Краят на XX в. се оказва много тежък за държавите от бившия комунистически лагер. Всички трябваше някак да оцелеят, включително и учените. Тежки са 90-те години и за Александър Александрович Тортика. Така можем да обясним факта, че той не защитава първата си дисертация много бързо. Духът на времето слага своя отпечатък и върху това. Макар че точно в тези години А. А. Тортика успява да публикува статиите си, посветени на метода за изследване на номадите, в научни издания не само в Украйна, но и в Русия, и в България. Сред тях следва да подчертаем статията „Някои проблеми от етническата история и археология на прабългарите“, излязла през 1996 г. в „Български ежегодник“ [4]. Всички статии от този период намират своето обобщение в първата дисертация на А. А. Тортика.

Чак през 1999 г. научният ръководител на А. А. Тортика проф. В. К. Михеев представи за разглеждане от Специализирания научен съвет на Института за изтокознание „А. Е. Кримски“, научен секретар на който тогава бях аз, кандидатската дисертация на своя ученик, посветена на прабългарите, но с много сложно заглавие. Ще кажа откровено, такива дисертации дотогава не сме имали. Спецсъветите на други учреждения също не бяха приели за защита този дисертационен труд заради неговата оригиналност. Затова бе взето решение, че в Спецсъвета на Института за изтокознание „А. Е. Кримски“ към НАН на Украйна трябва да се състои защитата на кандидатската дисертация на Александър Александрович Тортика по специалността „07.00.02 – Световна история“. Окончателното заглавие на труда беше „Историческа география и население на Велика България (630 – 660 г.): метод за изследване на номадските общества от Средновековието“ [6, 7]. Като официални опоненти бяха поканени учени от Киев: докторът на историческите науки О. М. Приходнюк (от Института по археология на НАНУ) и кандидатът на историческите науки (днес доктор на историческите науки) А. Б. Головки (от Върховната Рада на Украйна). Защитата бе насрочена за началото на 2000 г.

По това време в науката все още се дискутираха въпросите, засягащи количеството на номадските племена в степите на Северното Причерноморие

през VI – VII в., а също така и тези за големината на територията на Велика България на хан Кубрат. В своята кандидатска дисертация А. А. Тортика успя окончателно да разсее съществуващите до този момент съмнения. Той доказва, че природните ресурси на степите в Северното Причерноморие са били ограничени и не са давали възможност за обитаване от голям брой номадски племена. Ще подчертаем, че до този момент се смята, че в средата на VII в. политическото образувание Велика България обхваща само Източното Приазовие, т.е. има тясна локализация. А. А. Тортика обаче опровергава остарелите схващания и, привличайки данни от етнографията, писмените извори, археологията, климатологията и други дисциплини, доказва, че Велика България е имала по-широка локализация – територията, обживяна от българските племена, обхващала не само степите на Източното, но и на Северното Приазовие. Методът, разработен от А. А. Тортика, давал възможност по аналогичен начин да се изследват и други номадски социуми [6, 7].

Без съмнение защитата на кандидатската дисертация „Историческа география и население на Велика България (630 – 660 г.): метод за изследване на номадските общества от Средновековието“ има голямо значение не само за кандидата, но и за неговите колеги. Защитата на първия дисертационен труд на А. А. Тортика се състоя в указания срок и премина на високо академично ниво. Никой от присъстващите на заседанието не остана равнодушен. Много доволен от резултата беше научният му ръководител – заслужил деец на науката и техниката в Украйна, докторът на историческите науки, проф. В. К. Михеев. Както подчертава в своята рецензия първият официален опонент, докторът на историческите науки О. М. Приходнюк, „дисертационният труд на А. А. Тортика представлява ново направление в номадистиката“. И тази оценка е напълно заслужена. Защитата на дисертационния труд е следствие от дългогодишните научни търсения на Александър Александрович, започнати от него още в студентските му години. Той го подготвя горе-долу 10 години. Методът, разработен от него в първото му дисертационно изследване, дава възможност по аналогичен начин да се изследват и други номадски общности. За съжаление, този труд така и не е издаден като отделна монография.

От трите глави на дисертацията само последната трета глава е посветена собствено на Кубратова България [6, с. 121 – 167]. Там кандидатът отбелязва, че писмените извори характеризират прабългарите само като номади. Аналозите с другите номадски общества от Ранното средновековие и археологическите данни позволяват на автора на изследването да говори за наличие при прабългарите на номадска аристокрация и на обикновени хора. Като изхожда от ландшафта на местността и от екологичните условия, А. А. Тортика предлага

по-широка локализация на Велика България. Според него в нея влизали следните земи: Таманският полуостров и Фанагория, земите по десния бряг на Кубан, както и тези между делтите на Кубан и Дон, степите между Дон и Днепър и степната част на Крим [6, с. 131 – 141].

Авторът прави извод относно социално-политическото устройство на България. Така например той посочва, че прабългарите, както и тюрките, се делят на административни единици. Прабългарите си поделят степите между отделните племена, родове и дори анли и през цялата година всички обикалят по точно определения за тях маршрут [6, с. 128 – 130]. Племената са били поне четири и са били свързани с реките. Прабългарите покорили предходното местно население на степите и го експлоатирали, както това правели и техните предшественици. А. А. Тортика очертава четири племенни територии на прабългарите, а земите на главното племе според него трябвало да се намират в долното течение на Кубан, близо до Фанагория. Затова следователят свързва тези племенни групи с названия, които в края на VII в. се споменават в „Арменска география“ [6, с. 141 – 150].

В съответствие с границите са разгледани и ландшафтът, природните условия и продуктивността на пасищата във Велика България. Изследователят се базира на факта, че за 1300 години климатът съществено не се е променил. Според неговите изчисления 70 % от територията са били използвани за пасища. Затова той смята, че оптимално за обитание на Северното и Източното Приазовие е било наличието на четири племена. Общият брой на номадите във всяко племе не трябвало да надвишава 40 000 души. Така че населението на Велика България не можело да бъде повече от 200 000 души [6, с. 153 – 167].

Така, разработеният от А. А. Тортика метод позволил да се сведе максималният брой номадски племена на територията на Северното Причерноморие до осем (малко над 300 000 души). Точно 8 номадски племена срещаме и в съобщението на Константин Багрянородни за печенегите в Северното Причерноморие – 4 племена по левия бряг и 4 племена на десния.

Много скоро след защитата на кандидатската му дисертация в живота на А. А. Тортика започва нов етап: през 2002 г. той става докторант в Харковската държавна академия по култура по специалността „07.00.02 – Световна история“. Темата на докторската му дисертация в окончателния ѝ вариант е: „Алано-българското население на Северозападна Хазария в етносоциалното и геополитическо пространство на юга на Източна Европа“. Научен консултант на докторската дисертация отново е проф. В. К. Михеев. За три години Александър Александрович е трябвало да подготви за защита съвсем ново изследване, при това на нивото на докторска дисертация – задача, повече от сложна. Той обаче успешно се справя с нея.

През 2003 – 2006 г. продължава сътрудничеството на А. А. Тортика с Института за изтокознание „А. Е. Кримски“ към НАН на Украйна. Така в почти всеки брой на изданията на Института „Східний світ/Източен свят“ и „Сходознавство/Ориентализъм“ през този период има негови статии. Той редовно печата статии и в ежегодника „Хазарский альманах/Хазарски алманах“, който се издава съвместно от Института за изтокознание „А. Е. Кримски“ към НАН на Украйна и Източнотукаинския филиал на Международния Соломонов университет. Негови статии срещаме и в ежегодниците „МАИЕТ (Материали по археология, история и етнография на Таврия)“ и „Боспорски изследвания“, които се издават от Кримския филиал на Института за изтокознание „А. Е. Кримски“ към НАН на Украйна. Освен това А. А. Тортика е постоянен участник в ежегодните изтоковедски четения на А. Кримски, които нашият Институт провежда в Киев от 1999 до 2006 г. (III – X четения). Така периодът 2003 – 2006 г. се оказва най-плодотворния в научната дейност на А. А. Тортика, доказателство за което са неговите статии за българите от Приазовска България и Хазарския каганат, отпечатани в Украйна и в България [8, 9, 10, 11].

Трябва да отбележим, че съгласно изискванията на ВАК на Украйна за успешна защита на докторска дисертация е задължително да излезе самостоятелна монография, която следва да отразява основните положения на докторската дисертация. Но за целта е необходима финансова подкрепа. Затова А. А. Тортика участва в конкурсните програми на фонда ACLS (American Council of Learned Societies) за учени от Източна Европа. Александър Александрович преминава успешно през всички етапи на конкурса и получава два престижни гранта от този фонд (за приключването на научното изследване и за публикуването на монография). Следствие на това е и излизането в Харков през 2006 г. на монографията „Северозападна Хазария в контекста на историята на Източна Европа (втората половина на VII – третата четвърт на X в.)“ [12]. Както се изисква, текстът на монографията отразява основните положения на неговата докторска дисертация.

В началото на 2007 г. в Специализирания съвет на Харковския национален университет „В. Н. Каразин“ по специалността „07.00.02 – Световна история“ е организирана защитата на докторската дисертация на А. А. Тортика „Алано-българското население на Северозападна Хазария в етносоциалното и геополитическо пространство на юга на Източна Европа“. Случи се така, че аз имам честта да бъда допълнителен опонент на тази защита. Актуалността на темата на дисертационното изследване се определя от това, че археологическите източници не са достатъчно използвани за извличането на исторически изводи и са слабо свързани с известните до този момент на науката данни от писмени източници. Затова и рецензираният труд

беше първото комплексно и специално изследване, в което на базата на систематизирани сведения от наративни и вещевни извори е конкретизирана представата за историята на алано-българското население в северозападната част на Хазарския каганат през VIII – X в. Това е и неговото научно новаторство. Решението на този проблем има голямо значение не само за изследването на историята на Украйна, но и за миналото на много народи в Евразия. Дисертацията се състои от пет глави, където се разглеждат различни аспекти на проблема. Но най-значимата ѝ част са изводите, съгласно които, без претенция за пълен обхват на цялата съвкупност от археологически или контекстни исторически факти, са очертани основните структурни елементи, историко-географски ориентири и базови закономерности в историята на горско-степното Подоние-Подонцовие в хазарско време (края на VII – началото на X в.). Представеното за защита изследване обхваща разнообразни аспекти от живота на салтовското население в горско-степното Подоние: материалната му култура, етническият състав на населението, упоменаванията на местни алано-българи в писмени паметници, характера на икономиката, социалната организация на местното население, интеграцията на алано-българите от региона във военно-административната система на Хазарския каганат и т.н. Подобно комплексно историческо изследване с регионална насоченост е проведено за пръв път [13, с. 3 – 6]. Ще цитирам думите на единия от официалните опоненти на А. А. Тортика – доктора на историческите науки О. В. Сухобоков: „На човека му е поставена конкретна задача, която той е трябвало да изпълни за ограничено време. Както виждаме, кандидатът се е справил успешно с това и затова той, несъмнено, заслужава да му се присъди научната степен „доктор на историческите науки“. Само ще отбележа, че Олег Василиевич Сухобоков не дава често такива одобрителни оценки за работата на колегите си. Разбира се, защитата на докторската дисертация на А. А. Тортика е успешна и в края на 2007 г. той получава удостоверение за доктор на историческите науки по специалността „07.00.02 – Световна история“.

Значително място както в дисертацията, така и в монографията е отредено на прабългарските племена, които обживяват територията на Хазарския каганат. Един от разделите в монографията носи следното заглавие: „Прабългарският елемент в етносоциалната структура на населението в Северозападна Хазария“ [12, с. 93 – 110]. Според мнението на изследователя веднага след поражението от хазарите се наблюдава частично разрушаване на съществуващата система на разселване на прабългарите и на тяхната племенна структура. По това време старите родови обединения отслабват или изчезват напълно, а на тяхно място, в резултат на сливането на оцелелите групи, възникват нови номадски родове. Това смесване на оцелелите бъл-

гари според А. А. Тортика определя формирането у техните потомци на определени културни традиции и на особена погребална обрядност. Като доказателство на предложената хипотеза изследователят цитира данни за други номади през Средновековието [12, с. 93 – 95].

А. А. Тортика смята, че в края на VII в. политическата ситуация в степите на Подонието и Приазовието вече започва да се стабилизира и тези територии отново започват да се обживяват от потомците на прабългарите. Ученият изразява предположението, че тези българи продължили да номадстват в степите, разположени по теченията на големите реки. Той изказва също така интересна мисъл, съгласно която хазарите не са били заинтересовани от консолидирането на тези родови групи и това трябвало да доведе до обособяването на родовите групи на българите и до поливариантност на погребалния им обряд. В същото време те влизат в ареала на салтовската култура [12, с. 95 – 96].

Оказалите се в горско-степното Подоние прабългари били принудени да преминат от номадски начин на живот към уседнал. Тук те формират заедно с аланите горско-степния вариант на салтовската култура. С тях изследователят свързва наземните погребални комплекси от типа на Волоконовския, Красная Горка и др. [12, с. 96 – 97]. А. А. Тортика смята, че поради бурните политически събития от VIII – X в. процесът на етническа консолидация на прабългарите в степите и горско-степните пространства на Днепровско-Донското междуречие така и не е завършен. Според учения запазилите се след историческите катаклизми от края на IX – X в. прабългарски родове и отделни техни представители се вливат в състава на угрофинските или печенегските племена [12, с. 110].

Говорейки за процеса на усядане на прабългарите в горско-степното Подоние, А. А. Тортика

отбелязва, че това не е било еволюционен процес, а по-скоро принудителна необходимост. Ученият също така подчертава, че продължителното пребиваване на българите и аланите в горско-степното Подоние е имало определени последици [12, с. 111 – 129]. Това смесено население било във васални отношения спрямо хазарите и в същото време изпълнявало експанзионистична политика спрямо съседните славянски племена. На практика българите заедно с аланите изпълнявали защитни функции по северозападната граница на Хазарския каганат. Именно това съвместно обживяване на определена територия според А. А. Тортика е могло в крайна сметка да доведе до оформянето на нов етнос. Но, както справедливо отбелязва изследователят, този процес е прекъснат от събитията през втората половина на X в., в резултат на които Хазарският каганат се разпада [12, с. 130 – 145].

Трябва да отбележим също, че и след защитата на докторската си дисертация А. А. Тортика продължава да изследва ранносредновековните номади, сред които значимо място продължават да заемат прабългарите. За това свидетелстват неговите публикации от този период. Един от последните му трудове е посветен на локализацията на черните българи през X в., за които споменават Константин Багрянородни и „Повесть временных лет/ Повесть за отминалите времена“. Различни изследователи предлагат различна локализация на тази етническа група. Но А. А. Тортика успява убедително да обоснове своята хипотеза, според която владенията на черните българи през X в. се намирили в Северното Приазовие [15].

За съжаление, да се занимава пълноценно с наука на Александър Александрович му пречи не само преподавателската, но и административната дейност. Той така и не успява докрай да разкрие своите възможности. Най-голямата пречка обаче е преждевременната му смърт в края на 2015 г.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Тортика, А. А.* К вопросу о численности населения Великой Болгарии Кубрата. – Болгаристика в системе общественных наук: опыт, уроки, перспективы: тез. докл. и сообщ. второй Всесоюз. конф. по болгаристике (2 Дринов. чтений), 5-7 февр. 1991 г.: доп. вып. Харьков, 1991, с. 4-5. [*Tortika, A. A.* K voprosu o chislennosti naseleniya Velikoy Bolgarii Kubrata. – *Bolgaristika v sisteme obshchestvennykh nauk: opyt, uroki, perspektivy: tez. dokl. i soobshch. vtoroy Vsesoyuz. konf. po bolgaristike* (2 Drinov. chteniy), 5-7 fevr. 1991 g.: dop. vyp. Khar'kov, 1991, s. 4-5].
- [2] *Тортика, О. О., О. А. Суржко.* Проблеми етногенезу проболгарских племен Дніпро-Донського межириччя у VII-X ст. – Проблеми збереження та відновлення історичної пам'яті: тези доп. третьої наук. конф. з питань музеєзнавства та іст. краєзнавства, 24-25 трав. 1994 р. Харків, 1994, с. 66-67. [*Tortika, O. O., A. O. Surzhko.* Problemy etnogenezu probolgars'kykh plemen Dniπρο-Dons'koho mezhyrichchya u VII-X st. – Problemy zberezheniya ta vidnovlennya istorychnoy pam'yati: tezy dop. tret'oyi nauk. konf. z pytan' muzeeyznavstva ta ist. krayeznavstva, 24-25 trav. 1994 p. Khar'kov, 1994, s. 66-67].
- [3] *Тортика, О. О.* Історія протоболгар Дніпро-Донського межириччя: проблеми періодизації. – Проблеми збереження та відновлення історичної пам'яті: тези доп. третьої наук. конф. з питань музеєзнавства та іст. краєзнавства, 23-24 трав. 1995 р. Харків, 1995, с. 105-106. [*Tortika, O. O.* Istoryiya protobolhar Dniπρο-Dons'koho mezhyrichchya: problemy periodyzatsiyi. – Problemy zberezheniya ta vidnovlennya istorychnoy pam'yati: tezy dop. tret'oyi nauk. konf. z pytan' muzeeyznavstva ta ist. krayeznavstva, 23-24 trav. 1995 r. Khar'kov, 1995, s. 105-106].
- [4] *Тортика, А. А.* Некоторые проблемы этнической истории и археологии протоболгар. – Болгарский ежегодник, т. 2. Харьков; София, 1996, с. 37-48. [*Tortika, A. A.* Nekotoryye problemy etnicheskoy istorii i arkheologii protobolgar. – *Bolgarskiy ezhegodnik*, t. 2. Khar'kov; Sofiya, 1996, s. 37-48].

- [5] *Тортика, А. А.* Новый взгляд на маршрут перекочевков в Великой Болгарии Кубрата. – Проблемы истории и археологии Украины: к 140-летию со дня рождения акад. Д. И. Багалая: тез. докл. науч. конф., 16-18 апр. 1997 г. Харьков, 1997, с. 66-67. [*Tortika, A. A.* Novyy vzglyad na marshrut perekochevok v Velikoy Bolgarii Kubrata. – Problemy istorii i arkheologii Ukrainy: k 140-letiyu so dnya rozhdeniya akad. D. I. Bagaley: tez. dokl. nauch. konf., 16-18 apr. 1997 g. Khar'kov, 1997, s. 66-67].
- [6] *Тортика, А. А.* Историческая география и население Великой Болгарии (630-660 гг. н.э.): методика исследования кочевых обществ средневековья. Диссертация на соискание ученой степени кандидата исторических наук. Харьков, 1999. [*Tortika, A. A.* Istoricheskaya geografiya i naseleniye Velikoy Bolgarii (630-660 gg. n.e.): metodika issledovaniya kochevykh obshchestv srednevekov'ya. Dissertatsiya na soiskaniye uchenoy stepeni kandidata istoricheskikh nauk. Khar'kov, 1999].
- [7] *Тортика, О. О.* Исторична географія та населення Великої Болгарії (630-660 рр. н. е.): методика дослідження кочових суспільств Середньовіччя: автореф. дис. ... канд. іст. наук. Харків, 1999. [*Tortika, O. O.* Istorychna heohrafiya ta naseleण्या Velykoy Bolhariyi (630-660 rr. n. e.): metodyka doslidzhennya kochovykh suspil'stv seredn'ovichchya: avtoref. dys. ... kand. ist. nauk. Kharkiv, 1999].
- [8] *Аксёнов, В. С., А. А. Тортика.* Протоболгарские погребения Подонья и Придонецья VIII-X вв.: проблема поливариантности обряда и этноисторической интерпретации – Степи Европы в эпоху Средневековья, т. 2. Донецк, 2001, с. 191-218. [*Aksënov, V. S., A. A. Tortika.* Protobolgarskiye pogrebeniya Podon'ya i Pridonech'ya VIII-X vv.: problema polivariantnosti obryada i etnoistoricheskoy interpretatsii – Stepi Evropy v epokhu Srednevekov'ya, t. 2. Donetsk, 2001, s. 191-218].
- [9] *Тортика, А. А.* Историческая география Великой Болгарии Кубрата (630-660 гг.). – Анали, 2001, № 3-4, с. 68-82. [*Tortika, A. A.* Istoricheskaya geografiya Velikoy Bolgarii Kubrata (630-660 gg.). – Anali, 2001, No 3-4, s. 68-82].
- [10] *Тортика, А. А.* Экологически возможная численность кочевого населения Великой Болгарии (Старой Болгарии, Болгарии Кубрата) – вторая-третья четверть VII в. н. э. – Сурож, Сугдея, Солдайя в истории и культуре Руси–Украины: материалы науч. конф. (16-22 сент. 2002 г.). Киев; Судак, 2002, с. 249-252. [*Tortika, A. A.* Ekologicheskii vozmognaya chislennost' kochevogo naseleniya Velikoy Bolgarii (Staroy Bolgarii, Bolgarii Kubrata) – vtoraya-tret'ya chetvert' VII v. n. e. – Surozh, Sugdeya, Soldayya v istorii i kul'ture Rusi-Ukrainy: materialy nauch. konf. (16-22 sent. 2002 g.). Kiyev; Sudak, 2002, s. 249-252].
- [11] *Тортика, О. О.* Військова справа протоболгарських племен Східної Європи у дохозарські часи (V-VII ст. н. е.) – Східний світ, 2003, № 4, с. 98-108. [*Tortika, O. O.* Viys'kova sprava protobolhars'kykh plemen Skhidnoyi Yevropy u dokhozars'ki chasy (V-VII st. n. e.) – Skhidnyy svit, 2003, No 4, s. 98-108].
- [12] *Тортика, А. А.* Северо-Западная Хазария в контексте истории Восточной Европы (вторая половина VII – третья четверть X вв.): монография. Харьков: ХГАК, 2006. [*Tortika, A. A.* Severo-Zapadnaya Khazariya v kontekste istorii Vostochnoy Evropy (vtoraya polovina VII – tret'ya chetvert' Kh vv.): monografiya. Khar'kov: KhGAK, 2006].
- [13] *Тортика, О. О.* Алано-болгарське населення Північно-Західної Хазарії в етносоціальному та геополітичному просторі півдня Східної Європи: автореф. дис. ... д-ра іст. Харків, 2007. [*Tortika, O. O.* Alano-bolhars'ke naselennya Pivnichno-Zakhidnoyi Khazariyi v etnosotsial'nomu ta heopolitychnomu prostori pivdnya Skhidnoyi Yevropy: avtoref. dys. ... d-ra ist. Kharkiv, 2007].
- [14] *Тортика, О. О.* Про седентаризацію алано-болгарського населення Дніпро-Донського межиріччя у VIII-X ст. – Історичний журнал, 2007, № 1, с. 71-79. [*Tortika, O. O.* Pro sedentaryzatsiyu alano-bolhars'koho naselennya Dnipro-Dons'koho mezhyrichchya u VIII-X st. – Istorychnyy zhurnal, 2007, No 1, s. 71-79].
- [15] *Тортика, А. А.* „Черная Булгария“ трактата Константина Багрянородного „Об управлении империей“ и „черные болгары“ „Повести временных лет“: проблемы локализации. – Дриновський збірник/Дриновски сборник, т. 5. Харків; Софія, 2012, с. 23-31. [*Tortika, A. A.* „Chernaya Bulgariya“ traktata Konstantina Bagryanorodnogo „Ob upravlenii imperiyey“ i „chernyye bolgary“ „Povesti vremennykh let“: problemy lokalizatsii. – Drinovskiy zbirnik/Drinovski sbornik, t. 5. Kharkiv; Sofia, 2012, s. 23-31].

Oleg B. Bubenok

THE HISTORY OF THE PROTO-BULGARIANS IN THE STUDIES OF PROF. A. A. TORTIKA

(Abstract)

On December 13, 2015, the life of the talented scholar A. A. Tortika was tragically cut short. He is known to the scientific world, first of all, as a researcher of the history of the Proto-Bulgarians. His Ph.D. thesis “Historical Geography and Population of Great Bulgaria (630 – 660): Methods of Research on the Nomadic Societies of the Middle Ages” was dedicated to the Bulgarians of Kubrat. He

successfully defended it at the Special Council of the A. Yu. Krymsky Institute of Oriental Studies of the National Academy of Sciences of Ukraine in 2000. In it, he was able to prove that the natural resources of the steppes of the Northern Black Sea region were limited and could not give the opportunity to live there for a significant number of nomadic tribes. A. A. Tortika, based on the involvement of data from many

disciplines, proved that the Great Bulgaria had a wide localization – the steppes of the Eastern and Northern Azov Sea regions. The methodology, developed by A. A. Tortika, made it possible to study other nomadic societies in a similar way. Undoubtedly, the defense of this Ph.D. thesis became a significant event not only for the researchers of the Proto-Bulgarians, but also for all nomadologists.

In 2007, A. A. Tortika defended his doctoral dissertation “The Alano-Bulgarian Population of the North-Western Khazaria in the Ethnosocial and Geopolitical Space of the South of Eastern Europe”. Yet in 2006, the monograph “The North-Western Khazaria in the Context of the History of Eastern Europe (second half of the 7th – third quarter of the 10th century)” was published, which, in according to the decree, duplicated the content of the doctoral dissertation. A significant place in this study was given to the tribes of the Bulgarians in the Khazar Kaganate. According to the opinion of researcher, immediately after the defeat from the Khazars, a partial destruction of the former settlement system of the Proto-Bulgarians and their tribal structure took place, that led to the emergence of new nomadic clans. This confusion was

reflected in the funeral rites and material culture of the new population. A. A. Tortika showed that already at the end of the 7th century AD the political situation in the Don and Azov steppes began to stabilize and these steppes began to be settled again by the descendants of the Proto-Bulgarians, who became the carriers of the Saltov culture. In the forest-steppe Don region the Proto-Bulgarians were forced to move from a nomadic lifestyle to a sedentary one. Here, together with the Alans, they form the forest-steppe variant of the Saltov culture. This consolidation never be completed. According to his opinion, this mixed population was in vassal relations with the Khazars and at the same time carried out an expansionist policy in relation to the neighboring Slavic tribes.

A. A. Tortika is also the author of many articles dedicated to the history of the Bulgarians of the Azov Sea Bulgaria and the Khazar Kaganate. Unfortunately, he did not manage to fully realize his potential.

Key words: A. A. Tortika, Proto-Bulgarians, Great Bulgaria, Nomadic Societies, Khazar Kaganate, Alano-Bulgarians

Correspondence address:

Oleg B. Bubenok, Doc. Sci. (History), Professor
Chief of the Eurasian Steppe Department of A. Yu.
Krymsky Institute of Oriental Studies of the
National Academy of Sciences of Ukraine
4, Hrushevsky Street
Kiev 01001, Ukraine
E-mail: helgebub@gmail.com

Сергей Литовченко

„ВЕТЕРАНИ ОТ РИМСКАТА АРМИЯ – МАГИСТРАТИ И ЖРЕЦИ В ДОЛНА МИЗИЯ“ – ПОСЛЕДНИЯТ ТРУД НА А. П. МАРТЕМЯНОВ

На 4 май 2019 г. преждевременно си отиде кандидатът на историческите науки, доцентът от Катедрата по история на древния свят и средните векове на Историческия факултет на Харковския национален университет „В. Н. Каразин“ А. П. Мартемянов. Алексей Павлович бе не само един от най-добрите преподаватели в този факултет, но и специалист от висока класа в историята на дунавските провинции на Римската империя. Буквално преди смъртта си А. П. Мартемянов на практика приключва работата по поредната си книга „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“, но преждевременната му кончина не му позволява да подготви труда си за публикуване. Приятели и колеги на учения от Историческия факултет вземат решението да увековечат паметта на Алексей Павлович, като издадат последното му изследване. Трудът на А. П. Мартемянов „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“, заедно с биобиблиография на автора, две неговии пространни интервюта и спомени на приятели, колеги и ученици за Алексей Павлович, излиза от печат през пролетта на 2021 г. [1].

Най-важната част от монографията, без съмнение, е самото изследване на А. П. Мартемянов, написано на руски език [1, с. 9 – 136] и съпроводено с разгърнато резюме на английски език [1, с. 92 – 125]. Работата по подготвянето за печат на изследването се проточва поради това, че издателите не разполагат с окончателния авторски файл с последните поправки. Затова се налага текстът да бъде възстановен на базата на няколко варианта, всеки от които носи следите на незавършената авторова работа: подчертавания в цвят, авторски вметки и др. Редколегията взема решение да помоли един от водещите специалисти по проблемите на дунавските провинции на Римската империя доктор Кшищоф Крулчик от Познанския университет да прегледа вариантите на ръкописа и да даде експертно заключение относно възможностите за публикуване на труда. Полският учен предлага някои поправки и убедително аргументира необходимостта трудът на А. П. Мартемянов да бъде издаден. В по-нататъшната си работа по текста на ръкописа редколегията се ръководи, преди всичко, от принципа много внимателно да борави с авторския текст и със системата на бележките, която

използва самият Алексей Павлович. Неопенима помощ при редактирането на изследването на А. П. Мартемянов оказва Елена Валериевна Ляпустина, кандидат на историческите науки, завеждащ отдела за сравнително изучаване на древните цивилизации в Института по обща история на РАН. В резултат според редакционната колегия биват възстановени целият авторски текст и практически целият справочен апарат, с изключение на няколко бележки и три илюстрации. В редките случаи, когато редакционната колегия намира за необходимо да се намеси в авторския текст, това задължително е изрично упоменато.

Значението на издаването на монографията „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“ е продиктувано не само от това да бъде изпълнено последното желание на приятеля, учителя и колегата, но и от неоспоримата научна значимост на самото изследване, което позволява поновому да се погледне системата на управление на римските владения като цяло. Алексей Павлович посвещава няколко десетилетия на изучаването на римските дунавски провинции, и по-конкретно, на Долна Мизия и Тракия. Тук трябва да споменем някои негови статии, добре познати на българските учени, като: „Ветерани от римската армия в Долна Мизия и Тракия през първите векове на н.е.“ [2], „Селската община в тракийските земи през първите векове на н.е.: резултати и перспективи за изучаване“ [3], „Съществувала ли е през първите векове от н.е. в селата на Долна Мизия и Тракия взаимна гаранция?“ [4], „Селското самоуправление в тракийските земи през първите векове от н.е.“ [5], „Общностни отношения в селата на Тракия и Долна Мизия през първите векове от нашата ера“ [6], и разбира се, първата монография на автора, получила многобройни положителни отзиви от страна на специалистите, „Общностни отношения в селата на Долна Мизия и Тракия през първите векове от нашата ера“ [7]. След излизането ѝ през 2012 г. харковският учен се фокусира върху проблема на римските ветерани в Долна Мизия, за което свидетелстват и статиите му от последните 10 години: „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“ [8], „За участието на ветерани от римската армия в местното самоуправление и в религиозния живот на

Долна Мизия“ [9], „On the Method of Determination of Level of Social Activity of Veterans in Provinces of the Roman Empire (The Case of Lower Moesia)“ [10], „За степента на социална активност на ветераните от римската армия в градовете и селата на Долна Мизия“ [11]. Обобщение и резултат на всички тези изследвания е втората монография на учения „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“, която представлява значим принос в изучаването на Източните Балкани в античната епоха.

Въпреки че положението на ветераните от римската армия нееднократно е привличало вниманието на съвременните изследователи, трудът на А. П. Мартемьянов, безусловно, представлява нов поглед върху ролята на ветераните за утвърждаването на системата на римското провинциално устройство и на Империята като цяло. Проблемът, на който обръща внимание Алексей Павлович, се състои в това, че според изчисленията на почти всички изследователи делът на римските ветерани на общински и свещенически длъжности в дунавските провинции е много по-малък от това, което би могло да се очаква, и не надвишава 10 %, че дори и намалява до 2 %. Както отбелязва авторът, тези изводи, колкото и да е странно, не предизвикват учудване у учените (с. 23). В същото време именно римската армия и нейните ветерани в теоретичните изследвания са сочени като материала, който циментирал Империята, давал ѝ сили столетия наред да съхрани своите владения, а образът ѝ да съществува хилядолетия. Решението на този проблем А. П. Мартемьянов вижда в усъвършенстването на метода за изчисляване на споменаванията за ветераните в епиграфските паметници.

Като начало в монографията се установява броят на римските войници, които ежегодно излизат в пенсия. Изчисленията показват една значителна цифра – до 10 000 годишно (с. 19). Имайки предвид средната продължителност на живота в Империята, излиза, че едновременно в Рим и провинциите са живеели около 100 000 ветерани. Цифрата не е голяма за многомилионна държава, но следва да помним, че става дума за очевидно привилегирована прослойка, чийто достъп до магистратурата е бил облекчен в сравнение с обикновените граждани (с. 20).

За решаването на проблема с очевидното несъответствие между общия брой на ветераните и тяхното незначително представителство в структурите на местното самоуправление на дунавските провинции А. П. Мартемьянов се обръща към епиграфските свидетелства от римската провинция Долна Мизия, които не само са многобройни, но и са достатъчно добре проучени. Тук трябва да отбележим, че в последните няколко десетилетия се появила редица трудове, свързани с изследвания на положението на ветераните в пограничните провинции на Империята [12, 13, 14, 15, 16], а в две наскоро излезли книги има цели разде-

ли, посветени на участието на римски ветерани в обществения живот на дунавските провинции, включително и в Долна Мизия [17, 18]. Всички изследователи твърдят, че ветераните, заемали общински и религиозни длъжности, са представлявали от 7,9 % до 10 % от общия им брой в провинцията. Този нисък процент свидетелства, че пенсионерите от римската армия или не са могли, или не са искали да участват активно в общинския живот.

В първата глава на монографията си А. П. Мартемьянов предлага нов метод на изчисления, който трябвало да коригира съществуващите данни. Така например българският историк И. Боянов изброява 222 надписа, в които се споменават ветерани, но от този списък трябва да се изключат първо военните дипломи, които не говорят нищо за по-нататъшния мирен живот на пенсионираните (с. 29). Освен това трябва да се махнат също ранните (I в. н.е. – началото на II в. н.е.) и късните (IV в. н.е.) надписи, тъй като по това време общинските структури или не са сформирани, или вече са загубили престижността си и затова не се споменават изрично в надписите. В крайна сметка остават 146 надписа (с. 32). Обаче Алексей Павлович предлага да не се налагат ограничения. Не би трябвало, смята той, във всеки надпис, в който се споменава римски войник, но без да се уточнява, че е „ветеран“, да се търси потенциален ветеран, базирайки се само на косвени свидетелства (с. 45). Накрая остават 123 надписа, но и от тях той предлага да се изключат текстовете, в които думата *vet* е възстановена по-скоро като предположение, ако въобще е възстановена (с. 50 – 51). В крайна сметка на разположение на изследователя остават само 110 надписа, в които са упоменати 118 ветерани. Приложен към изчисленията на проф. К. Крулчик, предлаганият метод оставя сведения само за 116 армейски ветерани (с. 51). По такъв начин общият брой на ветераните, за които са запазени епиграфски данни в Долна Мизия и за обществената дейност на които би могло да има информация, намалява на практика двойно.

Втората глава на монографията е посветена на ревизирането на списъците на ветераните, които действително са изпълнявали функции на магистрати и жреци в Долна Мизия. Традиционно е прието да се смята, че техният брой не е по-голям от 15. Анализът на надписите, направен от А. П. Мартемьянов, му позволява да стигне до извода, че списъкът може да се увеличи до 29 души. Увеличаването на броя се постига чрез добавянето на 10 души, упоменати в надписите от *vicus Quintionis* и *vicus Nov(us?)*. В самите надписи не е посочено, че тези магистрати са били ветерани, но се казва, че в структурата на населението влизала особена социална група – тази на римски войници в оставка. Затова е логично да се предположи, че поне един от трима магистрати е бил ветеран от римската армия (с. 75).

Иска ни се да акцентираме вниманието върху това, че Алексей Павлович ясно подчертава, че съвсем не всички лица от списъците могат да се смятат безусловно за магистрати или ветерани. Не предизвикват никакви съмнения само 9 имена. Останалите изброени са могли да бъдат магистрати и едновременно ветерани с различна степен на вероятност. Затова авторът предлага да се смята, че ветерани са били не по-малко от 20 магистрати (с. 77).

Направените изчисления позволяват на А. П. Мартемьянов да стигне до аргументирания извод, че процентът на ветераните, заемали различни длъжности в Долна Мизия, е около 17. Кое е значително повече от приетата в историографията цифра на участието им в обществения живот на римската провинция (с. 79). Освен това степента на реално участие на ветераните се оказва дори по-висока, ако се вземе предвид удачното твърдение на автора, че „тези възрастни, уморени хора просто изживявали старините си и вече били рав-

нодушни към обществения живот и почестите“ (с. 79) и че следователно не всеки ветеран се стремил да получи някаква длъжност. Като цяло може да се твърди, че римските ветерани заемали в провинциалния живот значително по-важно място от това, което предполагали изследователите, опирали се на остарели методи за анализ на епиграфските паметници. Кое позволява ветераните да се смятат за една от опорите на стабилното римско присъствие в пограничните владения на Империята.

Очевидно е, че предлаганият в монографията на А. П. Мартемьянов метод за изчисление може да се приложи и за други провинции на Римската империя, и то не само от Дунавския регион. За голямо съжаление самият автор не може да продължи изследванията си, но се надяваме, че издаването на монографията му „Ветерани от римската армия – магистрати и жреци в Долна Мизия“ ще подтикне специалисти от много страни да преразгледат ролята на римските ветерани в обществения живот на провинциите от епохата на Империята.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Мартемьянов, А. П.* Ветераны римской армии – магистраты и жрецы в Нижней Мезии: монография; Алексей Павлович Мартемьянов: биобиблиография, интервью, воспоминания/ред. С. Д. Литовченко. Харьков: „Контраст“, 2021. 296 с. [*Martem'yanov, A. P.* Veterany rimskoy armii – magistraty i zhretsy v Nizhney Mezii: monografiya; Aleksey Pavlovich Martem'yanov: biobibliografiya, interv'yuy, vospominaniya/red. S. D. Litovchenko. Khar'kov: "Kontrast", 2021. 296 s.].
- [2] *Кадеев, В. И., А. П. Мартемьянов.* Ветераны римской армии в Нижней Мезии и Фракии в первых веках н. э. – Анали: списание за история, класическа култура и изкуствознание. София, 1996, бр. 1-4, с. 75-89. [*Kadeyev, V. I., A. P. Martem'yanov.* Veterany rimskoy armii v Nizhney Mezii i Frakii v pervykh vekakh n. e. Anali: spisaniye za istoriya, klasicheskaya kultura i izkustvoznaniye. Sofia, 1996, br. 1-4, s. 75-89].
- [3] *Мартемьянов, А. П.* Сельская община во фракийских землях в первых веках н. э.: Итоги и перспективы изучения. – Древности 2005: Харьков. Ист.-археол. ежегод., 2005, с. 156-164. [*Martem'yanov, A. P.* Sel'skaya obshchina vo frakiyskikh zemlyakh v pervykh vekakh n. e.: Itogi i perspektivy izucheniya. Drevnosti 2005: Khar'kov. ist.-arkheol. Yezhegod., 2005, s. 156-164].
- [4] *Мартемьянов, А. П.* Существовала ли в первых веках н. э. в селлах Нижней Мезии и Фракии круговая порука? – Эпохи. Велико Търново, 2008, № 3-4, с. 98-112. [*Martem'yanov, A. P.* Sushchestvovala li v pervykh vekakh n. e. v selakh Nizhney Mezii i Frakii krugovaya poruka? Yepokhi. Veliko T'movo, 2008, No 3-4, s. 98-112].
- [5] *Мартемьянов, А. П.* Сельское самоуправление во фракийских землях в первых веках н. э. – Древности 2009: Харьков. ист.-археол. ежегод., 2009, с. 137-148. [*Martem'yanov, A. P.* Sel'skoye samoupravlениye vo frakiyskikh zemlyakh v pervykh vekakh n. e. Drevnosti 2009: Khar'kov. ist.-arkheol. yezhegod., 2009, s. 137-148].
- [6] *Мартемьянов, А. П.* Общинные отношения в селлах Фракии и Нижней Мезии в первых веках нашей эры. – Вестн. древ. ист., 2010, № 2, с. 48-70. [*Martem'yanov, A. P.* Obshchinnyye otnosheniya v selakh Frakii i Nizhney Mezii v pervykh vekakh nashey ery Vestn. drev. ist., 2010, No 2, s. 48-70].
- [7] *Мартемьянов, А. П.* Общинные отношения в селлах Нижней Мезии и Фракии в первых веках нашей эры: монография. Харьков: ХНУ имени В. Н. Каразина, 2012. [*Martem'yanov, A. P.* Obshchinnyye otnosheniya v selakh Nizhney Mezii i Frakii v pervykh vekakh nashey ery: monografiya. Khar'kov: KHNУ imeni V. N. Karazina, 2012].
- [8] *Мартемьянов, А. П.* Ветераны римской армии – магистраты и жрецы в Нижней Мезии. – Res Historica, 2014, Т. 38, с. 11-33. [*Martem'yanov, A. P.* Veterany rimskoy armii – magistraty i zhretsy v Nizhney Mezii Res Historica, 2014, T. 38, s. 11-33].
- [9] *Мартемьянов, А. П.* Об участии ветеранов римской армии в местном самоуправлении и религиозной жизни Нижней Мезии. – Вестн. древ. ист., 2017, № 4, с. 915-933. [*Martem'yanov, A. P.* Ob uchastii veteranov rimskoy armii v mestnom samoupravlenii i religioznoy zhizni Nizhney Mezii Vestn. drev. ist., 2017, No 4, s. 915-933].
- [10] *Мартемьянов, А. П.* On the Method of Determination of Level of Social Activity of Veterans in Provinces of the Roman Empire (The Case of Lower Moesia). – Studia Europaea Gnesnensia, 2017, No 16, p. 415-429.
- [11] *Мартемьянов, А. П.* О степени социальной активности ветеранов римской армии в городах и селлах Нижней Мезии. – Jubilaeus VII: Society, Kings, Gods. In memoriam professoris Margaritae Tachevae/Comp. and ed. by D. Boteva-Boyanova, P. Delev, J. Tzvetkova. Sofia, 2018, p. 339-347. [*Martem'yanov, A. P.* O stepeni sotsial'noy aktivnosti veteranov rimskoy armii v gorodakh i selakh Nizhney Mezii Jubilaeus

- VII: Society, Kings, Gods. In memoriam professoris Margaritae Tachevae/Comp. and ed. by D. Boteva-Boyanova, P. Delev, J. Tzvetkova. Sofia, 2018, p. 339-347].
- [12] *Mrozewicz, L.* Die Veteranen in den Munizipalräten an Rhein und Donau zur Hohen Kaiserzeit (I.-III. Jh.) – Eos, 1989, T. 77, Fasc. 1, s. 65-81.
- [13] *Boyanov, I.* Veterans and Society in Lower Moesia and Thrace during the Principate. – The Lower Danube Roman Limes (1st–6th c. AD)/ed. L. Vagalinski, N. Sharankov, S. Torbatov. Sofia: NAIM–BAS, 2012, p. 251-269.
- [14] *Królczyk, K.* Veteranen in den Donauprovinzen des Römischen Reiches (I.-III. Jh. n. Chr.). Poznań: Wydawnictwo Poznańskie, 2009.
- [15] *Królczyk, K.* Weterani w prowincjach naddunajskich w okresie wczesnego Cesarstwa Rzymskiego (I-III w. n. e.). Oświęcim: Napoleon V, 2017.
- [16] *Matei-Popescu, F.* The Roman Army in Moesia Inferior. Bucharest, 2010.
- [17] *Боянов, И.* Римските ветерани в Долна Мизия и Тракия (I-III в.). София: ИК „Авалон“, 2008. [*Boyanov, I.* Rimskite veterani v Dolna Miziya i Trakiya (I-III v.). Sofia: IK „Avalon“, 2008].
- [18] *Królczyk, K.* Tituli veteranorum. Veteraneninschriften aus den Donauprovinzen des Römischen Reiches (1.-3. Jh. n. Chr.). Poznań: Wydawnictwo CONTACT, 2005.

Sergey Litovchenko

“VETERANS OF THE ROMAN ARMY – MAGISTRATES AND PRIESTS IN LOWER MOESIA” – THE LAST WORK OF A. P. MARTEMYANOV

(Abstract)

The article focuses on the posthumously published monograph by Alexey Pavlovich Martemyanov, Associate Professor of the Department of Ancient History and the Middle Ages, V. N. Karazin Kharkiv National University, who suddenly passed away on May 4, 2019. In the spring of 2021, the School of History prepared and published the work “Veterans of the Roman Army, Magistrates and Priests of Lower Moesia”, combined with the author’s biobibliography, two detailed interviews and memoirs of friends, colleagues and students about Alexey Pavlovich. In his latest study, A. P. Martemyanov proposed a new method of calculating the participation of Roman veterans in the public administration of the province of Lower Moesia based on epigraphic material. It turned out that not all references in the inscriptions can be attributed to Roman veterans, the number of specifically former warriors decreased by almost half, to 116 – 118 names. In addition, the analysis of the

inscriptions allowed the author to increase the number of veterans who participated in public life from the traditional 15 to a minimum of 20. As a result, the percentage of veterans who held the posts of magistrates and priests increased from the traditional 7 – 10 percent to 17 percent.

In general, it can be argued that Roman veterans occupied a much more important place in provincial life than it was assumed by researchers who relied on outdated methods of analyzing epigraphic evidence. This has made it possible to consider veterans as one of the foundations of the strength of the Roman presence in the border domains of the Empire. Obviously, the calculation method proposed in the monograph can be applied not only to the Danube region, but also to other provinces of the Roman Empire.

Key words: A. P. Martemyanov, Veterans, Roman Provinces, Magistrates, Lower Moesia

Correspondence address:

Sergey Litovchenko
Associate Professor of the Department
of Ancient History
and the Middle Ages; PhD (History)
V. N. Karazin Kharkiv National University
Dean of the Faculty of History
Ukraine, Kharkov, Sq. Svobody, 4, 61000
E-mail: litovchenkosd@gmail.com

ОБЩОТО СЪБРАНИЕ НА БАН

ДЕКЛАРАЦИЯ НА VIII ОБЩО СЪБРАНИЕ НА БАН ОТНОСНО ПРЕДВИДЕНАТА БЮДЖЕТНА СУБСИДИЯ ЗА БАН ЗА 2022 Г.

Общото събрание на Българската академия на науките изразява своето възмущение от размера на бюджетната субсидия, предвидена за Академията за 2022 г. Това политическо решение нарежда учените, работещи в БАН, на последно място в системата на образованието и науката в страната.

С Министерско постановление № 371 от 17.12.2020 г. за най-ниската академична длъжност „асистент“ в държавните висши училища беше определена минимална месечна работна заплата от 1300 лв. За сравнение, минималната заплата на асистент в БАН през 2021 г. е 946 лв., т.е. 72 % от възнаграждението на колега на същата длъжност в държавно висше училище. Нещо повече, основната заплата на професор в БАН е по-ниска от основната заплата за асистент в държавно висше училище!

Дискриминацията към Академията продължава и в предвидената бюджетна субсидия за 2022 г., която за пореден път ще демотивира младите хора да изберат професионална реализация в БАН. Младите хора не са съгласни да следват една от най-тежките кариери и след 15 – 20 години упорит труд да получават под средната заплата за страната.

Въпреки приетите стратегически документи държавата продължава да не спазва поетите ангажменти за достигане на целевите нива за финансиране на НИРД като процент от БВП.

БАН отстоява авторитета си на водещата научноизследователска организация в страната. Според доклада на Постоянно действащата експертна комисия за наблюдение и оценка на научноизследователската дейност във висшите училища и научните организации за 2020 г. Академията е класирана на първо място по критериите научни резултати и тяхното научно въздействие, включително патентна дейност; общественост и икономическо въздействие на научната дейност, както и по обща оценка на научната дейност. БАН генерира близо 40 % от научната продукция на страната, а публикациите на нейните учени намират широк международен отзвук, мярка за което са десетките хиляди независими цитирания. В класацията на Университета в Станфорд през 2020 г. от изследователите, работещи в БАН, 25-има са сред първите два процента на най-влиятелните учени

в света, а през 2021 г. броят им е 41. Това недвусмислено показва високия авторитет на учените от Академията сред световната научна общност и тяхната достойна роля в науката в международен мащаб.

През последните години БАН привлича допълнителни финансови средства, близки по размер на получаваната държавна субсидия. За 2020 г. субсидията е 107 142 627 лв., а допълнителните средства са 95 275 197 лв., от които около 30 % са по програми на ЕС, за проекти, финансирани от европейски структурни и инвестиционни фондове или от други чуждестранни източници. Ала всеки, който работи в сферата на науката и иновациите, знае, че това са средства със строго предназначение и разпределение, които не могат да покрият дефицита за възнагражденията на учените.

БАН неизменно подкрепя държавата със своя експертен капацитет: поддържа 14 мониторингови мрежи, свързани със сеизмичната обстановка, състоянието на йоносферата и радиационния фон, Черно море и др.; участва в национални и международни експертни органи, в изготвянето на стратегически документи и експертни становища. БАН е неизменна част от решаването на проблемите на обществото, особено в ситуация на кризи. Ярък пример за това е участието на ключови експерти от БАН в овладяване на сегашната криза с Covid-19.

Ключова е и ролята на Академията в изпълнението на националните научни програми, на Националната пътна карта за научни инфраструктури, в изграждането на Центровете за върхови постижения и Центровете за компетентност, където БАН успешно си партнира с висшите училища. Това са дългосрочни стратегически обекти, в които се инвестират огромни средства за научна инфраструктура. Поради системното недофинансиране на човешкия потенциал обаче съществува реална опасност те да останат без изследователи и без инженерен персонал, т.е. без творците на наука и идеи!

Уважаеми дами и господа управляващи, призоваваме ви за спешен диалог – преди учените от БАН да предприемат дългосрочни ефективни протестни действия.

СЪБРАНИЕ НА АКАДЕМИЦИТЕ И ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТИТЕ

Илза Пъжева

ОТЧЕТ НА СЪБРАНИЕТО НА АКАДЕМИЦИТЕ И ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТИТЕ НА БАН ЗА 2021 г.

(Резюме)

Представеният по-долу отчет на Събранието на академиците и член-кореспондентите (САЧК) за 2021 г. е приет на заседание на САЧК, състояло се онлайн на 27.01.2022 г. Отчетът се базира на следните основни източници: (1) отчетите на отделенията, изготвени въз основа на индивидуалните справки по въпросниците, попълнени от членовете на САЧК; (2) административната справка за дейността на САЧК; (3) отчета на „Списание на БАН“; (4) други документиран инициативи и дейности на САЧК през годината, в т.ч. материали от сайта на БАН и интернет източници.

ВЪВЕДЕНИЕ

Редица са събитията през 2021 г., които я белязаха като година на значими обществени предизвикателства. Водеща сред тях, безспорно, е коронавирусната пандемия и свързаните с нея глобална ваксинационна кампания и въвеждането на зелен сертификат. Не можем да подминем и климатичните промени и природните бедствия, емигрантските кризи, масовите евакуации и протести; инфлацията и енергийната криза; фалшивите новини и пр. Бяхме свидетели и на прецедент в съвременната история на България – три парламентарни и два президентски вота в рамките на няколко месеца. Положителните новини идваха главно от областта на науките за живота и човешкото здраве. За рекордно време бяха разработени ваксини срещу Covid-19 и разрешени анти-SARS-CoV-2 таблетки, които могат да помогнат в страни без масова ваксинация. Бяха придобити нови знания и разбирания за лечения за някои болести; одобрено беше лекарство срещу Ебола и първата ваксина срещу малария. Бяха направени опити за генно модифициране в организма и предсказани редица протеин-протеинови взаимодействия, както и ролята им за разработване на нови лекарства. Беше открит и нов прачовек. В областта на климата и космоса учените допринесоха за изясняване на ролята на природните екосистеми за справяне с глобалното затопляне, а овладяването на Космоса с полета до Марс на хеликоптера „Постоянство“, както и осъ-

ществени космически „пътувания“ и откритите над 200 нови планети белязаха значителна крачка напред в тази насока. Следва да се подчертае ролята на културата във всичките ѝ измерения като важен фактор за духовното и психическото ни оценяване и справяне с кризите и предизвикателствата на съвременността. Като цяло **2021 г. показва нараснал авторитет на науката и културата в обществото и разбирането за водещата им роля за справяне с обществените предизвикателства в световен и национален мащаб.**

Изброените по-горе събития, пряко или косвено, се отразиха и на дейността на САЧК. **Пандемията и борбата с нея** ангажира усилия на редица наши представители, но, безспорно, най-активни бяха членовете на Отделението по медицински науки (ОМН), оглавявано от акад. Богдан Петрунов. Той с право може да бъде наречен лицето на САЧК в борбата с пандемията с изключително високата си активност чрез участие в телевизионни предавания и с редица материали в печатни издания и медии в насока на нуждата от ваксиниране, като единствено средство за ограничаване на коронавирусната инфекция. От него беше подготвен и разпространен материал на тема „Коронавирусната пандемия и борбата с нея“. Беше организирано и ваксиниране на членове на САЧК и на 411 служители на БАН във Военномедицинска академия. Отделението по инженерни науки (ОИН) в лицето на колектив, ръководен от акад. Чавдар Руменин, надгради работата за дезинфекция на подове с UV лъчи, който получи по-нататъшна популяризация в медиите (БНТ и др.)

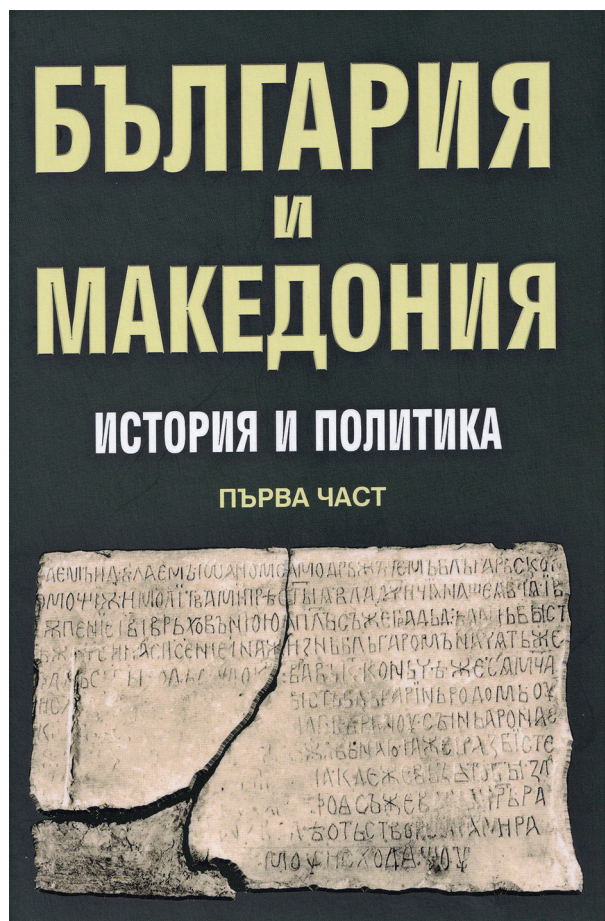
Изборите за академици и член-кореспонденти на БАН бяха другото значимо събитие в работата на САЧК през 2021 г. Те се радваха на голям обществен и медиен интерес и особено внимание от страна на академичната общност в страната. От над 115 кандидати Събранието на академиците избра нови 14 академици и 20 член-кореспонденти като за 1-ви път бяха избрани член-кореспонденти на БАН – учени до 50-годишна възраст (проф. Младен Савов – математик; проф. Стойчо Язджиев – физик и проф. Николай Габровски – неврохирург). За първи път беше избрана и жена – член-

кореспондент на БАН в Отделението по инженерни науки (проф. Любка Дуковска). От членовете на САЧК бяха подготвени 77 рецензии и проведени редица заседания за осигуряване на успешното протичане на конкурса.

Развитието на науката и образованието в страната винаги е било в центъра на вниманието на дейността на Събранието. Редица бяха и дейностите, в които САЧК чрез свои представители **отстояваше интересите на учените пред правителствени организации**. Трябва да споменем становището на ОС на БАН начело с чл.-кор. Евелина Славчева относно проект на Национална програма *Стимулиране на публикационната активност на научноизследователския състав на държавните висши училища в България в световните бази данни Scopus и Web of Science*, предложена от МОН. Беше изразено несъгласие и възмущение от дискриминационния характер на публикувания проект и формулирани конкретни искания в защита на учените.

Към актуалните теми на 2021 г. можем да добавим и темата с продължение от миналата година, свързана с отстояване на българския национален интерес в **спора с Република Северна Македония**. Публикуван беше сборникът „Българските азбуки“, в който изследванията са резултат от работата по проект на БАН, финансиран от МОН и ръководен от акад. Васил Николов от Отделението по обществени и хуманитарни науки (ОХОН). Продължи и работата на междуведомствената комисия на Р България и Р Северна Македония, в която участва друг представител на ОХОН – чл.-кор. Иван Илчев. ОХОН имаше и редица медийни изяви по този въпрос. Трябва да се отбележи и публикуването на Първа част на книгата „България и Македония (история и политика)“ с автори академиците Ангел Гълъбов и Драга Тончева от Отделението по биологически науки (ОБН).

Книги по тематики, свързани с отношенията на Р България с Р Северна Македония, издадени под ръководството и с авторство на членовете на САЧК акад. Васил Николов („Българските азбу-

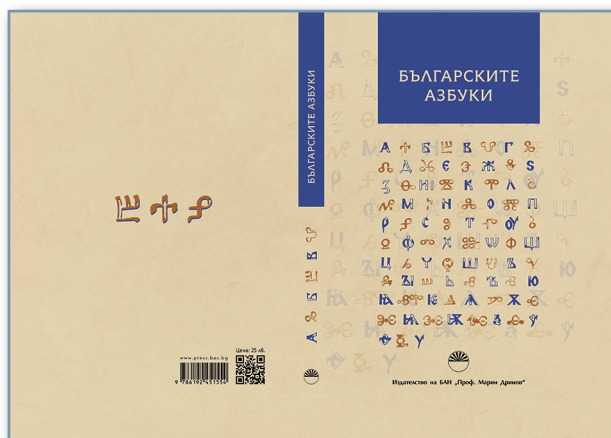
ки“) и академиците Ангел Гълъбов и Драга Тончева („България и Македония. История и политика“ Първа част).

Гореизложеното очертава само някои от знакови прояви на САЧК през 2021 г., но не изчерпва всички събития, в които САЧК като цяло и неговите отделения и членове са участвали и са допринесли със своите изяви за развитието на науката, духовността, културата и икономиката в интерес на страната и обществото ни.

СПРАВКА ЗА СЪСТАВА НА САЧК И ПРОВЕДЕНИТЕ ЗАСЕДАНИЯ

За съжаление, през 2021 г. загубихме седем наши колеги, световнопризнати учени и ярки личности – академиците Евгени Головински, Тодор Николов, Михаил Виденов, Димитър Клисурски, Чавдар Палев, и член-кореспондентите Йовчо Топалов и Филип Филипов. Поклон пред паметта им!

Към 31.12.2021 г. общият брой на академиците и член-кореспондентите е 161, от които 61 академици и 100 член-кореспонденти. От академиците

19 и от член-кореспондентите 50 работят по трудови договори. По такъв начин 43 % от членовете на САЧК са на трудов договор, но преобладаващата част от останалите членове на Събранието поддържат активни връзки с институтите и лабораториите, в които са работили и продължават да сътрудничат с колегите си по места. Повечето от работещите академици и член-кореспонденти са от организации извън БАН, което е свидетелство, че САЧК запазва отворената си структура с представители на ключови позиции от над 20 елитни университета, академии, здравни и културни институции в страната. Сред тях са: БАН, Софийският университет „Св. Климент Охридски“ и Съвместният геномен център, медицинските университети в Плевен, Пловдив и София, Техническият и Лесотехническият университет в София, Аграрният университет и Университетът по хранителни технологии в Пловдив, Русенският университет и Икономическият университет – Варна, Нов български университет, Военномедицинската академия, Националната академия по театрално и филмово изкуство „Кр. Сарафов“, Националната художествена академия, Националната музикална академия „Проф. П. Владигеров“, Софийската опера и балет и др.

Разпределението на членовете по отделения е както следва: ОПМН: 19 академици и 36 член-кореспонденти; ОИН: 9 академици и 11 член-кореспонденти; ОБН: 6 академици и 7 член-кореспонденти; ОМН: 10 академици и 11 член-кореспонденти; Отделение за аграрни и лесовъдни науки (ОАЛН): 5 академици и 7 член-кореспонденти; ОХОН: 4 академици и 18 член-кореспонденти; Отделение за изкуство и изкуствознание (ОИИ): 8 академици и 10 член-кореспонденти. В отчета на ОХОН за пореден път се акцентира върху ниския брой академици и неравномерното им разпределение по науки в отделението.

През 2021 г. бяха проведени **8 заседания на САЧК** по следните основни теми: **(1)** отчет за дейността на САЧК през 2020 г. (докладчик чл.-кор. Илза Пъжева) и избор на зам.-председател и секретар на САЧК – за 2-ри пореден мандат бяха преизбрани съответно акад. Дамян Дамянов и чл.-кор. Илза Пъжева; **(2)** лекция *Молекулярната биология в България на 60 години* (докладчик акад. Иван Иванов); **(3)** обсъждане на отчета на БАН за 2020 г. (докладчик проф. Нели Косева, главен научен секретар на БАН); доклад от Комисията по етика за дейността ѝ в периода 2017 – 2021 г. и утвърждаване на състава ѝ за нов мандат (2021 – 2024) с докладчик чл.-кор. Цанка Цанкова; **(4)** обсъждане на корекции в Устава на БАН и Правилника за избор на академици и член-кореспонденти за мандата 2021 – 2024 г., както и определяне на броя на местата за академици и член-кореспонденти в предстоящия конкурс; **(5)** лекция *Тенденции за развитието на висшето инженерно образование в епохата на изкуствения интелект* (докладчик акад. Минчо Ха-

джийски); **(6)** лекции и семинар *Иновации в технологиите – от невидимото и невъзможното до бъдещето днес* (докладчик акад. Чавдар Руменин и колектив); приемане на решения относно пожизнените възнаграждения на членовете на САЧК и отбелязване на юбилейни годишнини; **(7)** запознаване с дейността на два центъра за компетентност с водеща организация БАН: *Устойчиво оползотворяване на биоресурси и отпадъци от лечебни и ароматични растения за иновативни биоактивни продукти* (докладчик чл.-кор. Вася Банкова) и *Квантова комуникация, интелигентни системи за сигурност и управление на риска (QUASAR)* (докладчик акад. Чавдар Руменин); **(8)** заключително заседание за 2021 г. с отбелязване на кръгли годишнини; приемане на График за заседанията на САЧК за 2022 г. и поздравление от председателя на БАН по повод предстоящите празници.

През 2021 г. не бяха проведени заседания на академичния семинар „Съвременни проблеми на науката“, поради ограниченията, наложени от коронавирусната пандемия.

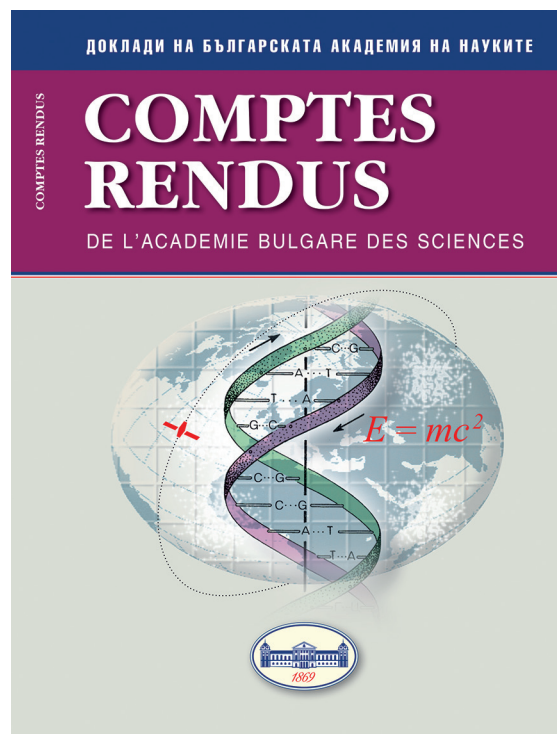
АКАДЕМИЧНИ СПИСАНИЯ, СВЪРЗАНИ С ДЕЙНОСТТА НА САЧК

Забележителна е дейността на членовете на САЧК по отношение на издателската дейност. Ще отбележим най-важните списания, в които при съдействието на академичното тяло е значимо.

„Списание на БАН“. През 2021 г. списанието отбеляза своя 151-ви рожден ден и 110-тата годишнина от излизането на сегашното издание. Изминалата година беше успешна за списанието, а екипът му, ръководен от главния редактор акад. Ячко Иванов, продължи усилията си списанието да се списва редовно и да се следи с интерес от обществеността.

Успешно продължи реализацията на електронната версия на списанието, свободно достъпна на адрес (<http://journ.bas.bg/>). За 2021 г. бяха регистрирани над 25 000 разглеждания, което е 10-кратно нарастване в сравнение с 2020.

Продължи поддържането на всички 16 рубрики на списанието с интересни научни и публицистични статии от български и чуждестранни учени. Рубриката „Научен дял“ излезе с нови 28 статии, вкл. лекции, изнесени от членове на САЧК (акад. Атанас Атанасов; чл.-кор. Мила Сантова, чл.-кор. Светозар Маргенов). Рубриката „Хроника“ също излезе с 28 материала. Продължи да се списва и новата рубрика „Млади учени, докторанти и пост-докторанти“ с 4 нови публикации като продължение на усилията на екипа към подмладяване на авторите и читателската аудитория на списанието. Бяха публикувани редица материали, отразяващи дейността на ОС на БАН и САЧК. В рубриката „Обществен дискуссионен клуб“ беше публикувана интересна статия за народното творчество,

а в рубриката „Интервюта“ излязоха материали с интервюта с новоизбрани научни секретари на БАН, директори на институти и др. В рубриката „Годишнини и юбилеи“ бяха публикувани статии, посветени на живота и делата на 24-ма членове на БАН, в т.ч. 6-ма чуждестранни. По повод на отбелязването на кръгли годишнини на членове на САЧК бяха издадени нови пощенски марки, посветени на 125-годишнините от рождението на двама световнопризнати учени – акад. Никола Обрешков и акад. Георги Наджаков.

„Списание на БАН“ е списвано и издавано с активното участие на членове на САЧК – около 50 % от публикуваните материали през 2021 г. са подготвени от и с участие на академици. Силно е присъствието на членове на САЧК в Редакцията колегия и Редакционния съвет на списанието. Това са академиците Ячко Иванов, Богдан Петрунов, Иван Загорчев, Георги Марков, Христо Цветанов, Чавдар Руменин и чл.-кореспондентите Димитър Иванов и Илза Пъжева.

„Доклади на БАН“ (*Comptes rendus de l'Academie bulgare des Sciences*) е другото емблематично списание, неразривно свързано с работата на САЧК. То е основано от акад. Георги Наджаков, а редакционните му структури се състоят от 17 академици и 1 член-кореспондент. До края на живота си за списанието активно работеше като главен редактор акад. Тодор Николов. На негово място беше избран акад. Веселин Дренски. За успешната дейност на списанието като членове на Редакционна-

та колегия активно допринасят академиците (в азбучен ред на фамилията имена) Атанас Атанасов, Петя Василева, Васил Големански, Дамян Дамянов, Иван Загорчев, Иван Иванов, Богдан Петрунов, Петър Попиванов, Чавдар Руменин, Васил Сгурев, Христо Цветанов и чл.-кор. Чавдар Стоянов. В Редакционния съвет на списанието участват академиците Ячко Иванов, Владимир Овчаров, Никола Съботинов, Цветан Цветков и чл.-кор. Тони Спасов. Свидетелство за успешната дейност на колегите е стабилният ръст на наукометричните показатели на „Доклади на БАН“ през последните години. Постоянно нараства и броят на посещенията – с ръст от 16.9 % в сравнение с предходната година.

„Доклади на БАН“ бележи стабилен ръст на наукометричните си данни: импакт факторът на списанието расте (0,378 за 2020 г. в сравнение с 0,343 за 2019 г. и 0,321 за 2018 г.). Съгласно критерия SCImago Journal Rank (SJR 0,244 за 2020), то е в категорията Q2 като мултидисциплинарно издание.

Други академици и член-кореспонденти са главни редактори на следните списания: „Природа“ (акад. Евгени Головински до края на живота си успешно ръководеше списанието); „Информационен бюлетин на БАН“ (акад. Дамян Дамянов, акад. Васил Николов); „Papers of BAS“ (акад. Васил Николов), „Техносфера“ (акад. Васил Сгурев) и „Engineering sciences“ с участието на 7 членове от ОИИ.

Научно-информационното списание на СУБ „Наука“ се ръководи от и.д. гл. редактор акад.

Александър Александров. В Редакционната колегия и съвет на списанието участват още 6-ма академици – Михаил Виденов (до кончината му през март 2021 г.), Иван Загорчев, Иван Иванов, Георги Марков, Петър Попиванов, Лъчезар Трайков и 2-ма член-кореспонденти – Емилия Пернишка и Пламен Мирчев.

НАУКОМЕТРИЧНИ ПОКАЗАТЕЛИ НА ДЕЙНОСТТА НА САЧК

Този раздел обобщава дейността на САЧК по основните наукометрични показатели съгласно въпросниците, попълвани ежегодно от членовете на САЧК за отчитане на дейността им през годината. Данните се базират на 129 подадени отчета от членове на САЧК и са сравнени с данните за 2019 и 2020 г.

Представените по-долу данни са обобщени по 9 показателя, както следва: 1. Публикационна дейност; 2. Участия в научни форуми; 3. Ръководства и участия в изследователски проекти; 4. Педагогическа дейност; 5. Участия в редакционни колегии на периодични издания; 6. Участия в научни съвети, комисии, експертни съвети, журита по ЗРАС; 7. Рецензии, консултантска и експертна дейност; 8. Ръководства на научни звена и участия в органи на управление; 9. Членство и участие в дейността на международни организации.

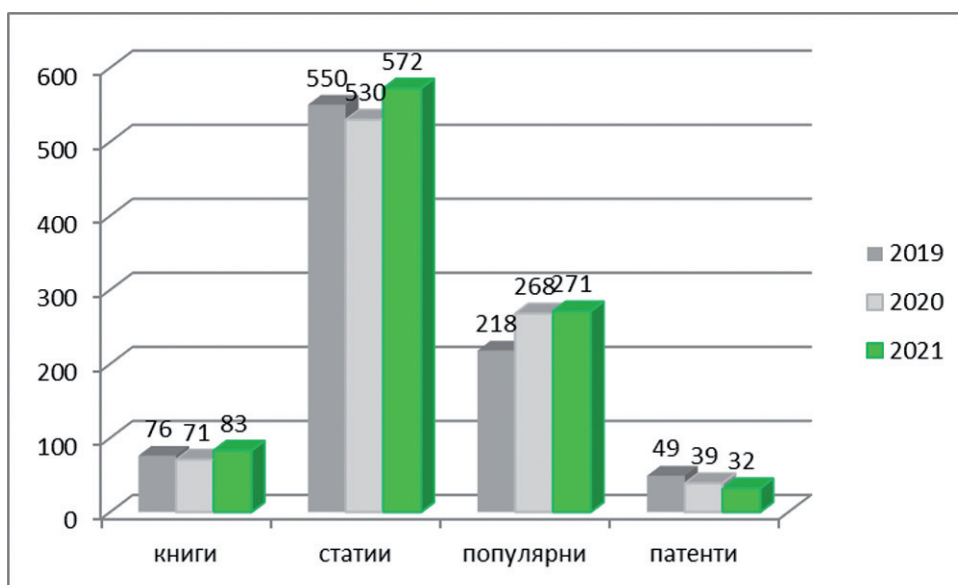
Публикационната дейност е един от най-важните показатели за дейността на членовете на САЧК. Фигура 1 я обобщава по 4 показателя: *книги* (публикувани книги, учебници и научни монографии); *статии* (публикувани научни и обзорни

статии), *популярни* (публикувани научнопопулярни и/или публицистични статии) и *патенти*. През 2021 г. се наблюдава засилена публикационна активност като издаване на книги и публикуване на научни статии и слабо намаляваща тенденция в броя на патентите.

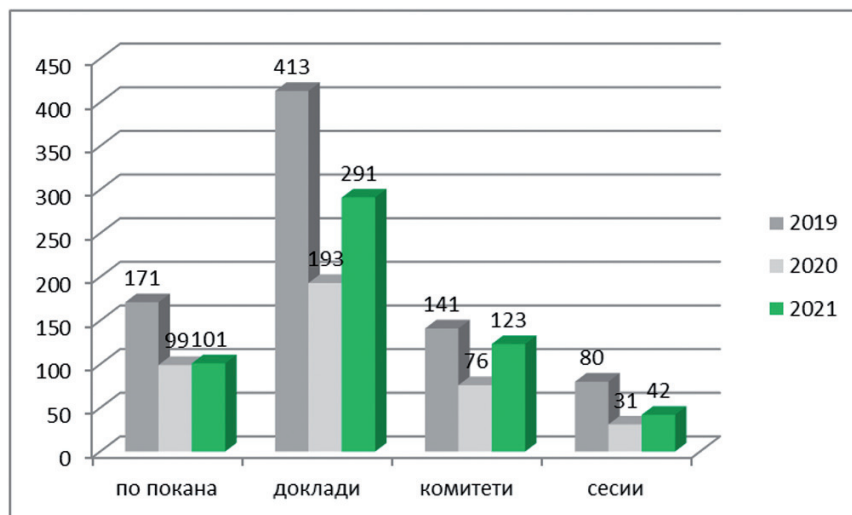
След силния спад през 2020 г., свързан с ограниченията, наложени от коронавирусната пандемия, през тази отчетна година се наблюдава тенденция към засилване на **участията в научни форуми** (общо 557) във всичките им форми (поканени доклади, научни съобщения; участия в програмни или организационни комитети; организация и ръководство на секции и сесии) главно заради он-лайн формата на участия (фиг. 2).

Аналогична е тенденцията при **ръководства и участия в изследователски проекти, съвместни теми, проекти с държавни, стопански и други организации**. И през изминалата година членовете на Събранието продължиха активно дейността си като ръководители и участници в такива проекти.

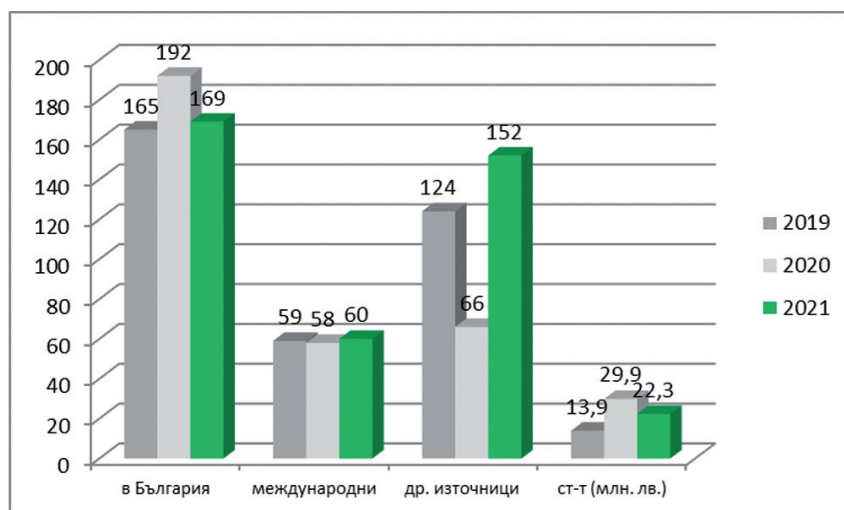
Резултатите от тази дейност за изминалия тригодишен период са обобщени на фиг. 3 по 4 индикатора: (i) ръководства и участия в научно-изследователски проекти, финансирани от български организации; (ii) такива, финансирани от програми на Европейската комисия (ЕК) и други международни организации; (iii) финансиране от други източници (най-вече фирми и бизнес организации); (iv) обща стойност на проектите, приравнена към български левове. Сумата от 22 млн. лв. със сигурност е приблизителна – този показател е един от най-трудните за обективизиране, поради липса на данни или подаване на непълни

Фиг. 1. Публикационна дейност и патенти за периода 2019 – 2021

Фиг. 2. Участие в научни форуми за периода 2019 – 2021

Фиг. 3. Ръководства и участия в изследователски проекти за периода 2019 – 2021

данни или невъзможност на отчитащите се учени точно да специфицират сумите по проектите, които ръководят и в които участват. Трудностите най-често произтичат от различия в периодите на финансиране на проектите, участие на повече от една организация в един и същ проект, посочване на сумата за целия период вместо за текущата година и др.

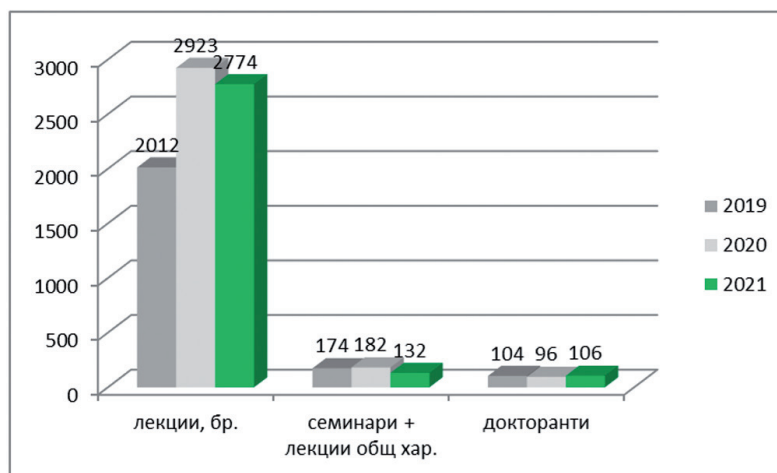
Като цяло по този обобщен показател се наблюдава нараснал брой на ръководствата и участията (общо 381) в сравнение с миналата година – с около 70 повече, главно за сметка на финансиране от други източници (извън ФНИ и международни програми на ЕК).

По показателите за **педагогическа дейност** (лекции, семинари и обучение на докторанти) се

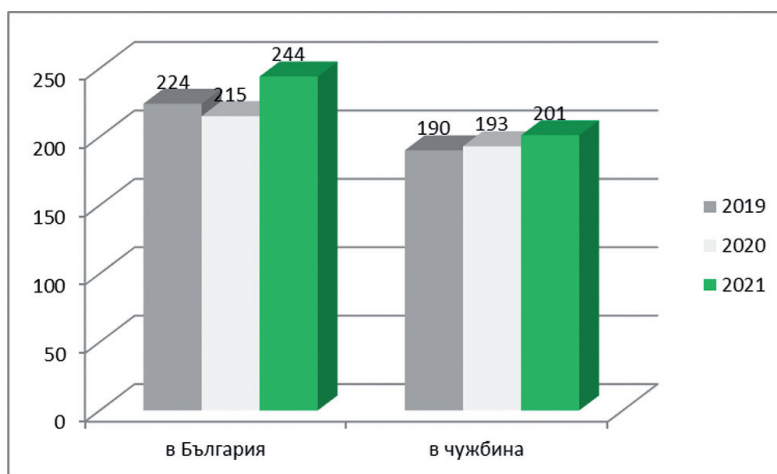
запазват нивата от 2020 г., като се забелязва слаба тенденция към нарастване на броя на докторантите (106 в сравнение с 96 през 2020 г., фиг. 4). На челно място по брой докторанти е ОМН с 35 ръководства на докторанти.

Фигура 5 илюстрира нарастване по показателя за **ръководства и участия в редакционни колегии на периодични издания в страната и чужбина**. Общият им брой е 445, като 23-ма членове на САЧК са главни редактори на списания в България.

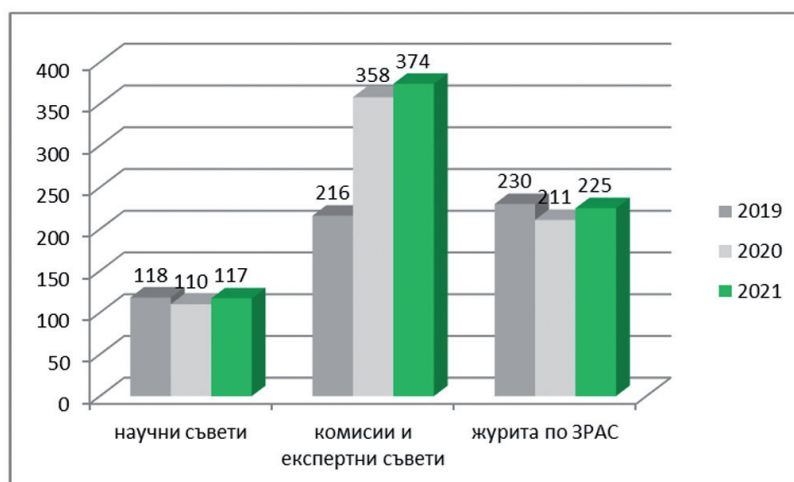
Положителна е тенденцията и по показателя за **участия в научни съвети, комисии, експертни съвети и журита по ЗРАСРБ** (фиг. 6). Следва да се отбележи високият ръст на участия в комисии и експертни съвети на колегите от ОБН, ОМН и ОХОИ.

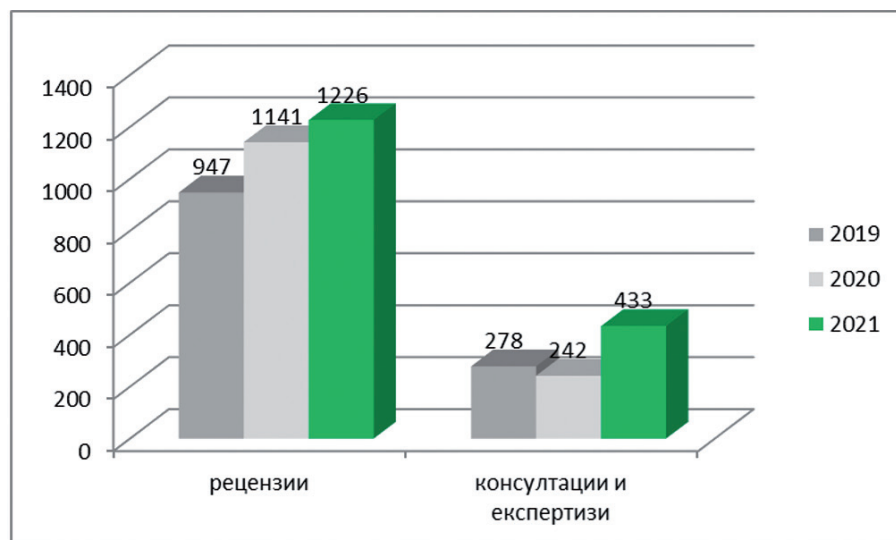
Фиг. 4. Педагогическа дейност за периода 2019 – 2021

Фиг. 5. Ръководства и участия в редакционни колегии на периодични издания в България и чужбина за периода 2019 – 2021

Фиг. 6. Участия в научни съвети, комисии, експертни съвети и журита по ЗРАС за периода 2019 – 2021

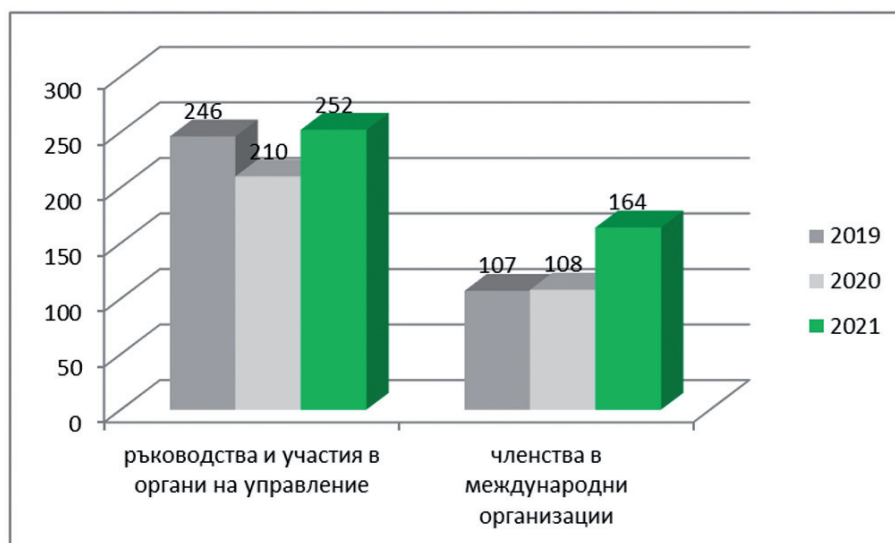
Фиг. 7. Рецензии, консултантска и експертна дейност за периода 2019 – 2021

През 2021 г. членовете на САЧК отчитат завишена **рецензентска дейност** (рецензии на монографии, учебници, научни статии, изследователски проекти, както и рецензии и становища по ЗРАС, общо 1226), а също и засилена консултантска и експертна дейност за стопански, държавни и други организации (фиг. 7).

По показателя за **ръководства на национални научни звена и участия в органи на управление** се наблюдава увеличение и по двата обобщени индикатора, като се откроява членството в международни организации (фиг. 8). Изброяването на

всички международни организации, в които участват членове на САЧК би отнело няколко страници. Но трябва специално да се отбележи, че това са престижни международни организации като редица членове на САЧК са и членове на чуждестранни академии на науките и почетни доктори на чуждестранни университети, а акад. Христо Цветанов има честта да номинира кандидати за Нобелова награда.

Обобщавайки резултатите от наукометричните показатели, по които се отчитат членовете на САЧК, и нормирайки ги към броя на подадените

Фиг. 8. Ръководства и участия в национални органи на управление и международни организации за периода 2019 – 2021

отчети, могат да се направят следните изводи: засилен публикационна активност: средно 5 публикации/учен; все още по-ниско ниво на участие в научни форуми, но по-добри резултати в сравнение с 1-вата година на пандемията, потенциално свързано с онлайн участия – средно 4.3 участия/учен; увеличено участие в проекти, главно за сметка на проекти, финансирани от източници извън ФНИ и ЕК: средно 3 проекта/учен; близки нива на лекционна активност и слаба тенденция към нарастване на броя на докторантите; засилен рецензентска, консултантска и експертна дейност: средно 13 документа/учен; участие в редколегии: средно 3.5 на учен; нарастващи нива на участие в научни и експертни съвети, комисии и журита по ЗРАС: средно 5.5 участия/учен; стабилно ниво на участие и в органи на управление и нараснал брой участия в международни организации: средно 2/учен.

През 2021 г. още 7 от членовете на САЧК, които работят във висши училища, бяха добавени към престижната класация на **първите 2 % топ учени в света на Станфордския университет**, САЩ. Българските изследователи са от различни области на науката и заемат челно място в класацията на американския университет в конкуренция с милиони свои колеги от цял свят. През 2021 г. Станфордският университет публикува и класация на най-добрите учени според влиянието им върху развитието на световната наука през предходната година. Общо 15 академици и член-кореспонденти са в тази класация (позицията в списъка на българските учени е посочена в скоби след името). Това са академиците Красимир Атанасов (поз. 1), Константин Хаджииванов (поз. 2), Николай Денков (поз. 4), Николай Витанов (поз. 8), Борис Тенчов (поз. 33) и член-кореспондентите Вася Банкова (поз. 3), Димо Кашчиев (поз. 5), Станислав Василев (поз. 11), Красимир Данов (поз. 16), Стойчо Язджиев (поз. 17), Владимир Божинов (поз. 28) и Димитър Цалев (поз. 30). В списъка фигурират и починалите колеги – академиците Дечко Павлов (поз. 9), Петър Кралчевски (поз. 10) и Иван Гуцов (поз. 43). Цитираните имена са и учените с най-голям брой цитирания, а класацията се оглавява от акад. Красимир Атанасов от ОИИ.

ДОПЪЛНИТЕЛНИ ПРИНОСИ НА ЧЛЕНОВЕТЕ НА ОТДЕЛЕНИЕТО ПО ИЗКУСТВО И ИЗКУСТВОЗНАНИЕ (ОИИ)

Дейността на колегите от това отделение в областта на културата дава съществен принос към дейността на САЧК. По-долу са изброени най-значимите резултати от творческата им дейност, която през 2021 г. включва: **19 книги**, приети за печат, от тях 5 в чужбина: акад. Антон Дончев (5), акад. Пламен Карталов (1), чл.-кор. Алек Попов (4), чл.-кор. Георги Господинов (5), чл.-кор. Иван Гранитски

(2), чл.-кор. Мирослав Дачев (2); **21 авторски музикални произведения и диригентска дейност**: акад. Васил Казанджиев (17), акад. Георги Минчев (4); **над 30 филма (кино и телевизия) и концертни/оперни представления и постановки**: акад. Пламен Карталов (многобройни), чл.-кор. Алек Попов (2); **20 участия в журита по професионални направления** (участвали са 7 членове), от тях: акад. Пламен Карталов (6), чл.-кор. Иван Гранитски (8), чл.-кор. Мила Сантова (2); **140 редакции и съставителство на художествена литература**: чл.-кор. Иван Гранитски (над 130), чл.-кор. Мила Сантова (4); акад. Светлана Куюмджиева (1); **редица интервюта и други медийни изяви** (към 350): (с участието на 10 членове от ОИИ) – акад. Антон Дончев и чл.-кор. Иван Гранитски с най-голям брой изяви.

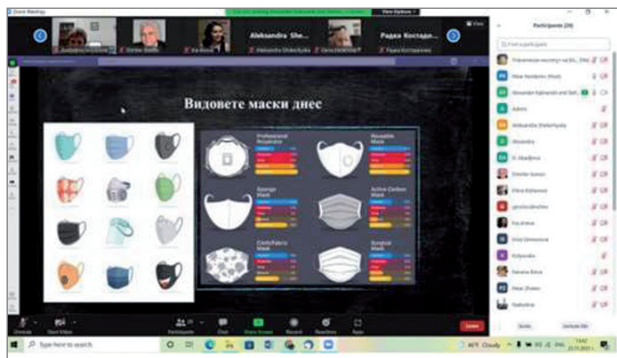
Бяха издадени и **книги от други членове на САЧК**, публикувани от академични издателства и представени в Академията и на сайта на БАН: акад. Тодор Николов „Еволюцията тази сладка загадка“; акад. Петър Попиванов „Достоевски. Питания на един математик“; акад. Васил Сгурев „От Курск до Източна Пруссия“; акад. Атанас Атанасов „Животът и науката през моите очи“; акад. Пламен Карталов „Моят Вагнер“; акад. Константин Косев (последната му книга) „България под въздействието на геополитиката“.

ДЕЙНОСТИ В ПОДКРЕПА НА БАН

Редица са активностите в подкрепа на БАН и нейните звена, осъществени от членовете на САЧК. В отчетите по отделенията се изброяват над 180 дейности, сред които участия в заседания на САЧК с лекции, организиране на срещи и конференции, осъществяване на сътрудничества с други институции; организация на изложби, художествени семинари, кръгли маси – по този показател ОИИ е с най-висок брой дейности (130) като най-активен е чл.-кор. Иван Гранитски с над 40 участия и над 50 интервюта и статии, посветени на дейността на БАН. Акад. Веселин Дренски е организатор на семинар по алгебра и логика в БАН, включен в календара на ЮНЕСКО.

През 2021 г. бяха регистрирани **41 дарителски акта** от 19 академици и 22 член-кореспонденти на стойност около **29 000 лв.** с различно предназначение съгласно *Регистъра на даренията* (публично достъпен от сайта на БАН). В отчетите по отделения са докладвани данни също и за други дарения, неотразени в Регистъра, между тях за „стойностна“ публикация за 2021 г. на преподавател в Университета по хранителни технологии – Пловдив (от акад. Атанас Павлов) и за храм-паметника „Ал. Невски“ (от акад. Антон Дончев).

Дейността на **Ученическият институт на БАН (УЧИ)**, създаден по инициатива на акад. Петър Кендеров, остава неразривно свързана със САЧК.

В периода 22 – 24.11.2021 в онлайн формат беше проведена 8-ата Ученическа научна сесия и бяха отличени 29 проекта на 61 ученици от 7 – 12 клас

В работата му активно участват като рецензенти, председатели и членове на журита, а също и като дарители, редица членове на Събранието.

През 2021 г. УЧИ продължи успешната реализация на целите си. В онлайн формат през ноември 2021 г. беше проведена 8-мата Ученическа научна сесия с над 200 участници с 59 проекта от 18 града в страната. За 2-ра поредна година успешно работи иновативният формат „Малки учебно-изследователски общности“, осъществяван по Програма на МОН, като бяха сформирани 22 екипа от учители и ученици от 14 града в България. Половината от спечелилите проекти през 2021 г. са резултат от работата на тези общности, което показва ефективността на този формат. В рамките на УЧИ 5-а година продължава и Робо-Академията, свързана с дейността на ОИН, за подготовка на таланти в областта на роботиката и изкуствения интелект.

УЧИ поддържа собствена web страница (<https://uchiban.eu>) и развива своята Alumni общност като потенциал за реализация на бъдещи свои активности, популяризира дейността си. Постигнатите резултати очертават участието и подкрепата на УЧИ от страна на САЧК като една от важните задачи на Събранието и като институция с голям потенциал за БАН, науката и страната.

НАГРАДИ ЗА ЧЛЕНОВЕТЕ НА САЧК

Традиционно и през 2021 г. бяха връчени редица награди на членове на САЧК, сред които на: акад. Никола Съботинов (ОПМН), награден от президента на Р България с орден „Св. св. Кирил и Методий“ огърлие за особено значими заслуги в областта на науката и по случай навършването на 80 години; акад. Васил Сгурев (ОИН), удостоен от президента на Р България с орден „Св. св. Кирил и Методий“ огърлие за заслуги за развитието на електрониката, роботиката и информационните технологии; акад. Иван Попчев (ОИН) издаден е указ за награждаването му с орден „Св. св. Кирил

Част от церемонията по награждаването на акад. Васил Сгурев

Награждаването на акад. Красимир Тодоров и чл.-кор. Владко Панайотов

и Методий“ огърлие за особено значими заслуги за развитието на математиката и информатиката (предстои връчване); акад. Красимир Атанасов и чл.-кор. Владко Панайотов (ОИН) с Почетния знак на президента за принос към духовното развитие и научния авторитет на страната.

С Почетен знак на БАН „Марин Дринов на лента“ бяха наградени акад. Веселин Дренски и акад. Олег Мушкарков от ОПМН, и чл.-кор. Евдокия Пашева от ОБН. С Награда на СУБ за високи научни постижения в областта на биологическите и медицинските науки за 2021 г. е удостоен акад. Борис Тенчов от ОБН; Награда на Европейската агенция по лекарства (ЕМА) за най-добър оценен доклад е връчена на чл.-кор. Мила Власковска от същото отделение. Акад. Чавдар Славов (ОМН) е „Лекар на България“ за 2021 г.

Редица са наградите и за членовете на ОИИ: Национална награда на „Портал Култура“ на акад. Владимир Зарев за романа „Чудовището“ и на чл.-кор. Георги Господинов за романа „Времеубежище“. Чл.-кор. Георги Господинов е „Писател на годината“ според читателите на Столична библиотека и носител на още 5 награди – „Премия Стрега Еуропо“ – Италия; Национална литературна награда за романа „Времеубежище“ на фонд „13 века България“; за литература „Цинклар“ за кратка проза – Дания; за принос към европейската лите-

Връчване на Почетен знак на БАН „Марин Дринов на лента“ на акад. Веселин Дренски, акад. Олег Мушкаров и чл.-кор. Евдокия Пашева

Чл.-кор. Георги Господинов – „Писател на годината“ според читателите на Столична библиотека

ратура „Узедом“ – Германия; международна награда „Чепо“ – Италия.

Чл.-кор. Иван Гранитски е носител на Националната литературна награда „Николай Хайтов“ и наградата за политическа журналистика и публицистика „Георги Кирков-Майстора“.

Професионални награди от национални и международни организации, грамоти и плакети, почетни знаци и почетни граждани на градове, награди за най-добри проекти и представяния на научни форуми и други признания са получили и редица други членове на САЧК.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

2021 г. беше година на предизвикателства, но и на постижения. Членовете на Събранието на академиците и член-кореспондентите се включиха активно и в рамките на своите възможности в борбата с Covid-19 и със справянето с други обществени предизвикателства. Те неотклонно следваха мисията си, запазиха и надградиха високите си научни резултати. За пореден път беше показано, че „САЧК“ е огромен резервоар на идеи и интелектуален капацитет, насочен към обществото, националната индустрия и култура и България“ (цитат от Отчетния доклад на ОИИ, съставил акад. Ч. Руменин).

Стоян Буров

„ДА СЕ ОБЪРНЕ ДРУЖЕСТВОТО В АКАДЕМИЯ“: ХРОНОЛОГИЯ НА СЪБИТИЯТА

**(По случай 110-годишнината от обнародването на първия закон
за Българската академия на науките)**

14 януари 1907 г.

Антон Стоянов Каблешков, действителен член на БКД от 1898 г., член на Философско-обществения клон и негов секретар, прави предложение пред Общото редовно събрание на дружеството за 1906 г. да се възложи на Управителния съвет да разгледа въпроса за преобразуване на дружеството в академия.

20 януари 1907 г.

На заседание на Управителния съвет се разглежда въпросът за „обръщането на дружеството в академия“. Избират се действителните членове на дружеството Любомир Милетич (Историко-филологически клон) и Владимир Моллов (Философско-обществен клон) да изучат въпроса и приготвят проект за докладване.

22 декември 1907 г.

На заседание на Управителния съвет Владимир Моллов докладва от името на комисията мнението, че докато не се осигури собствен приход на дружеството най-малко от 50 хиляди лв. годишно, дружеството не може да се преобразува в академия.

30 декември 1907 – 20 януари 1908 г.

В Общото редовно събрание на дружеството, отложено от 30 декември 1907 г. поради липса на кворум за 13 януари 1908 г., деловодителят Ив. Пеев [Плачков] докладва следното: „Управителният съвет избра за изучаване на въпроса особна комисия. В последното си заседание той изслуша доклада на тая комисия и има чест да ви доложи своето заключение по въпроса: „За процъфтяването на една академия необходимо е [...] да има средства материални [...] По оценението на Управителния съвет са потребни най-малко 50 000 лева годишно [...] Днес за днес дружеството не разполага с такива средства. Управителният съвет е на мнение прочее, че докато дружеството не си осигури един траен приход от най-малко 50 000 лева, да не пристъпва към тоя акт, да се обявява за академия.“

На третото заседание на Общото събрание, проведено на 20 януари 1908 г., деловодителят Ив. Пеев [Плачков] прочита писмо от отсъстващия от това заседание председател на Управителния съвет на БКД Иван Евстратиев Гешов. В писмото се съобщава, че Гешов се задължава да изплати целия ипотечен кредит на БКД от около 120 000 лева при условие, че през 1909 г., когато се навършват 40 години от основаването на БКД, то ще се прогласи за академия.

Общото събрание решава да се приеме дарът и да се възложи на Управителния съвет да подготви работата за преименуването.

15 февруари 1908 г.

Управителният съвет взема решение „да се помоли всеки от клоновете да се занимае с въпроса „като какви мерки би трябвало да се вземат [...] предвид скорошното обявяване [на дружеството] в академия“. Всеки от трите клона трябва да избере по двама души, които да представляват съответния клон в комисията по „обръщането на дружеството в академия“.

8 май 1908 г.

На заседание на Управителния съвет се докладва, че всеки от клоновете вече е избрал по двама души за членове на академическата комисия. От Историко-филологическия клон – Иван Георгов и Беньо Цонев; от Природо-медицинския клон – Георги Златарски и Георги Я. Кирков; от Философско-обществения клон – Георги Данаилов и Владимир Моллов.

Междувременно се подготвят писма до академичните на науките в Санкт Петербург, Берлин, Виена, Париж, Брюксел, Будапеща, Краков, Лондон с молба да изпратят по един екземпляр от своите статuti и правилници.

25 октомври 1908 г.

Управителният съвет избира двама от членовете на академическата комисия – Георги Данаилов

и Владимир Моллов, за делегати на дружеството в преговорите с правителството за увеличаване на държавната субсидия като едно от условията за преобразуването на дружеството в академия.

15 февруари 1909 г.

На тържественото събрание на БКД в изложението за състоянието и дейността на дружеството през 1908 г. докладчикът Ив. Пеев [Плачков] информира събранието, че „дружеството се намери в невъзможност да побърза с провъзгласяването в академия“ най-вече поради финансови затруднения и заради политическата криза на Балканите около обявяването на независимостта на България.

28 ноември 1909 г.

Управителният съвет констатира, че академическата комисия, която има за задача да подготви план за преобразуването на дружеството в академия и да се погрижи за осигуряване на материални средства за успешното функциониране на бъдещата академия, не е провела нито едно заседание през цялата 1909 г. заради боледуването и смъртта на нейния председател Георги Златарски.

24 януари 1910 г.

На годишното тържествено събрание на БКД, проведено на 24 януари 1910 г., деловодителят Ив. Пеев [Плачков] прочита изложение за състоянието и дейността на дружеството през 1909 г., в края на което, като се припомня решението от 15 февруари 1909 г. за отлагане на преобразуването на дружеството в академия, се казва, че вече политическото „положение изглежда по-установено“ и затова идеята се подема отново. Избрана е специална комисия от действителните членове Любомир Милетич, Михаил Поповилиев и Спас Вацов, на която е възложено най-късно до м. април 1910 г. да изработи проект на статут на бъдещата академия и план за нейната научна работа. Изразява се увереност, че „догодина по това време ще може [дружеството] да се преименува на Българска народна академия“.

9 октомври 1910 г.

На заседание на Управителния съвет Любомир Милетич от името на комисията долага, че комисията не е могла в установения срок да приготви проекта. Решено е проектът да се приготви и да се разгледа на редовното общо събрание и тогава да се определи датата за провъзгласяване на дружеството в академия.

5 декември 1910 г.

Управителният съвет приема докладвания от Любомир Милетич проектоустав на академията и решава той да се разгледа от общото събрание, като се подготвят и мотиви за предлаганите изменения.

14 януари 1911 г.

Деловодителят на дружеството Ив. Пеев [Плачков] изпраща писмо до членовете на трите клона на дружеството да разгледат вече утвърдения от Управителния съвет проектоустав на академията.

26 декември 1910 – 20 февруари 1911 г.

Провежда се общото редовно събрание на БКД в 9 сесии. На 16 януари 1911 г. започва разглеждането на проектоустава на академията. Разглеждането продължава и на следващите заседания, проведени съответно на 23 януари, 30 януари, 6 февруари, 8 февруари. На 13 февруари се избират с тайно гласуване за срок от 3 години председател на БАН – Иван Евстратиев Гешов, подпредседател – Любомир Милетич, ковчежник – Стоян Аргиров, и секретар – Иван Пеев [Плачков]. На заседанието на 20 февруари се решава „преобръщането“ на дружеството в академия да се обяви на последното тържествено събрание на БКД на 6 март 1911 г. от 10 часа в салона на „Славянска беседа“.

Новоприетият устав на Българската академия на науките не се различава съществено от последния устав на Българското книжовно дружество от 1899 г. Основните различия се състоят в следното. В устава на БАН се предвижда за дописни членове да се избират не само чуждестранни, но и български учени и книжовници. Определя се също максимален брой на действителните и дописните членове на академията – съответно 45 и 60. Въвежда се в официална употреба и терминът *академик* наред с термина *действителен член* (чл. 23). За разлика от устава на БКД в първия устав на БАН се дефинира, че председателят, подпредседателят и ковчежникът ще имат мандат от три, а не от една година. Подробно са описани изданията, сбирките и научните институти на академията. Като научни и художествени институти и сбирки на академията са определени: библиотека, сбирка от ръкописи и старопечатни издания, сбирка от художествени старини, сбирка от живописни и скулптурни образи на заслужили българи. *Периодическото списание на Българското книжовно дружество* се преименува в *Списание на Българската академия на науките*, с което се премахва нежеланата тавтология, съдържаща се в понятието „периодическо списание“ – думата *списание* вече се е наложила със значението ‘периодическо издание’. Преименува се и длъжността *деловодител* в *секретар на БАН*, като в общи линии се запазват правата и задълженията на лицата, заемащи тази позиция.

По-късно се приема и подробен *Вътрешен правилник на Българската академия на науките*. Обсъждането на правилника, подготвен от Управителния съвет, започва на 29 януари 1912 г. и продължава на 5 февруари 1912 г., когато е окончателно приет от общото редовно събрание.

4 март 1911 г.

Деловодителят на дружеството Ив. Пеев [Плачков] изпраща писмо покана до министрите на народното просвещение, на външните работи, на вътрешните работи, на военното министерство, на търговията и земеделието, на правосъдието и на обществените сгради да участват в работата на тържественото събрание на 6 март, на което дружеството ще се преобразува в Българска академия на науките.

6 март 1911 г.

В уречения ден и час се провежда тържествено събрание, на което се провъзгласява преобразуването на БКД в Българска академия на науките. Събранието е открито от Иван Евстратиев Гешов. Присъстват високи гости, сред които нейно величество царицата, престолонаследникът Борис, княз Кирил, както и многобройна публика.

23 ноември 1911 г.

Министърът на народното просвещение Стефан С. Бобчев внася подготвения законопроект за уреждане на юридическото положение на академията на науките в Министерския съвет за разглеждане, одобрение и представяне в Народното събрание.

10 – 15 – 16 декември 1911 г.

Обсъждане на проектозакона за Българската академия на науките от XV Обикновено народно събрание на първата му редовна сесия. Законът за Българската академия на науките е приет на 44 заседание на XV Обикновено народно събрание на 16 декември 1911 г.

1 февруари 1912 г.

Законът за Българската академия на науките е утвърден с указ № 4 от 27 януари 1912 г. на цар Фердинанд и обнародван в „Държавен вестник“, бр. 25 от 1 февруари 1912 г.

Важни детайли в Закона, който се състои само от 7 члена, са: (1) Академията запазва своя статут на „самостоятелно и независимо научно учреждение“. Тя е под покровителството на българския цар, а взаимодействието ѝ с държавата става с посредството на министъра на народното просвещение; (2) Държавата се задължава да подпомага академията годишно с помощ от минимум 60 хиляди лв., която се вписва в държавния бюджет. Борбата на БКД за увеличаване на държавната субсидия като условие за преобразуване на дружеството в академия се увенчава с успех. За съжаление, в първите години от съществуването на академията държавната субсидия не се изпълнява в предвидения размер вероятно поради войните. Едва през 1917 г. БАН получава субсидия от държавата в пълния размер от 60 хиляди лв.; (3) Всички имоти на академията се освобождават от всякакви държавни, окръжни и общински данъци и берии.

Така след повече от 40-годишно съществуване Българското книжовно дружество, извоювало си авторитет и самочувствие на първо по време и значение национално научно дружество, под егидата на което се извършва мащабна дейност за „всеотранно изучаване на българите и българските земи, обработване на българския език, развиване

на българската книжнина, разработване и разпространение на науките и изкуствата“, се преобразува в Българска академия на науките – статут, който го изравнява по ранг и значение с повечето европейски академии и прави академията разпознаваема в Европа и света. Това, което съпътства Българското книжовно дружество през почти всичките му години на съществуване, е финансовият недоимък – въпреки държавната помощ, възлизаша между 15 и 20 хиляди лв. годишно. Към 1908 г. задълженията на дружеството вече възлизат на около 120 хиляди лв., еднократно погасени с благотелния жест на Иван Евстратиев Гешов – председател на

БКД от 1898 г. Именно той поставя изискването за преобразуване на дружеството в академия, като посочва и срок (до 1909 г.), който по различни причини не се спазва. Така или иначе с няколко години закъснение събитието, което има национално и международно значение, става факт. Българската академия на науките, като запазва най-добрите традиции, наследени от Българското книжовно дружество, значително разширява дейността си, издига на ново равнище науката и изкуството, превръща се в център на изследователска и издателска дейност.

ЛИТЕРАТУРА

[1] Летопис на Българското книжовно дружество (за 1907 до 1910 г.). [Letopis na Balgarskoto knizhovno druzhestvo (za 1907 do 1910 g.)].

[2] Летопис на Българската академия на науките (за 1911 г.). [Letopis na Balgarskata akademija na naukite (za 1911 g.)].

[3] [Ив. Пеев Плачков] Иван Евстратиев Гешов. София, 1926. [Iv. Peev Plachkov] Ivan Evstratiev Geshov. Sofia, 1926].

[4] Снегаров, Ив., П. Миятев, Д. Велева, Д. Варлянска, Л. Костадинова (съст.). Документи за историята на Българското книжовно дружество. Том 2. 1878-1911. София, 1966. [Snegarov, Iv., P. Miyatev, D. Veleva, D. Varlyanska, L. Kostadinova (sast.). Dokumenti za istoriyata na Balgarskoto knizhovno druzhestvo. Tom 2. 1878-1911. Sofia, 1966].

[5] Божков, Ст., В. Василев, В. Паскалева, Цв. Тодорова. История на Българската академия

на науките. София, 1971. [Bozhkov, St., V. Vasilev, V. Paskaleva, Tsv. Todorova. Istoria na Balgarskata akademija na naukite. Sofia, 1971].

[6] Бъчваров, М. (отг. ред.). Из историята на Българското книжовно дружество. София, 1994. [Bachvarov, M. (otg. red.). Iz istoriyata na Balgarskoto knizhovno druzhestvo. Sofia, 1994].

[7] Тодев, Ил., Д. Христов, Й. Гешева, Н. Понпетров. История на Българската академия на науките. Първа част. 1869-1947 г. София, 2015. [Todev, Il., D. Hristov, Y. Gesheva, N. Poppetrov. Istoria na Balgarskata akademija na naukite. Parva chast. 1869-1947 g. Sofia, 2015].

[8] Тодев, Ил., Й. Гешева, Е. Кандиларов, И. Марчева, Н. Понпетров, Д. Христов. Кратка история на Българската академия на науките. София, 2019. [Todev, Il., Y. Gesheva, E. Kandilarov, I. Marchecheva, N. Poppetrov, D. Hristov. Kratka istoria na Balgarskata akademija na naukite. Sofia, 2019].

Петър Кендеров

90 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АКАДЕМИК БЛАГОВЕСТ СЕНДОВ

Благовест Сендов е роден на 8 февруари 1932 г. в Асеновград, в заможно многодетно семейство. Има двама братя и две сестри. Бащата, Христо Сендов, е преуспяващ предприемач, а майка му, Марушка Сендова, е възпитаник на Американския колеж в Самоков. Има 2 дъщери (Ана и Марушка) от първата съпруга Лили Сендова и един син (Благовест) от втората съпруга Анна Сендова.

Още преди да тръгне на училище проявява жив интерес към числата и аритметичните действия. Никак не е случайно, че първата в живота му „официална“ длъжност, на която е „назначен“ от баща си на 12 години, е отговорник на приемателен пункт с 40 души работници. На такова място правилното боравене с числа е изключително важно.

На 17 години Благовест Сендов завършва с отличие Асеновградската гимназия, но за да стане студент по математика в Софийския университет, му се налага да преодолее политически пречки – властите в Асеновград не го пускат да следва поради буржоазния му произход. Пречките са преодолен с находчивост и много труд. Напуска родния си град, работи около три години в отдел „Чистота“ на Благоевски райсъвет в София и получава софийско жителство. Това му дава възможност да постъпи през есента на 1952 г. във Физико-математическия факултет на Софийския университет, специалност „Математика“ – производствен профил. Завършва висше образование предсрочно и с отличен успех през 1956 г. Още като студент

публикува първите си научни резултати. Въпреки острата нужда от преподаватели в университета и въпреки че е издържал конкурсен изпит за аспирант (докторант по съвременната терминология), той е изпратен на работа като гимназиален учител по математика. Причината е политическа. Децата, родени и възпитани преди 9-ти септември 1944 г. в заможни семейства, носят клеймо „неблагонадежни“ и са държани настрана от преподавателската дейност в университета. Но неговият талант и лични качества са вече забелязани от най-изтъкнатите представители на математическата колегия по онова време в лицето на професорите Н. Обрешков, Л. Илиев и Бл. Долапчиев, които се застъпват за него. Те изпращат писмо до ръководителите на държавата с предложение Благовест Сендов да бъде назначен за асистент в университета. Така от 1958 г. Софийският университет се сдобива с талантлив математик, който в бъдеще:

- ще обогати науката с ярки постижения;
- ще създаде световноизвестна българска школа по теория на апроксимациите;
- ще бъде избран за декан на Факултета по математика на СУ (1970 – 1973);
- ще бъде избран за ректор на СУ (1973 – 1979);
- ще бъде избран за председател на БАН (1988 – 1991);
- ще провежда дълбоки реформи в областта на образованието и науката;
- ще е активен и нестандартен представител на политическия елит – председател на Народното събрание (12.01.1995 – 13.02.1997), посланик в Япония (2004 – 2009);
- ще представя България в редица влиятелни международни обществени и научни организации и в много от тях също ще се озове на отговорни ръководни позиции.

В основата на яркото присъствие на Сендов в научния и обществен живот, на неговите изяви и успехи са изключителните му лични качества. В научен план нещата са ясни – Благовест Сендов е просто твърде талантлив математик. Талантът му обаче е съчетан и с уникалните способности:

- да улавя бързо и точно тенденциите в развитието на света;
- бързо да се добира до същността и сърцевината на проблемите;
- да предлага (и успешно да прилага) практически реализуеми решения, които въздействат върху решавания проблем в дългосрочен план.

Това е най-краткото обяснение „как и защо“ Сендов оставя сериозна следа и забележителни приноси в няколко области на науката – нули на полиномите, теория на апроксимациите, математическата биология, числени методи, интервален анализ, образование по математика и други, както и в сферата на управлението на науката и образованието. Тук ще споменем, само няколко неговии научни постижения и приноси.

НУЛИ НА ПОЛИНОМИ

Още в началото на изследователската си дейност Сендов формулира една хипотеза, която днес е широко известна като „Хипотеза на Сендов“. Формулировката ѝ е подкупващо проста и се отнася до взаимното разположение на корените на комплексен алгебричен полином и корените на производната му. Хипотезата гласи, че за полинома $P(z) = (z - r_1)(z - r_2) \dots (z - r_n)$, чиито корени $r_1, \dots, r_n$ са в единичния кръг $|z| \leq 1$, всеки от n -те корена на P е на разстояние не повече от 1 от някой корен на производната P' на полинома. Много, в това число и именити математици, са се опитвали да потвърдят или отхвърлят тази хипотеза, но без особен успех. Едва след смъртта на Сендов, световноизвестният математик и филдсов медалист Теренс Тао прави съществен пробив, като доказва частичен резултат: Хипотезата на Сендов е вярна, когато степента на полинома е по-голяма от някакво число N . За съжаление, това число N е твърде голямо и ще са необходими още много усилия, за да се реши задачата докрай.

ТЕОРИЯ НА АПРОКСИМАЦИИТЕ

Докторската дисертация на Сендов, защитена през 1964 г., слага основите на нов дял в теорията на апроксимациите – приближаване на функции по отношение на Хаусдорфовото разстояние между техните графики. Основният резултат е, че в интервала $[-1, 1]$ функциите

$$s(x) = \begin{cases} 1, & x \geq 0, \\ 0, & x < 0, \end{cases} \quad \delta(x) = \begin{cases} 1, & x = 0, \\ 0, & x \neq 0, \end{cases}$$

(както и всяка ограничена функция) могат да бъдат приближени в Хаусдорфовата метрика с алгебричен полином от степен n с точност $const. \frac{\log n}{n}$.

Сендов доказва, че тази оценка не може да бъде подобрена. В създадената от Сендов школа, под негово ръководство защитават дисертация десетки математици, които са били или в момента са лидери в областта си както у нас, така и в редица университети в Европа и Америка. Негови докторанти са били: Васил Попов, Васил Веселинов, Тодор Боянов, Борислав Боянов, Светослав Марков, Спас Ташев, Георги Илиев, Панайот Василевски, Таня Костова, Христо Джиджев, Милко Такев. Неговият пръв ученик, съавтор, а впоследствие и близък приятел, Васил Попов, беше определен от известния в теорията на апроксимациите американски математик D. Newman с думите „a brilliant young Bulgarian mathematician“, след като В. Попов откри напълно нов подход и намери скорост-

та на сходимост при приближение с рационални функции. През 1995 г. в САЩ се учредява награда на името на Васил Попов, която се дава на всеки 3 години на млади учени в областта на апроксимациите

МАТЕМАТИЧЕСКИ МОДЕЛИ В БИОЛОГИЯТА

През периода 1965 – 1976 г. Благовест Сендов разработва активно математически модели, описващи редица биологични процеси. В тясно сътрудничество с известния специалист по молекулярна биология акад. Румен Цанев, двамата учени изследват механизма на деление, диференциация и карциногенеза на клетки в многоклетъчни организми. Резултатите са публикувани в 10 публикации в *J. Theoret. Biol., New York*, през 1966, 1968, 1969, 1971, а през 1975 г. са докладвани на семинара на Петровски по диференциални уравнения и математически проблеми на физиката в Московския държавен университет и публикувани на следващата година в престижното списание „*Успехи Математических Наук*“. Създадените математически модели се базират на съвременните постижения на биохимията на клетката по онова време и някои хипотези, които двамата учени си поставят за цел да проверят. Основният математически апарат на модела е система нелинейни диференциални уравнения с прекъснати коефициенти, но главната особеност е, че броят на уравненията зависи от времето.

Не по-малко важна е и неговата реформаторска дейност в областта на науката и образованието в България.

За разлика от други талантиливи математици, които предпочитат спокойните води на класическата наука, Бл. Сендов не се страхува да се озове във водовъртежа на бурно развиващите се нови клонове на науката. Противопоставянето на двете световни политически системи по онова време, Изток – Запад, е изкарало на преден план предимствата на информатиката за ускоряване на развитието на икономиката и науката. Държавното ръководство у нас е започнало да осъзнава необходимостта от подготовка на кадри в областта на информатиката, която в България се ражда и развива в лоното на математиката и предприема конкретни стъпки за развитие на математиката. Възобновява се дейността на Физико-математическото дружество. Специални грижи се полагат за откриване и развитие на талантите в областта на математиката. Появяват се първите математически школи, математически паралелки, математически състезания. Изпращат се на специализация в чужбина (предимно в бившия Съветски съюз) млади специалисти. Вдъхновител на тези промени е акад. Любомир Илиев, който по онова

време е директор на Института по математика при БАН и ръководител на Катедрата по висш анализ във Факултета по математика на СУ. Тъкмо той издига и прилага принципа: „Новите дейности – с нови хора“. Новият човек е Благовест Сендов. Обновителните процеси обхващат цялата математическа колегия в БАН и Софийския университет и дават възможност на много млади хора да изият качествата си. С особена сила това важи за Благовест Сендов, който постепенно от участник в процеса се превръща в основен двигател и инициатор на промените. Реформаторските усилия са всекидневие в дейността на Сендов и като учен, и като ръководител. Необходимо е много повече място и време, за да бъдат описани, анализирани и оценени всичките му инициативи. Споменаваме тук накратко само четири, като всяка една от тях, сама по себе си, е достатъчна, за да предизвика уважение към личността му.

НОВ МОДЕЛ ЗА ВИСШЕ ОБРАЗОВАНИЕ ПО МАТЕМАТИКА И МЕХАНИКА В БЪЛГАРИЯ

През 1970 г., когато Сендов е декан на Факултета по математика и механика на СУ, влиза в действие „Нов модел за висше образование по математика и механика“, който съществено се отличава от всичко, практикувано в България до онзи момент. Новото образование е „степенувано и профилирано“. Степените са наречени „Блок А“, „Блок В“ и „Блок С“. След успешно завършване на „Блок А“, където обучението продължава 3,5 – 4 години, се получава диплома за завършено висше образование. След „Блок В“ (с продължителност 1,5 – 2 години) дипломата е за „магистър“, а след „Блок С“ (3 години) и успешна защита на дисертация се дава научната степен „кандидат на науките“. По-късно последната е преименувана в „образователна и научна степен доктор“. Лесно е, дори само по тези формални белези, да се разпознае приликата между този Модел на образование и действащата днес у нас система за висше образование, описвана с ключовите думи „бакалавър – магистър – доктор“ и „Болонски процес“. Нека веднага напомним, че поради ширещото се по нашите географски ширини късогледство, в края на 80-те години на миналия век, този прогресивен модел на образование е изоставен и висшето ни образование по математика се връща към корените си от преди 1970 г. А днешната система, която има англосаксонски произход, е наложена с големи усилия и огромни средства в Европейския съюз, включително и в България, едва в края на 90-те години на миналия век, т.е. повече от 25 години след като е започнало използването ѝ в България.

ПРОБЛЕМНА ГРУПА ПО ОБРАЗОВАНИЕТО (ПГО)

В края на август 1979 г., със заповед на Министерството на народната просвета, на малък колектив, оглавяван от Благовест Сендов, е възложено написването на „експериментален буквар и математика за I клас“. В колектива са имената на изтъкнати дейци на българската култура и наука, поети, езиковеди, психолози, опитни педагози. Колективът разработва и представя учебно помагало от съвършено нов и непривичен за онзи момент тип. В него са заложили и реализирани идеите за образование, при което любопитството и познавателната потребност на детето, а не принудата, са двигатели на образователния процес. Поощрява се въображението и творческото начало. Всичко е насочено към изграждането на навици за самостоятелно учене. Впоследствие, под ръководството на Сендов, между Министерството на просветата и БАН, е формирана „Проблемна група по образованието“ (ПГО), която да разработи „един от вариантите за реформа на образованието“. Работата продължава повече от 10 години. Групата създава добре структурирана цялостна образователна система с внушителна по обем, замисъл и оригиналност учебна документация, с добре поднесено и интересно учебно съдържание, в което компютърните технологии са естествен елемент, с нови взаимоотношения между учител и ученик, със стимулиране на самостоятелната работа на учениците. Образователният процес се фокусира не върху преподаването на готови знания, а върху усвояването на навици за самостоятелно придобиване (откриване) на необходимата информация и проникване в същността на изучавания материал. Образователната система на ПГО съдържа основните белези на нещо, което днес се нарича Изследователски подход в образованието (Inquiry Based Education). Този подход се характеризира с усвояване от страна на обучаемите на изследователско отношение към обкръжаващия свят. Това се постига чрез фокусиране върху решаването на задачи (а не върху запомняне на факти) и активно участие на ученика в учебния процес – със задаване на въпроси, формулиране и проверка на хипотези, изпробване на различни възможности, провеждане на експерименти, работа в екип и т.н. Достоен за съжаление е фактът, че през 1992 г. ПГО е закрыта. През последните 15 години Европейският съюз инвестира десетки милиони евро за разпространението на Изследователския подход в европейските училища, включително и в България. Отново се налага да внасяме отвън неща, в развитието на които България има международно признат оригинален принос.

ПРОЕКТНО ФИНАНСИРАНЕ В НАУКАТА

Проектното финансиране от Фонд „Научни изследвания“ и по линия на европейските програми за развитие на науката днес се приема, като нещо съвсем естествено. Това обаче съвсем не беше така през далечната 1986 г., когато Държавният комитет за наука въвежда финансирането, на конкурсен принцип, на научни разработки. Инициативата идва от Благовест Сендов, който по това време е председател на комитета, а процедурата следва модела на Националния научен фонд на САЩ. Този начин на финансиране не замества, а върви паралелно с институционалното финансиране на научните организации. За пръв път голям брой учени започват самостоятелно да управляват научни проекти и финансови средства, да купуват апаратура и литература, да пътуват и да участват в конференции в чужбина. Така демократизацията в сферата на науката изпреварва с няколко години демократизацията на българското общество, която започва през 1989 г. Опитът, придобит в управлението на проектите и работата по тях, се оказва много полезен за българската научна общност, когато се отварят възможностите за разработка на проекти в рамките на многобройните европейски програми, където финансирането е също на проектен принцип.

ВКЛЮЧВАНЕ НА БЪЛГАРИЯ В МЕЖДУНАРОДНОТО НАУЧНО И КУЛТУРНО СЪТРУДНИЧЕСТВО

Реформаторските и лидерските качества на Сендов успешно съдействаха за преодоляването на изолацията на България от международния научен и културен живот. И тези качества са признати и оценени в чужбина. Като ректор на Софийския университет, Сендов участва активно в дейността на Международната асоциация на университетите (AIU) и се издига до президент на тази организация. Мандатът му на президент е толкова успешен и впечатляващ, че е избран за пожизнен почетен президент. Изключително успешно е и участието му в друга престижна и влиятелна организация – Международната федерация по обработка на информацията (IFIP), в която той реализира успешен президентски мандат. Участвал е и в ръководството на Международния съвет на научните съюзи (ICSU), както и в ръководството на Световния съвет на мира.

**МЕЖДУНАРОДЕН ЦЕНТЪР
ЗА МАТЕМАТИЧЕСКИ НАУКИ – СОФИЯ**
(International Center for Mathematical
Sciences – Sofia)

Днес българската математическа колегия се радва на много добро взаимодействие с редица изтъкнати български математици, които работят в чуждестранни научни организации, но никога не бяха изключени от математическия живот у нас. За това състояние на нещата допринасят многобройните математически събития, които се организират у нас, както и провежданата от десетилетия политика на Института по математика и информатика при БАН за приобщаване на българската математическа диаспора по света към научния живот в страната. Важна роля в това отношение играе конференцията „Дни на математиката в София“. Многолетното добро взаимодействие с българската математическа диаспора доведе и до създаването през 2020 г. на Международен математически център в София (<https://icms.bg/>). В последния и много важен етап от създаването на центъра, в инициативата се включи и акад. Благовест Сендов, който стана директор на този институт. Дейностите на центъра се осъществяват в сътрудничество с Института по математически науки на Америка към Университета в Маями (IMSA) и Висшето училище по икономика

към Националния изследователски университет, Москва (HSE University).

ПРИЗНАНИЕ

Успехите и усилията на Бл. Сендов са оценени и отличени от държавните и обществените органи в България. Ето една малка част от това признание:

- 1969 – Димитровска награда (заедно с акад. Р. Цанев);
- 1978, 1982 – ордени „Народна република България“ – първа степен;
- 1992 – орден „Стара планина“ – първа степен;
- 1995 – френския „Орден на академичните палми“;
- 2009 – японския „Орден на изгряващото слънце“.

Днес, две години след смъртта на акад. Благовест Сендов, направеното от него продължава да ни съпровожда в ежедневните ни занимания с изследователска дейност и с приложения на науката в практиката. Неговите научни идеи, хипотези и резултати привличат вниманието на световноизвестни изследователи. Неговата визия за развитие на обществото и обществените процеси не е загубила актуалността си. Всички можем и трябва да се гордеем, че малка България е способна да отглежда личности като акад. Благовест Сендов.

Питър Фишър Апелт

В ПАМЕТ НА БЛАГОВЕСТ СЕНДОВ¹

Днес, когато се навършват 90 години от рождението му, отдавам почит на покойния ми приятел Благовест Сендов, изключителен общественик и интелектуалец в два много трудни периода за света. Благовест Сендов и аз сме родени през 1932 г. и станаме приятели от пръв поглед, когато се срещнахме през август 1977 г. в Дубровник на ежегодния Международен семинар – „Университетът Днес“. С твърда визия за отваряне на границите тогава аз предложих и се договорихме да установим първото сътрудничество на български със западен университет. София–Хамбург, Хамбург–София се превърна в атрактивен модел от типа **West-Eastern Divan**, ако трябва да цитирам Йохан Волфганг Гьоте. Ние двамата, които едва бяхме навлезли в средата на четиридесетте и бяхме все още млади лидери на нашите университети, които се намираха от двете страни на желязната завеса, предприехме сходни действия с мисълта за необходимостта да преодолеем пропастта между Изтока и Запада, за да разпалим нов дух на разбирателство, помирение и мир в

Европа. При обстоятелства, които не зависиха от нас, постигнахме успех, който надхвърли нашите очаквания. Въпреки това, ние не се обръщаме назад, за да се насладим на промяната. По-скоро приехме успеха като стимул за насърчаване на демокрацията – Благовест Сендов като член, заместник-председател и председател на българското Народно събрание, а аз самият като ръководител на 65 консултативни мисии към Съвета на Европа в Централна и Източна Европа, в подкрепа на демократичното законодателство в сферата на висшето образование. В последния етап от кариерата си Благо бе назначен за посланик на България в Япония и Филипините.

В биографията на Благовест откриваме няколко източника на неговата ангажираност като интелектуалец и общественик. Безспорно най-важният от тях, който се проявява когато е едва на четиригодишна възраст и продължава през

¹ По повод честването на 90-ия му рожден ден, 8 февруари 2022 г., Българска академия на науките, София.

целия му живот е абстрактната област на математиката, изучаването, справянето и изследването на математически задачи. И все пак поради дискриминацията и обвинението, че е от „буржоазно“ протестантско семейство в ранните години на комунистическото управление, силно надареният младеж успява да влезе в СУ „Св. Климент Охридски“ в София чак на двадесетгодишна възраст. В тази възраст едно момче-чудо като Волфганг Паули вече е завършило докторската си степен с отличие. Благовест Сендов обаче никога не се обезкуражава и в дъното на сърцето си завинаги остава български патриот. Специализира числова математика и написва дисертацията си на тема „Апроксимиране на непрекъснати функции с алгебрични полиноми по отношение на метрика от типа Хаусдорф“. По-късно името на Сендов е прибавено към разрешаване на един от основните нерешени проблеми в изследването на полиномните нули, предположено от Сендов още през 1958 г. Въпреки това от неговото внимание не убягва фактът, че славата на откритието не предпазва от подлост. Метриката на Хаусдорф е кръстена на този известен еврейски математик, който преподава в Университета в Бон и се самоубива от страх от преследване и депортиране в Освиенцим от нацистките привърженици. Тази история може би му е дала отрано урок, че един учен трябва да бъде „по-скоро политик“, какво казано, политик, който се грижи за условията на безопасност, справедливост и благосъстояние, включително и в образованието. Цитирам изявление, дадено по повод 70-ия му рожден ден пред IFIP (Международната федерация за обработка на информация), на която той имаше честта да бъде президент от 1989 до 1992 г.:

Благовест Сендов: „Току-що навърших 70 и в интервютата си по този повод ме питаха: „Защо изо-

ставихте математиката и станяхте политик?“. Отговорът ми беше: „Не е вярно. Все още се занимавам активно с математика и съм политик повече от 40 години, без никога да съм членувал в политическа партия“. Трябва да си политик, ако си президент на такава престижна международна структура като IFIP (Международната федерация за обработка на информация). Ректорът също трябва да бъде и политик.

Както видяхме, математиката бе най-ярката и пламенна перспектива в живота на Благовест Сендов, не някакъв самодостатъчен позитивизъм, а по-скоро пътеводна светлина в драматургията на всекидневната му активна дейност. Всъщност математиката бе и неговата партия, и неговата фракция в държавата и политиката. Това обаче означава, че:

Сендов беше много наясно с присъщата отговорност на учените за човешкото достойнство и свободата на мисълта и според мен, именно това бе основната причина, за да влезе в политиката. Той открива морално-политическия, както и образователния императив за споделяне на научните изследвания и прозрения с обществеността в процеса на обучение по интелигентен начин. Една от известните му книги е озаглавена „Деца в информационната ера: възможности за творчество, иновации и нови дейности“ (1989). Човек не бива да пропуска да я прочете.

Благовест Сендов принадлежи към такива забележителни личности като Ангел Балевски, Светлин Русев, Емилия Стайчева, Тодор Вълчев, Илко Ескенази, Петър Кендеров или Михаил Тачев, които са ме притегляли да посетя България сто пъти със своята човечност. Засага тази страна не е най-бедната, а най-богатата в Европа. Изпълнен съм с благодарност, че Благовест Сендов ми посочи пътя и отвори вратата към една прекрасна част от Европа.

Магдалена Абаджиева

140 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА АКАДЕМИК СТОЯН РОМАНСКИ

Започвам да пиша за акад. Стоян Романски (1882 – 1959), за годишнината от неговото рождение, и се вслушвам в пулса на сърцето си, за да чуя в него онази гордост, която изпитват всички млади учени, влизащи за първи път като докторанти в Института за български език при Българската академия на науките. Тя е все така у мен, гордостта, но към нея бих прибавила и още толкова други думи като признание, благодарност, почит и дълг. Защото моите стъпки като учен биха били невъзможни без труда на нашите големи езиковеди от миналото и най-вече без чувството за принадлежност към тяхното дело.

А знанието, че акад. Стоян Романски е първият директор на Института за български език, е вече морално и научно изискване към всеки работещ в тази институция. Така беше за мен във времето, когато бях начинаещ докторант. Така е и днес, когато все повече усещам нуждата да се говори за личностите, дали ни научен път чрез трудовете си, защото паметта има тази способност: да поражда търсения и да вдъхновява. Ето защо гледам на следващите редове не като на портрет, а като на път, който трябва да ни свърже с едно достойно дело, за да продължи това дело да просветлява своите следовници.

Тази година на 8 март (24 февруари по стар стил) се навършват 140 години от рождението на Стоян Маринов Романски. Той е роден през 1882 година в гр. Ботевград (Орхание). Първоначално учи в родния си град, а гимназия завършва в Габрово. Първият му научен труд носи заглавието „Съдбата на българската книжовна реч от времето на Възраждането до наши дни“ и е отпечатан още през 1900 г., годината на неговото гимназиално завършване, в Юбилейния сборник по случай 25-годишнината на Априловската гимназия [1]. Пътят на учения продължава като студент в Софийския университет, където през 1905 г. той завършва специалността „Славянска филология“. Следва четиригодишен престой в Университета в Лайпциг. Първоначално специализира две години при проф. Август Лескин (славист) и проф. Густав Вайганд (балканолог). През 1907 г. защитава докторска дисертация на тема „Почтението на влашкия воевода Нягое Бесараб към сина му Теодосий“, написана и отпечатана през 1908 г. на немски език („Mahnreden des walachischen Wojwoden Năgoe Basarab an seinen Sohn Theodosius Stojan Romansky“). От 1907 до 1909 г. е асистент в основания от проф. Вайганд Институт за български език. В Лайпциг акад. Ст. Романски написва и хабилитационния си труд „Думи от латински произход в български език“, отпечатан също на немски през 1909 г. („Lehnwörter lateinischen Ursprungs im Bulgarischen“). В него той доказва латинския произход на около стотина думи в българския език, сред които *бъклица*, *грош*, *бана*, *мрамор*, *оцет*, *фурна*, *щерка* и др. [2].

Съвременните технологии днес могат бързо да ни свържат с всяка една библиотека в света, която разполага с електронен каталог. На сайта на Университетската библиотека в Лайпциг (<https://katalog.ub.uni-leipzig.de>), търсейки името Стоян Романски, откривам четиринадесет записа, един от които е именно дисертационният труд на българския учен. Вглеждам се с вълнение и респект в светещите пиксели на екрана, изписващи годината 1908-ма, и си мисля за престижа да защитиш докторска степен на чужд език по онова време, когато са изминали само 30 години от възстановяването на новата българска държава след Освобождението. Мисля си за усилията на личността на двайсет и шест годишния тогава български учен да издигне изследванията върху езика и книжнината ни на високо европейско научно ниво. В ума ми се открояват думите „отдаденост“, „целеустременост“ и „отговорност“.

Казвам си, че именно отговорността към българската езиковедска научна школа е онази силна връзка, която обединява постиженията на акад. Романски в Лайпциг с тези, които той постига след завръщането си в България през 1909 г.

Представям кариерния му път, като стъпвам основно на обобщената информация, публикувана от Л. Стойчкова [1] и Л. Андрейчин [3]:

1909 г. – редовен доцент, а след това и професор по славянско езикознание и етнография в Софийския университет;

1918 г. – става член-кореспондент на Българската академия на науките;

1922 г. – оглавява Катедрата по българска и славянска етнография в Софийския университет;

1929 г. – избран е за академик;

1929 – 1930 г. – избран е за декан на Историко-филологическия факултет при СУ;

1934 г. – продължава дейността на Л. Милетич като ръководител на Катедрата по славянско езикознание и етнография в СУ;

1940 – 1941 г. – избран е за научен секретар на Българската академия на науките;

1940 – 1956 г. – член на Управителния съвет на Българската академия на науките;

1941– 1949 г. – секретар и председател на Историко-филологическия клон на Българската академия на науките;

1942 – 1951 г. – директор на Института за български език¹;

1947 г. – напуска Софийския университет поради пределна възраст;

1949 – 1956 г. – секретар на Отделението за езикознание, етнография и литература към Българската академия на науките;

1949 – 1958 г. – директор на Етнографския институт с Музей при БАН.

Всеки един етап от кариерното развитие на акад. Стоян Романски заслужава подробен коментар, но аз ще изтъкна двете според мен най-ярки заслуги, които не трябва да се разбират в никакъв случай като опит за степенуване по важност.

На първо място, това е основаването на първия институт на БАН през 1942 г., а именно Службата за български речник, развила се в Институт за български език, което става по настояване на акад. Стоян Романски и благодарение на средствата, отпуснати от българската държава в резултат на неговите усилия като секретар на Академията. Така се изпълнява една от най-важните задачи, които си поставя при учредяването си през 1869 г. в Браила Българското книжовно дружество, прераснало после в Българска академия на науките, а именно да се състави всеобемен тълковен речник на българския език [1]. Днес, години по-късно, Речникът на българския език непрекъснато се обогатява от учениците от Секцията по българска лексикология и лексикография към ИБЕ–БАН и е достъпен, и онлайн на адрес <https://ibl.bas.bg/rbe/>.

Втората академична институция, чието начало се свързва с усилията на големия български учен,

¹ След реструктурирането и основаването на Българската академия на науките през 1911 г. се учредява специална Речнишка комисия, чиято основна цел е изработването на Български тълковен речник с оглед към народните говори. Огромната лексикографска работа довежда до създаването на 15 май 1942 г. на Служба за български речник, която по-късно е преименувана на Институт за български речник, а през 1949 г. прераства в Институт за български език (от сайта на Института за български език: <https://ibl.bas.bg/informatsiya/istoriya/>).

е Етнографският институт с музей при БАН². Той е създаден от учредения през 1948 г. от акад. Ст. Романски Институт за народоука, към който година по-късно се присъединява Народният етнографски музей.

Съвсем основателно, видно и от изложението, акад. Ст. Романски е наричан основател на съвременната българска лексикография и етнография. Към тези определения, предвид големите заслуги на учения, се добавя и още един основен дял от българската хуманитарна наука. В своя книга, публикувана през 2021 г., Стоян Буров нарича акад. Ст. Романски „основоположник на българската балканистика“ [4], като уточнява, че това мнение е изказано първо от Иван Леков. В изданието е отделено специално внимание на приноса на акад. Ст. Романски за развитието на българската балканистика, като личи стремежът на автора да открие този принос, търсейки неговото място в общия теоретичен развой, посветен на въпроса за езиковите взаимовръзки между балканските народи. Представена е и богата библиография от трудове на българския учен, като в отделна глава са разглеждани и съставените от него правописни речници.

Тук няма да се спирам подробно на всички трудове на акад. Ст. Романски. Голяма част от тях са обобщено и критично представени в използваната от мен за съставянето на настоящата статия литература [1, 2, 3, 4]. Освен това Университетската библиотека „Св. Климент Охридски“ е дигитализирала 380 ръкописни дипломни работи по етнография, защитени в Катедрата по славянска филология под ръководството на акад. Романски в периода от 1929 до 1952 г. (<http://libs.uni-sofia.bg/>)³. Трудовите на студентите осветляват немалка част от търсенията на техния преподавател. Затова бих обобщила, че в книжовното наследство на акад. Ст. Романски личат задълбочените интереси на учения, които, от една страна, са разнопосочни, но погледнати от друга страна следват обща цел – да укрепят самосъзнанието на българското общество чрез хуманитаристиката в нейните различни проявления. Само така може да се обясни съчетаването на работата по правописен речник на бъл-

гарския език с издирвания в областта на славянската етнография. Само един голям научен талант с изявен откривателски стремеж може да съчетае успешно интереса си към историята на българския език с този към диалектологията, топонимията и етимологията, за да ни остави повече от 400 научни публикации и трудове, които утвърждават авторитетното му име не само в България, но и далеч извън нейните предели.

Търсейки по-скоро духа на акад. Стоян Романски, отколкото наследството му, намирам обяснение на това явление в неговите собствени думи, произнесени на 5 юни 1938 г. в големия салон на БАН по случай годишнина от смъртта на Любомир Милетич: „най-ценното, което един народ притежава, е езикът“ [5]. Цялото слово е наситено с послания, от които проличават ценностите на самия Романски като деец на науката. Виден е неговият морал, който е и морал на времето, изискващо от изявените българи тогава да се обучават, подпомогнати от българската държава, при изявени учени извън България, за да пренесат този опит на родна земя и да го развият. Открива се разбирането, че българската филология трябва да се разглежда в широта – като наука за българската национална култура. Това обяснява големите усилия на акад. Ст. Романски да работи в различни научни сфери. Това обяснява широките тематични граници на трудовете, които ни е завещал.

Накрая ще си позволя да цитирам още от споменатото по-горе слово, защото тази статия чувства важно рождение, а това означава най-вече връщане към гласа на онзи, за когото трябва да си спомним: „Но тя (българската филология – бел. моя) е толкова наука за езика, колкото и за литературата на тоя език и за народа, който го говори. Истинският учен, който работи в тая област, не е и не трябва да бъде тесногърд буквоедец, който да се занимава само с въпроси за писане на букви и думи, които предизвикват безкрайни и безполезна разпри, но човекът с широка култура, каквато знанието на езика и на неговите произведения може да даде, който може и трябва и във всяко друго отношение да служи на народа, чиито език и бит изучава“.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] *Стоичкова, Л.* Академик Стоян Романски. – В: Езиковедско-етнографски изследвания в памет на академик Стоян Романски. С., 1960, с. 3-11. [*Stoichkova, L. Academic Stoyan Romanski. – In: Ezikovedsko-etnografski izsledvania v pamet na academic Stoyan Romanski. S., 1960, s. 3-11*].
- [2] Енциклопедия на съвременния български език. В. Търново, 2000 г. [Enziklopedia na suvremennia bulgarski ezik. V. Turnovo, 2000].
- [3] *Андрейчин, Л.* В памет на проф. Стоян Романски. – В: Български език и литература, кн. 2, 1959, с. 59-63. [*Andreychin, L. V pamet na prof. Stoyan Romanski. – In: Bulgarski ezik i literature, kn. 2, 1959, s. 59-63*].
- [4] *Буров, Стоян.* От наследството на Българското книжовно дружество до съвременната българска лингвистика. Велико Търново, 2021. [*Burov, Stoyan. Ot nasledstvoto na Balgarskoto knizhovno druzhestvo do savremennata bulgarska lingvistika. Veliko Turnovo, 2021*].
- [5] *Романски, Стоян.* Помен за проф. Л. Милетич. – В: Речи, произнесени на паметното събрание на 5 юни

² През 2010 г. с решение на ОС на БАН след сливане на Института за фолклор и Етнографският институт с Музей се създава Институтът за етнология и фолклористика с Етнографски музей при БАН (ИЕФЕМ–БАН).

³ Колекцията носи името „Архив на проф. Стоян Романски“.

1938 г. по случай на годишнината от смъртта му. С., 1938 г., с. 5-17. [*Romanski, Stoyan. Pomen za prof. L. Miletich.* – In: *Rechi, proizneseni na pametnoto subranie*

na 5 juni 1938 g. po sluchai na godishninata ot smurtta my. S., 1938 g., s. 5-17].

Magdalena Abadzhieva

140 YEARS SINCE THE BIRTH OF ACADEMICIAN STOYAN ROMANSKI

(Abstract)

The article is dedicated to the 140th anniversary of the birth of Academician Stoyan Romanski - one of the most prominent humanities scholars worked in the first half of the 20th century. Emphasis is placed, which highlights both his broad scientific interests and his constructive activity aimed at building scientific schools in several main areas - lexicography, ethnography and Balkan studies. The text brings the

excitement experienced by young scientists entering for the first time in the Institute for the Bulgarian Language at the Bulgarian Academy of Sciences, founded by Stoyan Romanski. An attempt has been made to capture and transmit the important messages that Academician Stoyan Romanski has left through his work and activities to future generations of Bulgarian scientists.

Correspondence address:

Magdalena Abadzhieva, PhD
Institute for Bulgarian Language
Bulgarian Academy of Sciences
52 Shipchenski Prohod Blvdr., block 17
1113 Sofia, Bulgaria

Николай К. Витанов

80 ГОДИНИ ОТ РОЖДЕНИЕТО НА ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ ВАСИЛ АТАНАСОВ ПОПОВ

Васил ще остане в голямата математика завинаги с теоремите си, а на нас ще ни липсва неизменно.
Проф. Евгени Христов

Член-кореспондент Васил Атанасов Попов
(1942 – 1990)

Поради ранната му кончина, по-младите не знаят много за чл.-кор. Васил Попов. Затова, нека чрез този текст, те научат нещо за него, а по-възрастните да си спомнят за талантливия учен.

Васил Атанасов Попов е роден на 14 януари 1942 г. в София. Завършва с отличие средното си образование в родния си град през 1960 г. През 1962 г. е приет за студент по физика в Софийския университет „Св. Климент Охридски“, след което продължава обучението си в Математическия факултет на университета. Попов е отличен студент и завършва висшето си образование в съкратени срокове през 1965 г. За година и половина полага изпитите за четири семестъра. Специалността му е „Изчислителна математика“. През септември същата година постъпва на работа като стажант-сътрудник в Института по математика – БАН. През 1967 г. той е избран за научен сътрудник, а през 1971 г. защитава дисертация за степента „канди-

дат на математическите науки“ на тема „Изпъкнали апроксимации“. През 1974 г. следва изборът му за старши научен сътрудник. През същата година Попов получава наградата „Никола Обрешков“ на Съюза на математиците в България. През 1976 г. защитава дисертация за научната степен „доктор на математическите науки“ на тема „Прави и обратни теореми в теорията на апроксимациите“. През 1978 г. става лауреат на Димитровска награда, а през 1981 г. е избран за професор. През същата година получава медала „1300 години България“ за изключителни постижения в областта на теорията на апроксимациите. През 1984 г. Васил Попов става член-кореспондент на БАН. Заместник главен редактор е на списание „Сердика“ и член на редакционните съвети на списанията „Mathematica Balcanica“ и „Approximation Theory and its Applications“.

Научните интереси на чл.-кор. Васил Попов са главно в областта на теорията на апроксимациите като например: приближаване в хаусдорфова метрика, приложение в числените методи, приближаване с рационални функции и сплайн-функции със свободни възли, усреднени модули на гладкост. Има и резултати в областта на аналитичната теория на числата, теория на локалните приближения, теория на параметричните приближения, неравенства за вероятностни разпределения, числено пресмятане на корените на алгебрични уравнения. Тук ще опишем някои от постиженията на чл.-кор. Попов в теорията и приложението на числените методи, а по-теоретичните му математически резултати ще оставим за бъдещи текстове, посветени на неговата личност.

Васил Попов в своите работи подобрява известните дотогава оценки на остатъчния член в метода на крайните елементи, сплайн колокацията и квадратурните формули на Нютон-Коутс. Тези резултати са основани на разработките на Попов по усреднените модули на гладкост, споменати по-горе в текста. Попов получава оценки за остатъчния член без допълнителни условия за гладкост

на решението. Като частен случай от тези оценки при предположение, че решението притежава съответните производни, се получават класическите изрази за сходимост към точното решение. Попов, заедно със съветския математик Макаров, получава редица прави и обратни теореми в областта на числените методи по подобие на съответните теореми в областта на теорията на приближенията. Съавтор е заедно с Благовест Сендов на учебника по числени методи, по който дълги години се обучават студентите във Факултета по математика и механика. По този учебник започнах да изучавам числените методи и аз като студент преди доста години (през миналия век). Член-кореспондент Попов е чел лекции по математика на студентите по физика, като тази дейност наследява от проф. Тагамлици.

Васил Попов има и резултати по приложение на числените методи за решаване на задачи от теория на еластичността. Използвайки възможностите на компютрите, Попов изчислява напрежения в тунелни конструкции, облицовки на тунели, установяване на дозата на вълнолъчната гама-терапия и т.н. Част от програмите, използвани за тези пресмятания, Попов пише на Асемблер, което си е героизъм от гледната точка на сблъсъка на автора с програмирането на процесора Motorola 68000 по време на студентските му години. Справя се отлично и резултатите му са много интересни за специалистите по строителни конструкции и радиационна биология.

За съжаление, чл.-кор. Васил Попов си отива твърде млад от този свят. Той почива във Филаделфия на 31 май 1990 г. по време на гост-професурата си там. Поради краткия си живот, Васил Попов не успява в пълна степен да реализира безспорния си талант на математик, не заема и административни длъжности въпреки бързото си кариерно израстване. За нас остава възможността да си спомняме за него и да го даваме за пример на младите като образец за професионализъм и всеотдайност към науката.

НАЦИОНАЛНИ И МЕЖДУНАРОДНИ НАУЧНИ ПРОЯВИ

Петър Бойваленков, Олег Мушкарров, Евгения Сендова

„ДА УМРЕШ МЛАД НА 88 ГОДИНИ“ – ПРОФ. ЕДУАРД САФ ЗА АКАД. БЛ. СЕНДОВ И ЗА ЕНЕРГИЯТА В ЧОВЕШКИ И МАТЕМАТИЧЕСКИ КОНТЕКСТ

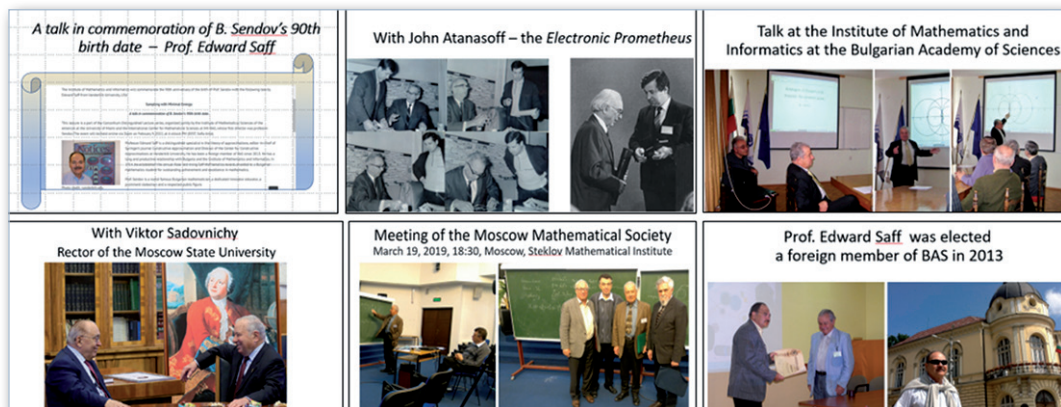
УВОД

На 8 февруари 2022 г. акад. Благвест Сендов би навършил 90 години. В чест на тази годишнина Международният център за математически науки (МЦМН) към Института по математика и информатика при БАН (ИМИ-БАН) съвместно с Института за математически науки на Америка към Университета на Маями отправи покана към проф. Едуард Саф (Edward Saff) да изнесе доклад като част от цикъл лекции (*Consortium Distinguished Lecture series*) на изтъкнати математици от цял свят. Събитието бе организирано онлайн и привлече традиционната общност от български математици у нас и по света.

Съобщението

Докато публиката се събираше във виртуалната зала на Zoom, на екрана течаха кадри от живота на Благвест Сендов – сред учени математици в България и в чужбина, като домакин на Джон Атанасов във Факултета по математика на СУ „Св. Климент Охридски“, фрагменти от лекцията му пред Московското математическо общество, състояла се в Математическия институт „Стеклов“ на Руската академия на науките на 19 март 2019 г. и от церемонията по награждаването на проф. Саф за избора му за чуждестранен член на БАН.

Кадри от презентацията за професионалния живот на Благвест Сендов

Директорът на МЦМН акад. Олег Мушкарров приветства участниците и даде думата на акад. Юлиан Ревалски за кратко възпоменание за делото на акад. Благовест Сендов.

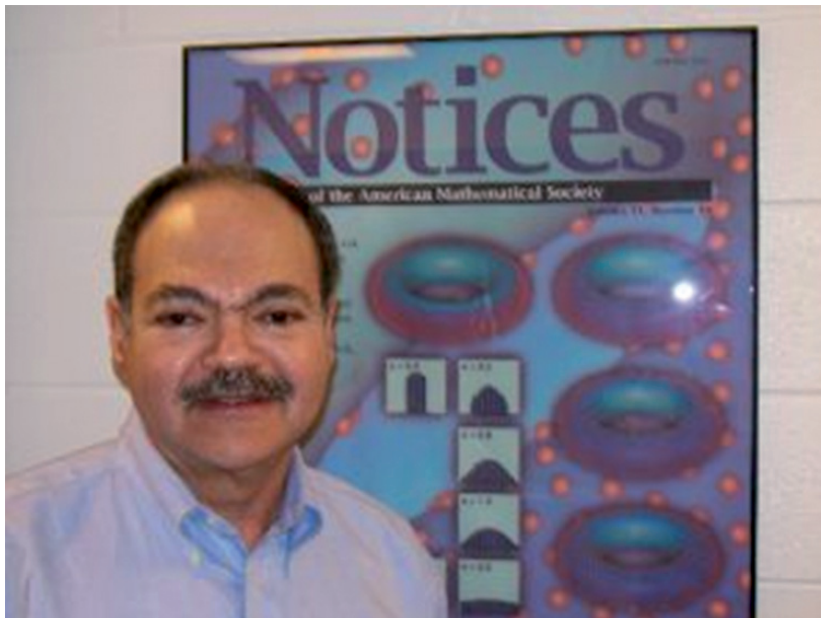
Откриването

Председателят на БАН говори с вълнение за Сендов като за свой учител, математик и държавник. Изтъкна, че той е не само пионер в области, свързани с математиката, но и организатор на науката; че създаденият от него нов модел за висше образование по математика и механика е възприет в Европа повече от 25 години, след като е започнало използването му в България; че школата му по теория на апроксимациите е достигнала световно равнище; че има сериозен принос и в училищното образование; че е пионер в проектното финансиране, а като държавник е оставил следа с важни идеи за развитие на българското общество.

След него думата бе дадена на проф. Бойваленков, директор на ИМИ–БАН, за да представи гостуващия лектор.

КОЙ Е ПРОФ. ЕДУАРД САФ?

Изтъкнат специалист в теорията на приближенията, главен редактор на списанието *Constructive Approximation* и директор на Центъра за конструктивни апроксимации в университета Вандербилт, САЩ – така го представи проф. Бойваленков и подчерта дългогодишните и плодотворни връзки на проф. Едуард Саф с ИМИ–БАН. През 2013 г. Саф става чуждестранен член на БАН, а през 2014 г. учредява наградата „Роуз и Ървинг Саф“, която се присъжда всяка година на един български студент по математика за отличен успех и високи постижения в областта. В по-личен план проф. Бойваленков разказа за работните срещи със Саф и Сендов, на които е имал удоволствието да присъства и да следи как те са защитавали тезите си в разгорещени дискусии.

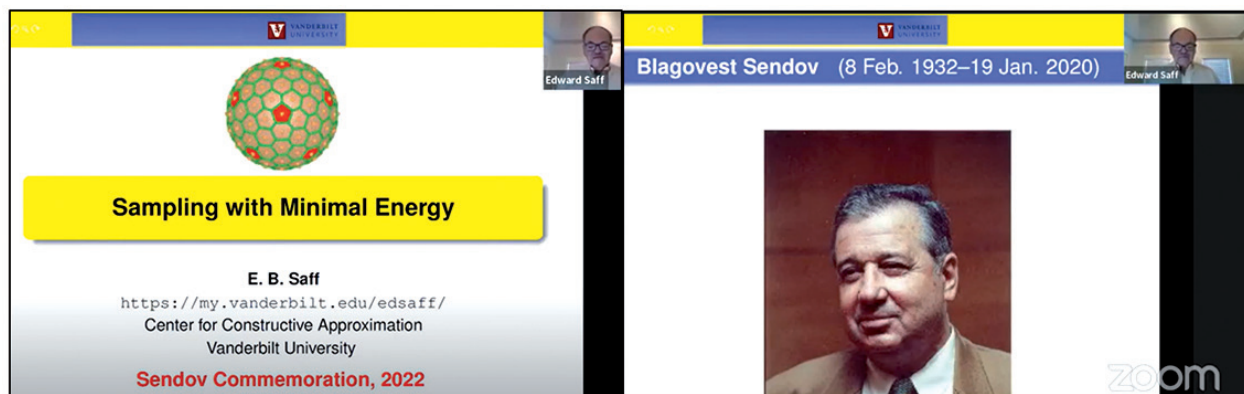

Edward Saff (Photo credit: vanderbilt.edu)

Спомени на проф. Саф за акад. Сендов и България. Гостът започна словото си много емоционално:

Енергията е подходяща дума в заглавието на моя доклад, посветен на Сендов, защото той притежаваше неизчерпаема енергия. Ще започна с лични спомени. Познаваме го като държавник, учен и деец на образованието. Когато мисля за него, си спомням думите на прочутия му ученик, Борислав Боянов, който казваше: „Дори да се абстрахираме от държавническата и политическата му дейност и вземем само приносите му в математиката и образованието, трудно е да си представим, че те са дело на един човек“. Най-силно впечатление ми правеше това, че въпреки цялата си ангажираност в науката, за Благовест Сендов бе приоритет да възпитава и ръководи младите математици. Аз бях един от тези щастливци. Първата ми визита в България бе през 80-те години, когато бях в съвсем ранен етап на моята кариера. Сендов ме покани в кабинета си в Българската академия на науките. Бях зашеметен от цялото великолепие – високите тавани, червените килими и размерите му. Не си представях, че математик може да има такова работно място. Но много скоро той ме накара да се чувствам съвсем удобно, защото посоката на разговора се определи от неговата твърда вяра, че за математиката няма географски и политически граници. Благовест ми отвори очите за изключителния математически талант в ИМИ-БАН, Софийския университет и други университети в страната ви. Благодарение на неговата активна подкрепа аз успях да покана на работно посещение няколко млади български математици и по този начин да видя осъществена неговата надежда за плодотворно международно сътрудничество. Ще завърша спомените си с малък анекдот. След срещата в кабинета му в БАН ме покани на обяд и макар че ресторантът бе на разстояние няколко блока, отидохме с кола, карана от шофьор. Тогава си казах: „Ако в България посрещат все така гостуващите математици, по-добре да планирам веднага следващата си визита...“. По време на обяда Благовест говореше за прочутата си хипотеза и ми направи силно впечатление желанието му да споделя идеите си не само по този въпрос, но и по редица други проблеми от теория на апроксимациите, където той има значителни приноси. Както знаете, тази хипотеза е вдъхновила огромен брой публикации, но е все още отворен проблем, макар че напоследък бе направен решителен пробив [9]... Година след първата ни среща заедно с други математици организахме серия от уъркшопове върху Хаусдорфовата геометрия на полиномите, т.е. върху хипотезата на Сендов! Естествено, поканихме го да участва и бяхме възхитени, че прие въпреки напредналата си възраст. Но останахме още по-учудени, че от всички участници (и това бе всеобщото мнение), той бе най-енергичният и с най-иновативни идеи. За него важат думите на американския поет Сам Улман (Samuel Ullman): „Youth is not a time of life; it is a state of mind; it is a

matter of the will, quality of the imagination, a vigor of the emotions“ (Младостта не е етап от живота; тя е състояние на ума, въпрос на воля, качество на въображението, сила на емоциите...) Някои хора могат да остарееят дори на 20 години, а други са млади и на 100 години. В този смисъл кончината на Благовест Сендов бе трагично преждевременна. Той си отиде много млад – точно преди да навърши 88 години! Неговото въображение и отдаденост ще продължат да вдъхновяват математическата общност и любимата му България. Той ще ни липсва, но богатото наследство, което ни е оставил, ще пази жив спомена за него.

ЛЕКЦИЯТА

Заглавието на доклада на проф. Саф бе „Sampling with Minimal Energy“, което в малко по-свободен превод на български може да бъде „В търсене на конфигурации с минимална енергия“. Въпроси за намирането на множества от точки, които минимизират даден вид енергия, възникват в много области. Във физиката е естествен въпросът как (в каква кристална структура) биха били подредени частиците на система, управлявана от закон за отблъскване при минимална потенциална енергия. С други думи, какви са възможните базисни състояния (ground states) на системата? Математическите въпроси за намиране на голям брой „добре разположени“ точки също водят до задачи за енергии, като различните значения на „добре разположени“ изискват различни видове енергия. Например основна задача в теорията на кодирането изисква максимизиране на минималното разстояние на код, което характеризира коригиращите възможности на кода (а от класическа гледна точка това е задача за опаковка) и това също позволява интерпретация като задача за енергия.

По-долу представяме основните идеи в доклада малко по-строго (както бяха изнесени от проф. Саф).

Нека (A, m) е безкрайно метрично компактно пространство. Потенциал в A е симетрична, непрекъсната отляво функция

$$K(x, y) : A \times A \rightarrow \mathbb{R} \cup \{+\infty\}.$$

За дадено крайно множество $\omega_N = \{x_1, \dots, x_N\} \subset A$ разглеждаме

$$E_K(\omega_N) := \sum_{i \neq j} K(x_i, x_j),$$

K -енергия на ω_N . Тогава минималната N -точкова K -енергия на A се дефинира като

$$\mathcal{E}_K(A, N) := \inf\{E_K(\omega_N) : \omega_N \subset A, |\omega_N| = N\}.$$

Ако $E_K(\omega_N^*) = \mathcal{E}_K(A, N)$, то ω_N^* се нарича N -точкова K -равновесна конфигурация в A . В общия случай ω_N^* не е единствена.

В непрекъснатата версия на задачата $\mathcal{M}(A)$ е множеството от вероятностни мерки с носител върху A , $K(x, y)$ е симетрично, неотрицателно и непрекъснато отляво ядро върху $A \times A$, а непрекъснатата K -енергия на мярката $\mu \in \mathcal{M}(A)$ се дефинира чрез равенството

$$I_K[\mu] := \int \int_{A \times A} K(x, y) d\mu(x) d\mu(y).$$

Тогава минималната енергия

$$W_K(A) := \inf\{I_K[\mu] : \mu \in \mathcal{M}(A)\},$$

се нарича константа на Винер (или на Робин), а мярка $\mu_A \in \mathcal{M}(A)$, за която

$$I_K[\mu_A] = W_K(A)$$

се нарича равновесна (equilibrium) мярка.

Връзката между непрекъснатата и дискретната задача, оттам и важността на последната, се осигурява от следната класическа теорема.

Теорема 1. (*Frostman, Choquet, Fekete, Szegő*) В сила е равенството

$$\lim_{N \rightarrow \infty} \frac{\mathcal{E}_K(A, N)}{N^2} = W_K(A).$$

Нещо повече, ако (ω_N^*) е редица от N -точкови K -равновесни конфигурации в A , то всяко гранична мярка λ на нормализираната брояща (counting) мярка

$$\nu(\omega_N^*) := \frac{1}{N} \sum_{x \in \omega_N^*} \delta_x \text{ при } N \rightarrow \infty.$$

е равновесна мярка за непрекъснатата задача в A .

Оттук натък ще считаме, че $A \subset \mathbb{R}^p$ и $m(x, y) = |x - y|$ е обичайното евклидово разстояние. Функцията

$$K_s(x, y) := \frac{1}{|x - y|^s}, \quad s > 0; \quad K_{\log}(x, y) := \log \frac{1}{|x - y|}, \quad x, y \in A,$$

се нарича s -ядро на Рис (Riesz). За краткост ще записваме $E_s(\omega) := E_{K_s}(\omega)$ и $\mathcal{E}_s(A, N) := \mathcal{E}(A, N)$, съответно при $s > 0$ или $s = \log$. Класически примери са $p = 3$, $s = 1$ (ядро на Кулон) и $s = p - 2$ за произволно p (ядро на Нютон).

Връзката с класическите задачи за опаковка (оттам и с теорията на кодирането) се демонстрира със следното свойство. Нека

$$\delta(\omega_N) := \min_{1 \leq i \neq j \leq N} |x_i - x_j|$$

е минималното разстояние на ω_N и

$$\delta_N(A) := \sup\{\delta(\omega_N) : \omega_N \subset A, |\omega_N| = N\}.$$

Тогава за всяко фиксирано $N \geq 2$ е в сила

$$\lim_{s \rightarrow \infty} \mathcal{E}_s(A, N)^{1/s} = \frac{1}{\delta_N(A)}$$

и, нещо повече, всяка точка на съгъстяване на N -точковите s -равновесни конфигурации в A е оптимална опаковка (best packing) в A .

Естествен е и въпросът за конкретния и за асимптотичния вид на конфигурациите с минимални енергии. За $A = \mathbb{S}^1$ са оптимални правилните многоъгълници, но вече върху $\mathbb{S}^2$ имаме разнообразни ситуации с много локални минимума. За $s \geq \dim(A)$ Хардин и Саф [5] (вж. също [1, 2]) доказват следното общо твърдение, което има популярна интерпретация за случая, когато A е тор; в литературата това се нарича Теорема за кравая с маково семе (Poppy-seed bagel theorem).

Теорема 2. Нека $s \geq d$ и $A \subset \mathbb{R}^d$ е d -ректифицируемо множество (т.е. Липшицов образ на компактно множество в $\mathbb{R}^d$). При $s = d$ да предположим още, че A е подмножество на d -мерно гладко многообразие. Тогава

$$\lim_{N \rightarrow \infty} \frac{\mathcal{E}_d(A, N)}{N^2 \log N} = \frac{\mathcal{H}_d(B_d(0, 1))}{H_d(A)},$$

$$\lim_{N \rightarrow \infty} \frac{\mathcal{E}_s(A, N)}{N^{1+s/d}} = \frac{C_{s,d}}{[\mathcal{H}_d(A)]^{s/d}}, \quad s > d,$$

където $C_{s,d}$ е константа, независеща от A , и $\mathcal{H}_d(\cdot)$ е d -мерната Хаусдорфова мярка. Ако $\mathcal{H}_d(A) > 0$, то конфигурациите с минимална енергия за $s \geq d$ са асимптотично (при $N \rightarrow \infty$) равномерно разпределени върху A по отношение на $\mathcal{H}_d$.

Ако $(\omega_N^*)_{N=2}^\infty$ е редица от конфигурации с минимална s -енергия в A , $s > d$, то тази редица има минимално разстояние с оптимален порядък, т.е.

$$\delta(\omega_N^*) \asymp \frac{1}{N^{1/d}}, \quad N \rightarrow \infty.$$

Нещо повече, ако A е и d -регулярно, то редицата $(\omega_N^*)_{N=2}^\infty$ има и радиус на покритие с оптимален порядък, т.е.

$$\rho(\omega_N^*, A) := \max_{y \in A} \min_{x \in \omega_N^*} |y - x| \asymp \frac{1}{N^{1/d}}, \quad N \rightarrow \infty.$$

За константата $C_{s,d}$ в общия случай са известни долни и горни граници. За $d = 1$ имаме $C_{s,1} = 2\zeta(s)$ за $s > 1$, където $\zeta(s) = \sum_{k=1}^\infty 1/k^s$ е Римановата дзета функция. Важна горна граница е

$$C_{s,d} \leq |\Lambda|^{s/d} \zeta_\Lambda(s), \quad d > 1,$$

където Λ е подходяща решетка, а $\zeta_\Lambda(s)$ е обобщение на дзета функцията, съответно на Λ . Тази граница се достига при $d = 8$ и $d = 24$, което следва от резултат на Кон-Кумар-Милър-Радченко-Вязовска [4] (вж. също Вязовска [8]) и [2, Предложение 10.7.4] на Бородачов-Хардин-Саф. Да отбележим тук и съществуването на добри решетки в тези размерности – съответно E_8 и решетката на Лийч. В същото време остава открит въпросът дори за $d = 2$, където точната стойност (получена при шестоъгълната решетка) е предположена през 1998 т. от Куяларс и Саф [7].

Отбелязвайки резултатите за универсалната оптималност на Вязовска и съавтори, професор Саф спомена и серията от работи (започната с [3]) в съавторство с Бойваленков, Драгнев, Хардин и Стоянова от последните години, в които са получени универсални граници за енергии на кодове и дизайн в полиномиални метрични пространства.

В последната част на доклада си професор Саф се спря на нова задача, при която за всяка точка се отчита взаимодействието само с най-близките k съседа. За фиксирано естествено число k разглеждаме енергията

$$E_s^k(\omega_N; w) := \sum_{i=1}^N \sum_{j \in I_{i,k}} \frac{w(x_i, x_j)}{|x_i - x_j|^s}, \quad s > 0,$$

където $I_{i,k} \subset \omega_N$ е множеството от индексите на най-близките до x_i k точки от ω_N , а $w(x, y) : A \times A \rightarrow \mathbb{R}$ е тегло. Тази енергия редуцира необходимите пресмятания и има интересни физически интерпретации.

Теорема 3. (Хардин-Саф-Власюк, 2022 г.) *Нека $s \geq d$ и $A \subset \mathbb{R}^d$ е d -ректифицируемо множество с $\mathcal{H}_d(A) > 0$, а функцията $w(x, y) : A \times A \rightarrow \mathbb{R}$ е непрекъсната и с положителен диагонал. За фиксирано k и $s > 0$, всяка редица $(\omega_N^*)_{N=2}^\infty$ от конфигурации с минимална s -енергия в A удовлетворява*

$$\lim_{N \rightarrow \infty} \frac{\mathcal{E}_s^k(\omega_N^*; w)}{N^{1+s/d}} = C_{s,d}^k \left(\int_A w(x, y)^{-d/s} d\mathcal{H}_d(x) \right)^{-s/d},$$

където $C_{s,d}^k$ е положителна константа, независеща от A . Нещо повече, редицата от нормализирани мерки $\nu(\omega_N^*)$ (вж. Теорема 1) има слабо-* гранична гъстота (относно $\mathcal{H}_d^A$), пропорционална на $w(x, x)^{-d/s}$.

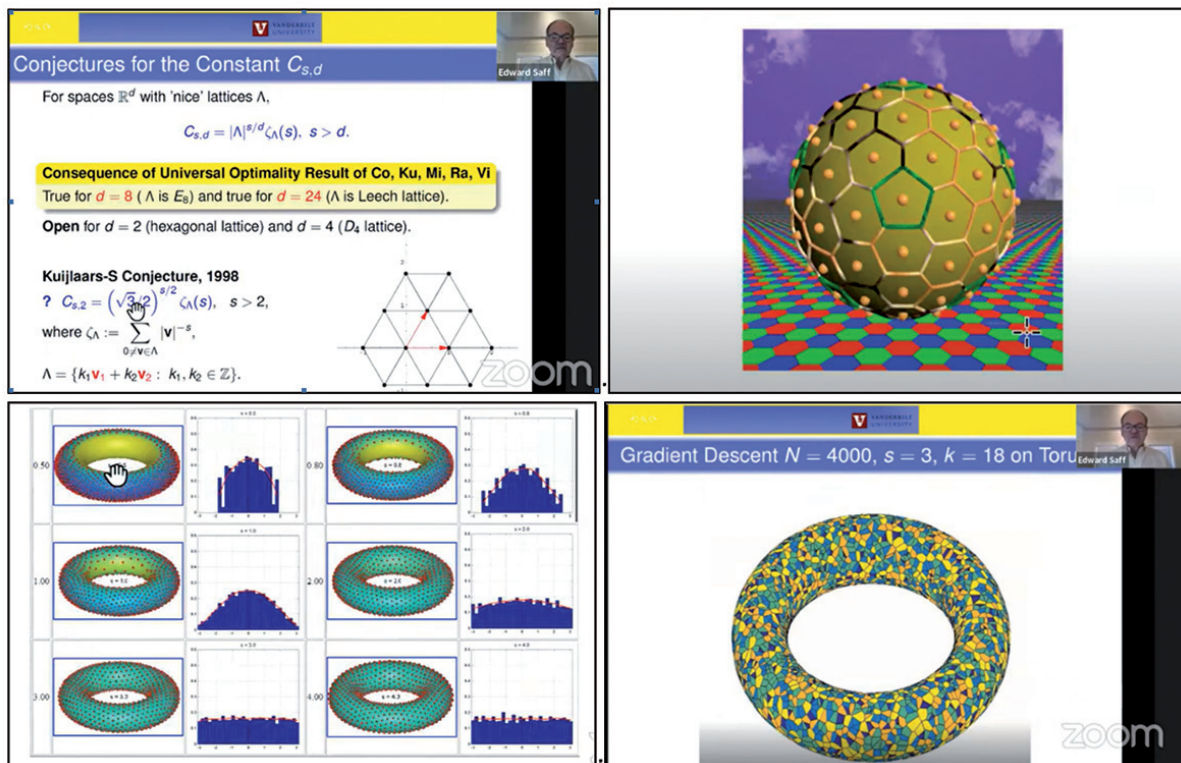
В [6] са отбелязани три важни следствия от тази теорема:

(i) Всяка положителна непрекъсната гъстота $\rho(x)$ върху A може да бъде апроксимирана с дискретни конфигурации, които оптимизират енергията $E_s^k(\omega_N; w)$, просто като се вземе теглото $w(x, y) = (\rho(x)\rho(y))^{-s/2d}$;

(ii) За да се възстанови дадено разпределение, достатъчно е да се минимизира енергиен функционал с ядро на Рис, който отчита взаимодействието само с най-близкия съсед (т.е. $k = 1$)! С други думи, цената от порядък N^2 за оценяване на енергийния функционал се редуцира (по същество) до порядък N ;

(iii) Резултатът е валиден за всички $s > 0$, т.е. за интегрируеми (long-range) и къси (short-range) потенциали на Рис.

Константата $C_{s,d}^k$ е известна само за $d = 1$.

Кадри от видеозаписа на лекцията на проф. Саф (<https://www.youtube.com/watch?v=h9OB6EbbdPU>)

На въпроса на Петър Драгнев колко далеч сме от доказателството на хипотезата в двумерното пространство за решетка от шестоъгълници (може ли проф. Саф да даде някаква оценка), лекторът отговори, че е необходим нов подход и работи върху проблема със свои докторанти, но засега са атакували само частни случаи. Знае, че и други мате-

матици работят върху същия проблем, но не е чул оптимистични изявления досега.

В заключителните си думи директорът на МЦМН благодари на лектора и участниците и отпрати отворена покана за посещение на Института по математика и информатика и на МЦМН.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Borodachov, S., D. Hardin, E. Saff, Asymptotics for discrete weighted minimal Riesz energy problems on rectifiable sets, Transactions of American Mathematical Society, 360(3), 1559-1580, 2008.
- [2] Borodachov, S., D. Hardin, E. Saff, Discrete energy on rectifiable sets. Springer Monographs in Mathematics. Springer, New York, 2019, xviii+666 pp. ISBN: 978-0-387-84807-5; 978-0-387-84808-2.
- [3] Boyvalenkov, P., P. Dragnev, D. Hardin, E. Saff, M. Stoyanova, Universal lower bounds for potential energy of spherical codes, Constructive Approximation, 44, 2016, 385-415.
- [4] Cohn, H., A. Kumar, S. Miller, D. Radchenko, M. Viazovska, Universal optimality of the E_8 and Leech lattices and interpolation formulas, to appear in Annals of Mathematics.
- [5] Hardin, D., E. Saff, Minimal Riesz energy point configurations for rectifiable d -dimensional manifolds, Advances in Mathematics, 193(1), 174-204, 2005.
- [6] Hardin, D., E. Saff, O. Vlasniuk, Asymptotics of k -nearest neighbor Riesz energies, preprint (arXiv:2201.00474).
- [7] Kuijlaars, A., E. Saff, Asymptotics for minimal discrete energy on the sphere, Transactions of American Mathematical Society, 350(2), 523-538, 1998.
- [8] Viazovska, M. The sphere packing problem in dimension 8, Annals of Mathematics, 185(3), 991-2015, 2017.
- [9] Мушкарров, О., Н. Николов, Е. Сендова. Когато едно доказателство се превръща в събитие. – Списание на БАН, 3, 2021, с. 74-81. [Mushkarov, O., N. Nikolov, E. Sendova. Kogato edno dokazatelstvo se prevrashta v sabitie. – Spisanie na BAN, 3, 2021, s. 74-81].

Силвия Парушева, Янка Александрова

ДИГИТАЛИЗАЦИЯ В СТРОИТЕЛСТВОТО В КОНТЕКСТА НА ВЪЗДЕЙСТВАЩИ ДВИЖЕЩИ СИЛИ И ФАКТОРИ

ВЪВЕДЕНИЕ

Дигитализацията и дигиталната трансформация имат сериозен принос за съществената промяна на различните икономически сектори. Тяхното въздействие се отличава с различна интензивност по отношение на отделните отрасли и сектори. Като илюстрация на известното изоставане на строителния сектор може да бъде посочен фактът, че докато производителността на труда например в цялата немска икономика нараства с 11 %, то в строителството за същия период увеличението е едва 4.1 % [1].

С оглед важността на дигитализацията от съществен интерес както за научните изследователи, така и за редица организации и компании представляват факторите и движещите сили, които въздействат върху процесите на дигитализация и дигитална трансформация.

Някои изследователи [2] класифицират факторите, които влияят върху дигитализационния процес в развиващите се страни, в три основни групи – технологични, организационни и фактори на околната среда. *Технологичните фактори* обхващат нивото, на което малките и средните предприятия използват ИТ, като технологиите се смятат за основополагащ елемент за успешното внедряване на дигитализацията. Като двигател за въвеждането на дигитализация този важен фактор включва технологична инфраструктура, опит на служителите в контекста на технологиите и познания за използването и прилагането им. Достатъчното ниво на използване на ИТ ресурси в предприятията способства за успешното възприемане на ИТ и трансформирането на техните процеси и дейности в дигитален бизнес. Към *организационните фактори* се отнася напр. размерът на фирмата. Смята се, че по-големите фирми са по-склонни да иницират проекти на дигитализация, отколкото малките фирми [3]. От друга страна, големите фирми, за разлика от малките, са възпрепятствани от сериозни бюрократични процеси, които могат да доведат до забавяне на процеса на вземане на решения и да затруднят постигането на координация и сътрудничество. Към *факторите на околната среда* могат да бъдат посочени средата, в която работят строителните фирми, силата на конкуренция меж-

ду тях, въздействието на множеството заинтересовани страни върху малките и средните строителни предприятия в посока подкрепа трансформацията на бизнеса им в дигитален или евентуално възпрепятстване на технологичните иновации [2, 4]. Други автори [5] посочват, че често информационните технологии са в ролята на фактори, които предизвикват промени в работните практики и процеси в строителството и се разглеждат като разрушителни (disruptive) от работниците и служителите във фирмата, а това може да предизвика тяхната съпротива по повод на прилагането им в строителните бизнес процеси.

Гледната точка и вижданията на организациите и компаниите относно факторите, въздействащи върху процесите на дигитализацията и дигиталната трансформация, могат да бъдат представени от изследване на японската компания Fujitsu [6]. Fujitsu работи в областта на информационните и комуникационните технологии (ИКТ) и извежда шест основни фактора, които влияят върху успеха на проектите за дигитална трансформация. Към тях се отнасят следните: *лидерство, хора, гъвкавост, бизнес интеграция, екосистема и добавена стойност от данните*. В направеното изследване са включени голям брой средни и големи компании и фирми от ключови индустриални сектори, което дава основание да се получи представа относно глобалното състояние на дигиталната трансформация. В него участват над 1500 фирми от 16 страни по целия свят. Резултатите от изследването показват, че в отделните сектори се наблюдават различни водещи двигатели. В производството, където се отнася и строителната индустрия, **водещ двигател** е стремежът на фирмите към **повишаване на оперативната ефективност и намаляване на разходите** (40 % от фирмите посочват този двигател като първостепенен). Към останалите двигатели за дигиталната трансформация на производствените фирми, вкл. строителството, изследването идентифицира двигатели като:

- стремеж към растеж в бизнеса;
- отговор на конкурентните заплахи от останалите фирми в сектора;
- възможност за създаване на иновации.

Очакванията са посочените двигатели да окажат своето стимулиращо въздействие в посока

интензифициране на дигитализацията на строителството, тъй като понастоящем се отчита, че строителният сектор е един от най-малко дигитализираните в икономиката [7].

ДВИЖЕЩИ СИЛИ НА ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА В СТРОИТЕЛСТВОТО

Изследването на ключовите движещите сили на дигиталната трансформация е в ползрението на редица изследователи [8, 9]. Процесите на дигитализация се стимулират от следните положителни ефекти: увеличаване на производителността на работниците, нарастване на рентабилността и допълнителен ръст на приходите, повишаване на удовлетвореността на клиентите, оперативна ефективност, придържане към висококачествени технически стандарти, увеличаване на гъвкавостта на бизнеса (по-голяма адаптивност към промените на пазара), печелене на конкурентни предимства и др.

Силите, които задвижват дигиталната трансформация, биват разграничавани от някои автори [10] в две основни категории – **вътрешни** и **външни** за фирмата или организацията. На базата на проучване и обобщаване на множество публикации във връзка с проблематиката за дигитализацията и дигиталната трансформация, както и свързаните с тях фактори и двигатели, Osmundsen, Iden и Bygstad извеждат няколко основни двигателя, стимулиращи дигиталната трансформация: *поведението и очакванията на клиентите, дигиталните промени в съответния икономически сектор, промяна на конкурентната среда, както и извършваните регулаторни промени.*

При изследване на движещите сили и факторите, влияещи върху дигитализацията в строителството, е необходимо да се вземе под внимание *по-голямата сложност на бизнес процесите* в строителството, а също и *нарастващата комплексност и многоаспектност на строителните проекти*. Стремелът за постигане на по-голяма ефективност предизвиква нарастване на натиска за снижаване на разходите, както и за скъсяване на времето за изпълнение на строителните проекти, но в същото време се повишават очакванията за качество. Дигитализацията на строителния сектор може значително да намали рисковете и да подобри производителността и възможността за финансова стабилност на инфраструктурните проекти, а това дава отражение върху възможностите за растеж на цялата икономика.

НАЦИОНАЛНИ И ЕВРОПЕЙСКИ ФАКТОРИ, ВЪЗДЕЙСТВАЩИ ВЪРХУ ДИГИТАЛИЗАЦИЯТА В СТРОИТЕЛСТВОТО

Факторите, влияещи върху дигитализацията в строителството, могат да бъдат отнесени в две основни групи – **национални** и **европейски**.

Национални фактори за дигитализация

Изследванията на някои автори [11] сочат, че за слабо дигитализираните страни, каквато е България, **инфраструктурата** е основен национален фактор в разглеждания процес. Именно инфраструктурата дава достъп до дигиталната икономика и стимулира развитието ѝ. Включва всички необходими съоръжения и средства, които обслужват непряко икономиката и живота (напр. пътища, канализация, енергийни съоръжения и др.). Различават се различни видове инфраструктура, но за дигитализацията в **строителния сектор** основно значение имат **производствената и комуникационната инфраструктура**.

Дигитализацията на **производствената инфраструктура** в строителството включва използване на дигитализирани машини, цифрови инструменти и технологии, интерактивни работни процеси и пр. От гледна точка на производствената инфраструктура е съществено използването на *цифрови инструменти*. Тяхното приложение е част от дигитализацията на работната среда във фирмата. Те имат редица предимства:

- точността на цифровия инструмент е много висока. Показанията им са в електронна форма и това води до намаляване на грешките;
- състоят се от електронни елементи, сензори и датчици, които лесно реагират на околната температура, запрашеност, влажност и други фактори на околната среда;
- характеризират се с по-ниска енергоемкост;
- от приложението им се генерират цифрови данни, които се съхраняват в различни електронни носители, вкл. и в облачна среда.

Прилагането на *цифрови сензори* към машините, *3D сканирането*, *камери* и др. устройства се явяват основните технологични средства за събиране на данни. Именно чрез събирането на данни се поставя началната, най-важна точка в дигитализацията в строителството, тъй като на тяхна основа се правят анализи, а след това и вземане на управленски решения и подобрения на бизнес процесите. Свързването на данните в *обща платформа* дава възможност те да се използват в реално време. Това е основна тенденция в процеса на дигитализация, която се превръща и в двигател за нейния успех. *Платформата* може да ползва *облачна услуга*, като по този начин се намаляват разходите на фирмата за закупуване на техника, осигуряване на достъп до данните и тяхната защита. Наличието на актуални данни в онлайн среда зарежда работните процеси, осигурява непрекъсване на работата и е основа за анализи и вземане на коректни решения. Дигиталните модели на реалността – симулации, добавена реалност, 3D печат и др., осигуряват онлайн информация по разработваните строителни проекти.

Създаването и прилагането на интелигентни съоръжения и технологии предполагат нова орга-

низация на бизнес процесите и средата на работа. Фирмите получават редица предимства, ако формират нови схеми на работните процеси, напр. с уеб базирана координация на дейностите чрез свързани графици, транспорт, материални запаси, обмен на документи и др. Дигитализацията не може да бъде осъществена без виртуална картина на физическите процеси. При извършване на промяна в работните процеси е необходимо да се проследи влиянието ѝ върху останалите компоненти на бизнеса.

Някои от споменатите технологични решения могат да бъдат разглеждани в контекста на концепцията на „Интернет на нещата“ (**Internet of things – IoT**), която е подходяща да бъде приложена в строителната практика с цел спестяване на време, намаляване на разходите и постигане като краен резултат на по-голяма ефективност на бизнес процесите в строителството. IoT може да опосредства свързването на редица строителни елементи (машини, оборудване, екипировка, материали, транспортни средства и др.) да комуникират с централна платформа, която отчита различни параметри. Сензорни и безжични технологии позволяват на инструментите да се превърнат в „интелигентни“ при свързването им едни с други. Осигурява се наблюдение и поправка на оборудването чрез сензори, следящи за износването, управление на складови наличности и автоматизиране на поръчките на материали, сигурност (предотвратяване на инциденти на работното място). Иновативният принос на концепцията IoT се изразява във факта, че могат да бъдат идентифицирани различни елементи в съответните системи автоматично, по електронен път, без необходимост от контакт.

За дигитализирането на производствената инфраструктура може да допринесе и технологията „дигитални близнаци“ (**Digital twins**). Digital twin представя *в реално време* в цифров вид физическа сграда или инфраструктура, част от строителния проект. Обикновено се събират данни на място от сензори, които непрекъснато следят промените в сградата и в околната среда и отчитат актуалното състояние с помощта на измервания, снимки и др., които се обработват от специален софтуер и се актуализират в дигиталния близнак [12]. По-доброто и точно възпроизвеждане на реалния обект от дигиталния близнак допринася за повишаване на строителната производителност. Моделът на „дигиталния близнак“ се базира на интегрирането на технологии, свързани с изкуствения интелект, вкл. машинно обучение, бизнес аналитичен софтуер и др.

Комуникационната инфраструктура се влияе от новите форми на комуникации „машина-машина“, „машина-продукт“, „машина-човек“, „машина-околна среда“ и др. Те са фактор, налагащ дигитална трансформация на бизнеса и неговата автоматизация, включително използване на самоорганизиращи се системи.

Общото използване на интернет е свързано с наличната инфраструктура. Това включва електронно събиране и анализ на данни, електронен достъп до данните (мобилен достъп до интернет и фирмени мрежи), свързаност и синхронизация на дейностите. Мрежата се нуждае от безжични и безрискови високоскоростни широколентови връзки и ясни правила за достъп и използване. Дори краткосрочни загуби на свързаност могат да доведат до забавяне или блокиране на производствения процес, което води до високи разходи. Конкуренетоспособността на информационните и комуникационните доставчици и степента на конкуренция между различните оператори имат добре дефинирана роля в насърчаването на предоставянето на нови услуги и определянето на темпото на използване на нови платформи и приложения.

Достъпът до интернет за малките и средните строителни фирми (широколентов и с висока скорост) е важен фактор за дигитализацията им. Той осигурява и лесен достъп до дигитални технологии. По последни данни на Националния статистически институт [13] достъпът на нефинансовите предприятия в България до интернет през 2021 г. е 96.1 % – процент, който може да се оцени като висок. Според размера на предприятията се наблюдават следните разлики – очаквано при големите предприятия (с над 250 заети лица) достъпът е 100 %, при тези с между 50 и 249 заети лица достъпът е 99.3 %, а на фирмите с 10 – 49 заети лица делът е 95.4 %. Всяка мярка, която улеснява изграждането на сигурна среда за онлайн транзакции, има положително въздействие върху процеса на дигитализация. Стимулиращ фактор може да бъде високата киберсигурност.

Следващ изключително важен национален фактор с влияние върху дигитализацията на строителния бранш са **човешките ресурси – персоналът, работниците и служителите във фирмата**, както и най-вече **нейният мениджмънт**. Те са в центъра на трансформацията. В контекста на човешките ресурси се вземат под внимание, от една страна, начинът на мислене и квалификацията на мениджмънта и персонала на фирмата, а от друга, се отчита поведението на клиентите. Хората, работещи във фирмата, тяхната възраст и нивото им на квалификация, имат съществено влияние. Необходима е ИТ поддръжка на софтуера и технологиите, за което се изисква съответното ниво на знания и опит.

От своя страна мениджмънтът трябва да притежава визия за целевото състояние на дигитализация, към което се стреми. Важен фактор за дигитална трансформация в строителната фирма е **наличието на стратегия за дигитализация**, дефиниране на концепция и дизайн на продукти и услуги. Определя се лидерът, ресурсите и необходимите инвестиции. Очевиден е критичният въпрос, който трябва да бъде поставен: неприспособяването към дигиталния свят може да доведе

до излизане на фирмата от пазара. Важно е дигитализацията да се разглежда като неотложен процес. Мениджърските решения трябва да се базират на данните и техния анализ.

Съществен фактор за успешна дигитализация е **динамиката на компетентностите**. Това изисква изграждане на центрове по компетентност и за строителния бранш, които да отговарят за своевременното повишаване на квалификацията и преквалификацията на наеманите лица. Така се създава потенциал за възникване на работни позиции, свързани с нови области на знанието: големи данни, социални мрежи, електронна търговия, роботика, изкуствен интелект. Хората трябва да инвестират в учене през целия живот, което ще им позволи да се възползват от новите възможности на пазара на труда. Включва се и процес на еволюция на организационната култура на фирмата. Мениджърските екипи също така трябва да се възползват от дигиталните решения за изследване на потребителските нагласи.

Наличието на **финансови средства** за подкрепа на *проектите за дигитализация* е важен фактор и движеща сила за техния успех. За целта фирмите трябва да кандидатстват за държавно или европейско финансиране, което предполага предварително да имат визия и план как ще протича процесът по дигитална трансформация. Държавното финансиране е в пряка зависимост от нивото и растежа на брутният вътрешен продукт.

Европейски инициативи и проекти в ролята на фактори за дигитализация

Процесите на дигитализация и дигитална трансформация в строителството се намират под въздействие и на **фактори, свързани с европейски инициативи и проекти**. Те касаят процесите на изграждане на единен дигитален пазар в Европейския съюз. Въздействие оказва и стремежът за постигане на европейско ниво на **стандартизация и оперативна съвместимост на ИКТ**, които се превръщат във фактор за навлизането на дигиталните иновации. Разработването и приемането на европейски стандарти е сериозно предизвикателство, но те ще осигурят гаранции за развитието на конкурентоспособността на отделните европейски индустрии и откритостта на пазарите на ИКТ.

Една от ключовите инициативи на Европейската комисия за **формиране на паневропейската мрежа на центрове за цифрови иновации, т.е. дигитални иновационни хъбове, е I4MS** [14]. Иновациите в областта на ИКТ за производствените МСП (I4MS) е програма за разширяване на цифровите иновации за малки и средни предприятия в Европа. Тя предлага иновативни технологии, кандидатстване за финансиране и техническа помощ за подпомагане на дигиталната трансформация, добри практики за повишаване на конкурен-

тоспособността. Строителните фирми в България, които са предимно малки и средни предприятия, имат възможност да ползват посочената програма.

Стратегията на Европейския съюз за изграждане на единен дигитален пазар [15, 16] съдържа 16 ключови инициативи, 35 предложения и посочва бъдещи действия относно онлайн платформите, икономиката на данните и киберсигурността. Като външен фактор на влияние, тази стратегия се смята за определяща за потенциалните стъпки за подобряване на дигитализацията в страните членки и създаване на динамична дигитална среда. Специално изследване на Евробарометър разглежда отношението към въздействието на цифровизацията и автоматизацията върху ежедневието на живота. Ролята на Европа и ЕС в процеса на дигитализация се разглежда в много публикации [15, 17, 18] на Европейската комисия, което свидетелства за значението, което се отдава на дигиталната трансформация.

Важен европейски аспект по отношение на процесите на дигитализация и дигитална трансформация имат въпросите, свързани с развитието на градовете и регионите, а това от своя страна пряко касае развитието на строителния бранш. **Градовете и регионите са важни фактори**, стимулиращи подема на цифровата трансформация в Европа. В основата на тяхното развитие и управлението им, на формирането на техните екосистеми по най-оптимален начин и в съответствие с повишените изисквания на жителите им, без съмнение стои приложението на най-новите постижения на ИКТ, включително технологии, свързани с „Интернет на нещата“, обработка на големи данни, роботиката, 3D печата, блокчейн технологиите, изкуствения интелект и др.

Процесите на дигитализация на строителния бранш се намират под пряко влияние в международен и конкретно европейски мащаб от актуалната **концепция за „Умните градове“ (Smart cities)**. В нейната основа стои идеята за постигане в градска среда на по-високо качество на живот и осигуряване на устойчиво развитие на градовете. Тази концепция има пряка връзка с другата иновативна концепция – концепцията за „Интернет на нещата“, спомената в предходното изложение. В контекста на тези концепции и процесите на дигитална трансформация (които се отразяват пряко и в строителния сектор) Европейската комисия предлага на европейско ниво една от своите поредни инициативи, наречена **„Предизвикателство за дигиталните градове“ („Digital Cities Challenge“)** [19]. Тя подкрепя 136 града в използването на най-новите, авангардни технологии за подпомагане на интелигентното, зелено и социално отговорно възстановяване. Предвидено е включените в инициативата градове и техните местни екосистеми да станат двигатели за възстановяване на местната икономика, създаване на нови работни места и засилване на благосъстоянието на

гражданите. От българска страна в проекта участват градовете София, Враца и Хасково.

Процесите на дигитализация в строителството на европейско ниво се стимулират и от т.нар. **Европейска зелена сделка**, чието официално обозначение е „Европейски зелен пакт“ [20]. Заложените в зеления пакт идеи предвиждат ЕС да се превърне в „модерна, ресурсно ефективна и конкурентоспособна икономика“. По тази причина строителството и съответно неговата дигитализацията се възприемат като приоритетно направление. Причината за това схващане е, че строителният сектор е идентифициран като основен ресурсно интензивен сектор. Чрез неговата дигитализация следва да се постигне устойчиво строителство. Очаква се то да играе ключова роля за подобряване на околната среда и въздействието върху климата, ресурсната и енергийна ефективност, намаляването и управлението на строителните отпадъци, по-ефективното използване на ресурсите и прехода към кръгова икономика.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Дигитализацията и свързаната с нея дигитална трансформация имат отношение към всички икономически сектори, включително и публичния сектор, към цялото обществено развитие. Строителството следва да навакса известното изоставане, характерно за него във връзка с интензивността на процесите на дигитализация. В този контекст е важно да бъдат изведени основните движещи сили и фактори, въздействащи върху тях.

В обобщение на изследваните в статията движещи сили за дигитализация в строителството

може да се посочи, че основните въздействащи двигатели се свързват с необходимостта строителните фирми да подобрят производителността, да увеличат рентабилността и оперативната ефективност, да постигнат по-голяма удовлетвореност на техните клиенти, гъвкавост и адаптивност към промените на пазара и др.

Процесите на дигитализация в строителния сектор се намират под въздействие както на национални, така и на фактори, свързани с европейски инициативи и проекти. От националните фактори съществено влияние оказват производствената и комуникационната инфраструктура. За да се постигне реален ефект от дигитализацията в строителството, е важно приложението на цифрови инструменти, цифрови сензори, камери, използване на данни в реално време чрез споделени платформи и др. От комуникационната инфраструктура се поставя акцент върху нарастващия достъп на малките и средните предприятия от строителния сектор до бърз и широкополетов интернет. Двигатели на дигитализацията са концепции като „Интернет на нещата“ и „Умни градове“. Европейските фактори за дигитализация се свързват с инициативи на европейско ниво, като напр. Стратегията на ЕС за изграждане на единен дигитален пазар, както и дейностите, заложи в Европейската зелена сделка.

Постигането на водещи общоевропейски и национални цели – устойчиво развитие на икономиката, подобряване на благосъстоянието на гражданите, ресурсна и енергийна ефективност и съблюдаване на Европейската зелена сделка имат непосредствена връзка с процесите на дигитализация в строителството.

ЛИТЕРАТУРА

- [1] Roland Berger Global Consulting GmbH. Think act beyond mainstream. Digitization in the construction industry. [tab_digitization_construction_industry_e_final.pdf](#), 2016.
- [2] Alraja, M. N., M. A. Hussein, H. M. S. Ahmed. What affects digitalization process in developing economies? An evidence from SMEs sector in Oman. Bulletin of Electrical Engineering and Informatics, Vol. 10, No. 1, 2021, pp. 441-448.
- [3] Oliveira, T., M. F. Martins. Firms patterns of e-business adoption: Evidence for the European union-27, Electronic Journal of Information Systems Evaluation, vol. 13, No. 1, 2010, pp. 47-56.
- [4] Baker, J. The technology–organization–environment framework. Information Systems Theory, 2012, pp. 231-245.
- [5] Sargent, K., P. Hyland, S. Sukanlaya. Factors influencing the adoption of information technology in a construction business, Australasian Journal of Construction Economics and Building, 12(2), 2012, pp. 72-86.
- [6] FUJITSU, Global Transformation Survey Report 2018. 2018 (http://www.fujitsu.com/downloads/GLOBAL/vision/2018/download-center/FTSV2018_Survey_EN-1.pdf).
- [7] Stolton, S. Committee for European Construction Equipment. Construction: The least digitised sector in Europe, 2019 (<https://www.euractiv.com/section/digital/news/construction-the-least-digitised-sector-in-europe/>).
- [8] Ezeokoli, F. O. et al. Digital Transformation in the Nigeria Construction Industry: The Professionals' View. World Journal of Computer Application and Technology, 4(3), 2016, pp. 23-30.
- [9] Liere-Netheler, K., S. Packmohr, K. Vogelsang. Drivers of Digital Transformation in Manufacturing. Proc. of the 51st Hawaii International Conference on System Sciences, 2018, pp. 3926-3935.
- [10] Osmundsen, K., J. Iden, B. Bygstad. Digital Transformation: Drivers, Success Factors, and Implications. In Proc. of The 12th Mediterranean Conference on Information Systems (MCIS), Corfu, Greece, 2018.
- [11] Billon, M., F. Lera-Lopez, R. Marco. Differences in digitalization levels: a multivariate analysis studying

- the global digital divide. Review of World Economics, Springer Verlag, 146 (1), 2010, pp. 39-73.
- [12] Jazzar, M. E., M. Piskernik, H. Nassereddine. Digital Twin in construction: An Empirical Analysis. Proc. of the EG-ICE 2020 Workshop on Intelligent Computing in Engineering, 2020, Berlin, pp. 1-10.
- [13] НСИ, ПРЕДПРИЯТИЯ С ДОСТЪП ДО ИНТЕРНЕТ. [NSI, Predptiatya s dostap do Internet] (<https://www.nsi.bg/bg/content/2848/предприятия-с-достъп-до-интернет>, 10.12.2021).
- [14] I4MS, The Online Community of the EU Manufacturing Industry, The EU initiative to digitalize the manufacturing industry, <https://i4ms.eu/>.
- [15] European Commission, Digital Single Market: Commission calls for swift adoption of key proposals and maps out challenges ahead, 2017 (http://europa.eu/rapid/press-release_IP-17-1232_en.htm).
- [16] European Commission, Building a European data economy, 2019, <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/policies/building-european-data-economy>.
- [17] European Commission, Digital Single Market Mid-term Review: Commission calls for swift adoption of key proposals and maps out challenges ahead, 10 May 2017 (<https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/digital-single-market-mid-term-review>).
- [18] EUR-Lex Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions on the Mid-Term Review on the implementation of the Digital Single Market Strategy a Connected Digital Single Market for All, 2017 (<https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?qid=1496330315823&uri=CELEX:52017DC0228>).
- [19] European Commission, The Digital Cities Challenge – Which cities will be chosen next? 2018, <https://ec.europa.eu/growth/tools-databases/dem/watify/boosting/news/digital-cities-challenge-%E2%80%93-which-cities-will-be-chosen-next>.
- [20] Европейска комисия, Европейски зелен пакт. [European Commission, A European Green Deal] (https://ec.europa.eu/info/strategy/priorities-2019-2024/european-green-deal_bg).

Silvia Parusheva, Yanka Aleksandrova

DIGITALIZATION IN CONSTRUCTION IN THE CONTEXT OF IMPACTING DRIVERS AND FACTORS

(Abstract)

Digitalisation has a leading impact on stimulating economic growth, job creation and a complete change in the functioning of all sectors of the economy, including construction. Despite a certain lag in the perception of digital technologies, the construction sector is striving to catch up. The processes of digitalization are under the influence of a number of drivers and factors that stimulate their acceleration.

The impact of drivers in construction is associated with the need to increase productivity, achieve greater profitability and operational efficiency, competitiveness, resource and energy efficiency. The influence of internal and external factors on the digitalization of processes in construction companies is significant. As a result of the research, a distinction is made between the factors influencing digitalization into two main groups - national factors and factors related to European initiatives and projects. Among the national factors as leading are the production and communication infrastructure, incl. the use of digital instruments, sensors, 3D scanning, "Digital twins" technology, etc. technologies. Based on them, analyzes are performed

to support the decision-making process in the management of construction projects.

European factors include the EU Strategy for Building a Digital Single Market, initiatives related to digital cities and regions, etc. Emphasis is placed on the concepts of the "Internet of Things" and "Smart Cities", as well as the importance of the European Green Pact, which have an important impact on the digitalization process in the construction industry.

The processes of digitalization in construction are directly related to achieving better productivity of construction companies, higher profitability, and improved innovation opportunities. As a result, the digitalization of construction contributes to the successful realization of important pan-European and national goals, such as achieving better well-being of citizens, resource and energy efficiency and compliance with the European Green Deal.

Key words: Digitalization, Internet of things (IoT), Digital twins, Smart cities, European Green Deal

Correspondence address:

Assoc. Prof. Dr. Silvia Parusheva
Ch. Assis. Prof. Dr. Yanka Aleksandrova
University of Economics – Varna
Department of Informatics
77 Knyaz Boris I Blvd.
9002 Varna, Bulgaria
E-mail: parusheva@ue-varna.bg
E-mail: yalexandrova@ue-varna.bg

ПРЕДСТАВЯМЕ ВИ

ЦЕНТЪР ЗА ОБУЧЕНИЕ ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Центърът за обучение при Българската академия на науките (ЦО) е специализирано звено на БАН, което организира и координира обучението на български и чуждестранни граждани чрез образователната и научна степен „доктор“, следдокторска специализация,

както и чрез други форми на обучение, квалификация и преквалификация. Центърът за обучение съдейства на отделните звена на БАН в обучението на научни кадри, чрез организиране на чуждоезиково обучение и обучение по компютърни умения на докторантите, както и чрез специализираните докторантски курсове. Занятията се провеждат в модерно оборудвани зали.

През 2021 г. в звената на БАН са се обучавали общо **355** докторанти, от които **182** редовни, **123** задочни и **50** на самостоятелна подготовка. Новозачислените докторанти са **88**, от които **48** на редовно обучение, **24** на задочно и **16** на самостоятелна подготовка. През 2021 г. 94 докторанти

са защитили докторските си дисертации, а 94 са отчислените докторанти.

Центърът за обучение организира периодично интердисциплинарни докторантски форуми, на които докторанти от БАН и ВУЗ представят своите резултати и обменят идеи.

Втори интердисциплинарен докторантски форум. Участваха 80 докторанти от БАН и от университети в страната (СУ „Св. Климент Охридски“, УАСГ, ХТМУ, УНСС, НБУ, Университет „Проф. д-р Асен Златаров“, Бургас и Аграрен университет, Пловдив)

Стимулиране качеството на научната продукция на докторантите е един от приоритетите в дейността на ЦО. Това се осъществява чрез обявява-

нето на разнообразни конкурси и присъждане на награди и отличия.

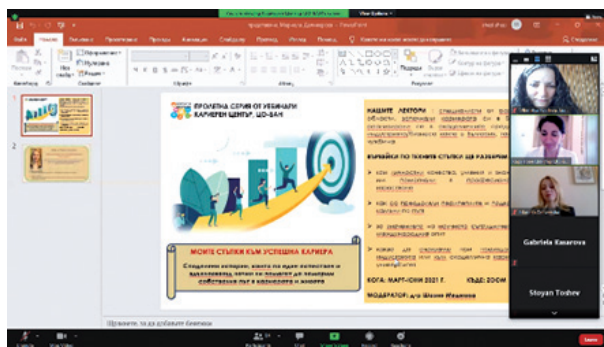

Победителите от докторантския конкурс „Най-добра публикация“ бяха отличени на церемония, която се проведе в ЦО при БАН. 31 докторанти получиха дипломи за участие, а 22-ма бяха отличени с награди

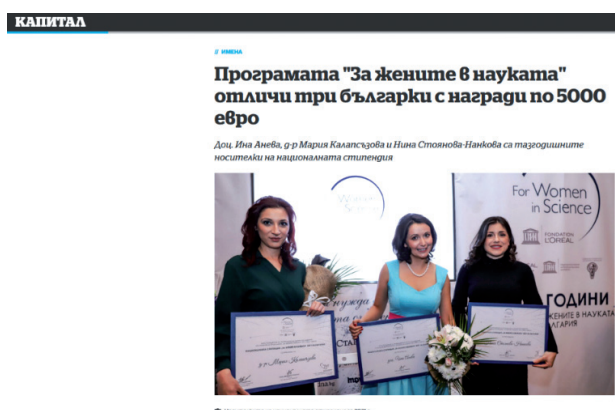
Карриерният център към ЦО е важно звено, чиято цел е да запознава младите хора с различни възможности за научна кариера, умения за писане на проекти, възможности за специализации в чужбина и др. През 2021 г. събитията преминаха в дистанционен онлайн формат в следните области:

➤ **Моите стъпки към успешна кариера.** Лектори от БАН и МУ – София споделиха професионалния си и административен опит.

Лекторите не само представиха техния кариерен път, но и споделиха тайни от професионалния си опит, както и отправиха послания към

Уебинар „Мои стъпки към успешна кариера“ с лектор проф. Мариела Деливерска, Факултет по обществено здраве към Медицинския университет

младите учени. Представяме само малка част от тях:

„Успехът избира смелите, работливите и борбените! Не се страхувайте да бъдете новатори! Не се отказвайте при срещата с трудности. Бъдете последователни: работете, за да постигнете поставените от вас цели, а това ще ви донесе успех, удовлетвореност, признание и нови възможности!“

Стефан Стаменов, Ваня Стаменова

ОБРАЗОВАТЕЛНА ИНИЦИАТИВА „КОСМИЧЕСКО УЧИЛИЩЕ“

„Космическо училище“ е образователна инициатива, насочена към българските ученици и техните учители. Тя цели да запознае учениците, проявяващи интерес към науките, свързани с Космоса и наблюдение на Земята, със съвременните постижения в областта на аерокосмическите изследвания и технологии, а също и да популяризира космическите изследвания сред тях. Също така цели и извършва комуникиране и популяризиране на наука.

„Успехите ни зависят от степента на отдаденост, хармоничната работна атмосфера, сътрудничеството с учени от други институции, смелостта и решителността, стремежа към високостойностни резултати, жаждата за знания и стремежа към непрестанно учене.“

➤ **Писане и управление на успешни научни проекти.** Изявени лектори като Невена Раковска, мениджър проекти във Фондация на бизнеса за образованието (<https://fbo.bg/>), както и млади учени ръководители на проекти, споделиха своя опит. Много важна тема, касаеща кариерното развитие на младите учени **„Подготовка на изследователски проекти и кандидатстване към финансиращи организации“**, бе развита от доц. д-р Цанко Гечев, директор на Центъра по растителна системна биология и биотехнология (ЦРСББ), от Пловдивския университет.

Беше направена и презентация на националната стипендиантска програма **„За жените в науката“** с лектор г-жа Кристина Радкова – координатор на програмата „За жените в науката“ в България. С радост може да съобщим, че и трите тазгодишни носителки на наградата са млади учени от БАН: доц. д-р Ина Анева, д-р Мария Калапсцова и Нина Стоянова-Нанкова.

Една много важна дейност на ЦО е работата по **Програма ЕРАЗЪМ+**. Докторантите имат възможност да осъществяват мобилности, финансирани по Програмата в чуждестранни университети или научни организации с цел обучение или стаж. След завръщането си всички докторанти отчитат, че са увеличили познанията си в своята научна област, по-уверени и убедени са в своите способности, по-способни са да се адаптират и да действат в нови ситуации, да мислят и да анализират информацията критично, по-толерантни са към ценностите и поведението на другите.

Образователната инициатива „Космическо училище“ е създадена от гл. ас. д-р Стефан Стаменов, който е основният инициатор, и доц. д-р Ваня Стаменова, учени от Института за космически изследвания и технологии при Българската академия на науките (ИКИТ-БАН) с дългогодишен опит в областта на дистанционните изследвания и географските информационни системи. Инициативата започва своята дейност през декември 2014 г. и е изцяло доброволна (<http://spaceschoolbg.eu/>).

По-късно е подкрепена от ИКИТ–БАН, от бившия директор чл.-кор. Петър Гецов, а след това и от Българското астронавтическо дружество. Радва се и на подкрепата на български и международни фирми и организации, като е важно да се отбележи, че тя не е търсила и не е разчитала на финансова помощ през тези години. Подкрепата, която е приемала, е нефинансова – морална, експертна във вид на образователни материали, данни и др.

Тематиката за космическите изследвания и технологии отсъства от традиционното училищно образование, затова инициативата цели да се развива интересът към нея и да се привличат мотивирани и работоспособни млади хора, проявяващи сериозен интерес към науката и желаещи да инвестират в своето собствено бъдеще като специалисти и учени. Учениците се запознават с космическите технологии и тяхното приложение в различни сфери на науката, индустрията и бизнеса, като се показва и тяхната практическа и ползотворна роля в живота на хората. Те имат възможност да научат за спътниковите и аеросистемите за наблюдение на Земята, географските информационни системи като технологии, наука и бизнес, имащи широко приложение в съвременния свят, което подобрява знанията им за съвременната наука и технологии.

Инициативата цели също така да представи мястото на България, като член на ЕС, в европейската и в световната космическа наука и индустрия, като уважаван партньор, и българските учени като част от европейската и световната научна общност. Да популяризира аерокосмическите и ГИС технологии и техните приложения не само сред учениците от средните училища, но и сред по-широката публика (учителите и обществото) чрез използване на художествени изразни средства и артистични образователни формати и тяхното съчетаване с научнопопулярния и научен стил, и средства.

Инициативата се осъществява чрез безплатни образователни събития, обхващащи пълния спектър от извънкласни форми на обучение – курсове, семинари, лекции, летни училища, изложби, конференции и т.н.

Тематичните области на „Космическо училище“ включват:

- Космическите полети, като наука и индустрия.
- Наблюдение и изследване на Земята от космоса – наука и бизнес.
- Геоинформационни системи и ГИС, и ролята им в науката, обществото, икономиката и бизнеса като средство за обработване на информация от наблюдението на Земята.

Таблица 1

„Космическо училище“ в цифри

Вид събитие	Брой	Информация
Лекции	над 150	Проведени над 150 образователни лекции в различни училища в София и страната
Курсове	5	Проведени 5 курса „Въведение в дистанционните изследвания и географските информационни системи“ в НПМГ „Акад. Любомир Чакалов“
Образователни събития	29	Проведени 29 образователни събития, като семинари, уебинари, ученическа конференция, лятно училище Организиране на „ГИС ден за образование“
Изложби	10	Съставени 4 тематични изложби: – „Освобождението – поглед от Космоса“ (https://maps.spaceschoolbg.eu) – „Столици“ (https://maps.spaceschoolbg.eu) – „Космически изследвания в карти“ (https://exhibition.spaceschoolbg.eu/) – „Коледна изложба“ (https://christmasnewyearmapsgis.eu/)

- Наблюдение и изследване на Земята от космоса за проучване и опазване на природното и културно-историческото наследство.

- Летателни апарати за изследване на Земята – пилотируеми и безпилотни. Приложение в науката, бизнеса, екологията и сигурността. Потенциал и перспективи.

- Космически биотехнологии – постижения в космоса и приложение.

- Космическа физика и нейното приложение в помощ на обществото.

- История на космическите изследвания в България.

Лекциите представят актуални въпроси в тематиката на космическите изследвания и технологии по достъпен начин, адаптирани съобразно възрастовите особености на учениците. Те са безплатни и всеки учен лектор избира какво да представи от своята тематична област с идейната мотивация, че по този начин допринася за разширяване кръгозора на учениците и обогатяване на българското образование и безкористно работят за развитието на общество на знанието в България. Първата лекция, която бележи началото на инициативата,

Фиг. 1. Лекция за пространственото мислене в науките за Земята в НПМГ „Акад. Любимил Чакалов“, поставила началото на образователна инициатива „Космическо училище“

Фиг. 2. Посещението на първия образователен семинар за ученици в ИКИТ-БАН

се проведе през 2014 г. в Националната природо-математическа гимназия (НПМГ) „Акад. Любимир Чакалов“ на тема „Пространствено мислене в науките за Земята“ (фиг. 1).

За изминалите 7 години от създаването на „Космическо училище“ са осъществени редица събития в национален мащаб, присъствени и онлайн (табл. 1).

В „Космическо училище“ са представени над 150 лекции от български и чуждестранни учени и експерти по различни теми, свързани с аерокосмическите технологии за наблюдение на Земята, ГИС технологии и други тематик, свързани с космическите изследвания на ученици от началните и средните училища в България. Образователни лекции в училища и в Деня на отворените врати за ученици през 2017 г. са изнасяни от учени от ИКИТ-БАН – доц. д-р Вана Стаменова, гл. ас. Стефан Стаменов, чл.-кор. д-р Петър Гецов, проф. д-р Димо Зафиров, гл. ас. Илияна Илиева, доц. д-р Даниела Бонева, проф. д-р Цветан Дачев, проф. д-р Димитър Теодосиев, гл. ас. д-р Анна Бузекова, доц. д-р Валентин Атанасов, гл. ас. д-р Христо Лукарски, гл. ас. д-р Ива Иванова, ас. Наталия Станкова и докторант Теменужка Спасова. Анонсирането на инициативата се подпомога от Столична община и регионалните управления на образованието, които съдействат за разпространяване на информация за нея сред училищата.

Ежегодно се организират и провеждат събития или се подготвят образователни материали, постери, книги, свързани с отбелязване на значими международни дни и празници, инициирани от ООН, световни седмици и други чествания, национални празници, като Световната седмица на Космоса (4 – 10 октомври), Международния ден на авиацията и космонавтиката (12 април), Международния ден на Земята (22 април), Световния ден на водата (22 март), Деня на детето (1 юни), 60-годишнината от извеждането на орбита на първия изкуствен спътник на Земята, 50 години от мисията „Аполо“, Националният празник на България, и др.

Първият образователен семинар за ученици, посветен на Международния ден на авиацията и космонавтиката, се проведе на 26 април 2017 г. в ИКИТ-БАН, под формата на Ден на отворените врати, като участие взеха около 130 ученици от 6 столични училища, а учени от ИКИТ-БАН представиха лекции по различни теми, свързани с космическите изследвания (фиг. 2).

ИКИТ-БАН беше посетен и от група ученици от СУ „Христо Ботев“ – Враца, организирано по инициатива на Ученическият институт на БАН (фиг. 3). На учениците беше представено 15-минутно видео, заснето на борда на Международната космическа станция (МКС) с командир Антон Шкаплеров, който отговаря на въпроси на български ученици. Видеото бе изготвено и предоставено от РОСКОСМОС за образователна инициатива „Космическо училище“.

Фиг. 3. Ученици от СУ „Христо Ботев“, Враца на посещение в ИКИТ–БАН

Учениците посетиха и БАН, където разгледаха изложбата „Освобождението – поглед от Космоса“ с автори д-р Стефан Стаменов и д-р Ваня Стаменова. Тя е създадена по повод 140 години от Освобождението на България и представя чрез съвременни спътникови изображения, исторически карти и картографски продукти, места на значими военни действия по време на Руско-турската освободителна война (1877 – 1878) (<https://maps.spaceschoolbg.eu>) (фиг. 4).

През 2018 г. в Големия салон на БАН се проведе образователен семинар „Чиста вода за устойчив свят“ във връзка с отбелязване на Световния ден на водата – 22 март (фиг. 5). Това е първият образователен семинар, посветен на целите за устойчиво развитие на ООН, а специални гости и лектори на събитието бяха проф. Чен Джун (Chen Jun) от Националния център по геоматика на Китай и първи вицепрезидент на Международното общество по фотограметрия и дистанционни изследвания (ISPRS) и проф. Сонгниан Ли (Songnian Li) от Университета „Райърсън“ в Торонто, Канада и касиер на ISPRS. На събитието присъстваха ученици и учители от столични училища, учени от БАН, УАСГ, Съюза на геодезистите и земеустроителите

Фиг. 5. Групова снимка на част от участниците в семинара „Чиста вода за устойчив свят“

Фиг. 4. Ученици от столични училища разглеждат изложбата в сградата на БАН

в България, Българска картографска асоциация, Българското географско дружество, и експерти от „Софийска вода“ АД, „Веолия Енерджи“ ЕАД – Варна и „ГИС – София“ ЕООД.

В края на 2019 и началото на 2020 г. беше експонирана изложба „Столици“, посветена на 140 години от обявяването на София за българска столица (фиг. 6). Тя включва 7 постера, съставени от карти, изработени чрез геопространствени технологии, като са използвани спътникови изображения, методи от ГИС и пространствено моделиране. Автори са д-р Стаменов и д-р Стаменова. Представени са разработки от проекти за проучвания на НИАР „Плиска“ и НИАР „Кабиюк“, както и проект за „ГИС на Стара София“, посветен на развитието на града в исторически план. Изложбата бе представена на Световния ГИС ден в София, хотел „Балкан“, на третия ГИС ден за образование в Софийската гимназия по строителство, архитектура и геодезия „Христо Ботев“ (СГСАГ), в Националната библиотека „Св. св. Кирил и Методий“ и в 4 столични училища, а също така и в сайта на „Космическо училище“ (<https://maps.spaceschoolbg.eu>).

Координаторите Стефан Стаменов и Ваня Стаменова са инициатори и на ежегодно провежда-

Фиг. 6. Изложба „Столици“ в СГСАГ „Христо Ботев“, София по време на Третия ГИС ден за образование

Фиг. 7. Първият ГИС ден за образование в НПМГ „Акад. Любомир Чакалов“, София

ното образователно събитие „ГИС ден за образование“, като част от събитието Световен ГИС ден (фиг. 7). Петият юбилеен ГИС ден за образование по традиция беше проведен на 19 ноември 2021 г. В него над 50 % от участниците бяха учени от чужбина.

Фиг. 8. Електронни книги и помагала, издания на „Космическо училище“

През изминалата 2021 г. бяха проведени множество онлайн образователни събития и две онлайн изложби. За първи път се организира ученическа конференция „Моята география в дигиталния век“, посветена на знанията по съвременна география и свързаните с нея дигитални технологии днес. Причината за избора на географската тематика е връзката на географията с технологиите за наблюдение на Земята, въвеждането в средното образование на програмата „ГИС в училище“, за което „Космическо училище“ и неговите инициатори имат значима роля. В средното образование отсъства космическата тематика, с изключение на профилираната подготовка по география в 12 клас, в която са включени космическите изследвания и геопространствените технологии. Автори на тази част от учебната програма са доц. д-р Стаменова, гл. ас. д-р Стаменов. Бяха проведени шест вебинара за географските информационни системи и 1 лятно училище за учители. За Деня на Земята беше организиран образователен семинар „Възстанови нашата Земя“ с гост лектор проф. Андрю Гуди, световен учен в геоморфологията и географията, почетен професор в Оксфордския университет, който представи лекция на тема „Ландшафтите през Антропоцена“. Седмицата на Космоса беше отбелязана с онлайн изложба „Космически изследвания в карти“ (<https://exhibition.spaceschoolbg.eu/>) с автори д-р Стаменов и д-р Стаменова. Тя беше посетена от ученици и учители от средните училища, както и от преподаватели от ВВВУ „Георги Бенковски“. За коледните и новогодишните празници беше организирана онлайн галерия от художествени карти (<https://christmasnewyearmapsgis.eu/>).

Създадени са образователни материали, учебни помагала и книги, предназначени за ученици, студенти и учители, както и за всички имащи желание да обогатят своите знания в областта на космическите изследвания, спътниковото наблюдение на Земята и геоинформационните технологии. Издадени са 6 електронни книги и помагала, които се разпространяват безплатно – албум „София от Космоса“, атлас „Природата навън“, посветен на 50 години от мисията „Аполо 11“, учебник „Пустините“, албум „Изложба „Столици“, юбилейно издание „Пет години образователна инициатива „Космическо училище“ и учебно помагало „Космическите изследвания в Европа“ (фиг. 8).

КНИГАТА „БЪЛГАРСКИТЕ АЗБУКИ“¹

ПРЕДГОВОР

Васил Николов

Българска академия на науките

В европейското и в българското публично пространство съществуват различни мнения за същността на днешната българска азбука – кирилицата, както и за първата българска азбука – глаголицата. Много от тях са ненаучни и са в противоречие с историческите и лингвистичните факти. Българската наука защитава истината за произхода и разпространението на двете азбуки, но нейните аргументи, изложени в монографии, сборници с доклади от международни конференции, реномирани чужди и наши списания, трудно достигат до по-широки обществени кръгове. Покрай категоричната позиция на Република България относно същността на официалния език на Република Северна Македония, както и покрай предложението за назоваването на кирилицата „българска азбука“ в европейските документи и приетото решение за промяна на официалното название на празника на 24 май отново се чува много противоположни изказвания за азбуките ни. Именно в такива критични моменти на разногласие Българската академия

на науките с нейния огромен научен потенциал е призвана да отговори на потребностите на обществото от ясни и точни научни тези. Така се появи идеята за проекта „Българските азбуки“. Тя беше приета от ръководството на БАН и подкрепена финансово от Министерството на образованието и науката.

Екипът от специалисти, формиран по този проект, подготви кратки, но богати на информация статии, в които са отразени най-новите постижения на модерната палеославистика и които се отличават с ясна логична мисъл, терминологична прецизност и достъпност за всички, които се интересуват от българските азбуки. Темата е положена в широки времеви и пространствени граници и обхваща развитието на писмеността по българските земи от първите открити артефакти от V – III хилядолетие пр.Хр. до наши дни.

В първия текст *Предглаголическата графична култура по българските земи* Славия Бърлиева представя най-ранните паметници на писмената култура от Градешница, Караново, Долнослав, както и употребата на гръцката, латинската и готската азбука. Гръцкото писмо в надписи на гръцки език е засвидетелствано в огромен брой епиграфски паметници по българските земи в хронологичен от-

¹ Мичева, Ваня, Славия Бърлиева (ред.). Българските азбуки. София, Печатница на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“, 2021. 168 с. ISBN 978-619-245-155-4.

ри в Сплитския диоцез, които се провеждат през X и XI в. Основен извор за тези събори е *Historia Salonitanorum pontificum atque Spalatensium* на сплитския архидякон Тома. Друг източник – Житието на св. Вацлав и неговата баба св. Людмила от X в., известно като Кристианова легенда, все още пази спомена за създадените от св. Кирил букви, след което той изчезва в чешките земи.

Епохата на ренесансовия хуманизъм възражда интереса към писмеността и графичната практика изобщо, отглас от това намираме в късните сведения за славянските букви у един от знаменитите немски хуманисти – Йоан Турмайр Авентин. Още в индекса на неговите „Баварски анали“ се чете „*Methodius litteras Venedas invenit*“ (Методий създаде буквите на вендите, тоест на славяните). Както цялото съчинение на Авентин, така и откъсът за славянските букви се разпространяват в следващите десетилетия и формират в значителна степен кирило-методиевската литературна традиция на XVI, XVII и XVIII в. Източниците показват процеса на постепенното загубване на представата за българския характер на славянските азбуки и богослужебен език, признанието за който се явява отново в средата на XIX столетие вследствие издаването на редица важни старобългарски паметници и тяхното изследване в трудовете на най-авторитетни палеослависти като А. Лескин, Б. Попелка, Е. Коварж, Л. Гайтлер и много други.

Според Кирил Топалов, автор на петата студия в сборника, проблемът за култа към светите Кирил и Методий и техните ученици през епохата на Българското възрождане се открива в текстовете на почти всички български книжовници от тази епоха. Те изясняват основни неща като: какъв е етническият произход на св. св. Кирил и Методий; върху базата на какъв език са създали азбуката и на какъв език са извършили преводите на богослужебните текстове; за кого са предназначени тази азбука и тези преводи; какъв е пътят на превръщането на този език от български в „славянски“, т.е. по отношение на какви други славянски култури българската книжовност е оказала влияние. Представени са аналитично съчинения на Паисий Хилендарски, Юрий Венелин, Васил Априлов, както и на Константин Фотинов, Петко Славейков, Георги Раковски, Райко Жинзифов, Григор Пърличев, Йордан Хаджиконстантинов-Джинот, Любен Каравелов, Христо Ботев и др.

Силна защита на българския характер на делото на св. св. Кирил и Методий намираме например в много от статиите на Райко Жинзифов. В своята реч пред Славянския конгрес в Москва през 1867 г. той категорично припомня, че когато се говори за Кирил и Методий като славянски просветители, не трябва да се забравя, че те са преди всичко български учители; че са българи по произход, създатели

на българската азбука и на българската книжовност, която по-късно се превръща в общославянска.

Засиленият интерес през XIX в. към създателите на българската и славянската писменост и култура довежда до въвеждането на тяхното честване на 11 май като общобългарски просветен и културен празник. В края на 50-те години на XIX в. празникът вече се чества не само в България, но и в други места, където има български общности – в Цариград, Букурещ, Белград, Браила, Турну Магурели, Галац, дори в далечната Смирна. Интересно е да се отбележи, че той се празнува дори и от българските затворници в Диарбекир след разгрома на Априлското въстание.

Делото на св. Климент Охридски е възприемано като българско през епохата на Българското възрождане. Важна роля за популяризирането на образа и просветителската и апостолската дейност на св. Климент Охридски изиграва превеждането и отпечатването от архимандрит Партений Зографски през 1858 г. в цариградското списание „Български книжици“ на известното Пространно Климентово житие, съставено още през XI в. от архиепископ Теофилакт Охридски. За Климент Охридски като народен духовен водач, български учител и просветител пишат по един или друг повод Васил Априлов, Спиридон Палаузов, Георги Раковски, Тодор Бурмов, Марин Дринов, Любен Каравелов, Васил Друмев, Кузман Шапкарев, Йордан Хаджиконстантинов-Джинот и много други български възрожденски дейци. Култът към св. Климент Охридски изиграва важна роля и в борбата на българския народ в средата на XIX в. за отделяне от Фенерската патриаршия и за възстановяване на независимостта на Българската църква, загубена при падането на Балканите под османско владичество през XIV – XV в.

Сборникът завършва с две приложения: Пространното гръцко житие на св. Климент Охридски (с увод, превод и бележки от Илия Г. Илиев) и Пространното гръцко житие на св. Наум Охридски (с увод, превод и бележки от Славия Бърлиева), които съдържат важна историографска и културноисторическа информация за Кирило-Методиевото дело и за създаването на глаголицата и кирилицата.

Сборникът „Българските азбуки“ със своята огромна лингвистична и историческа научна информация, целенасочено подбрана и представена по изключително ясен и логичен начин, ще бъде полезен както за специалистите по история на езика и писмеността, културолози, текстолози, медиевисти и палеослависти, така и за ученици, студенти, преподаватели, и за всички интелигентни хора, търсещи истината за българския принос в духовното развитие на всички славяни и на европейската цивилизация.

ХРОНИКА

В УПРАВИТЕЛНИЯ СЪВЕТ НА БАН

НОВОИЗБРАН ПРЕДСЕДАТЕЛ НА СЪВЕТА ЗА ИЗДАТЕЛСКА ДЕЙНОСТ

На основание решение на Управителния съвет на БАН (протокол № 2, т. 7.1) на заседание, състояло се на 20.01.2022 г., е избран нов председател на Съвета за издателска дейност:

Председател:

Акад. Светлана Куюмджиева, САЧК

Зам.-председател:

Акад. Константин Хаджииванов, член на УС на БАН, съветник на председателя на БАН, САЧК

Членове:

1. Чл.-кор. Евдокия Пашева, зам.-председател на БАН

2. Акад. Красимир Атанасов, Институт по биофизика и биомедицинско инженерство

3. Проф. Величка Милушева, Институт по математика и информатика

4. Чл.-кор. Димчо Солаков, Национален институт по геофизика, геодезия и география

5. Чл.-кор. Димитър Иванов, Институт по биоразнообразие и екосистемни изследвания

6. Доц. Елка Трайкова, научен секретар на БАН, Институт за литература

7. Проф. Александър Тасев, Институт за икономически изследвания

8. Г-н Димитър Радичков, директор на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

9. Г-жа Даниела Василева, и.д. гл. редактор на Издателство на БАН „Проф. Марин Дринов“

Технически сътрудник:

Г-жа Мира Митровиц.

ПРЕИЗБРАНИ ДИРЕКТОРИ НА ИНСТИТУТИ

Управителният съвет на Българската академия на науките на заседания, проведени на 20 януари и на 10 февруари 2022 г., е преизбрал за нов четиригодишен мандат (прот. № 2, т. 3 и 4, и прот. № 3, т. 1):

Проф. д-р СВЕТЛОЗАРА ПЕТКОВА

Директор на Института по експериментална морфология, патология и антропология с Музей

Творческата биография на проф. Светлозара Любомирова Петкова е публикувана в „Списание на БАН“, 2018, кн. 2, с. 82.

Проф. д-р ЕВГЕНИ СЕМКОВ

Директор на Института по астрономия с Национална астрономическа обсерватория

Творческата биография на проф. Евгени Христов Семков е публику-

вана в „Списание на БАН“, 2018, кн. 2, с. 81 – 82.

Проф. д-р ДАНИЕЛ ВАЧКОВ

Директор на Института за исторически изследвания

Творческата биография на проф. Даниел Христов Вачков е публикувана в „Списание на БАН“, 2018, кн. 2, с. 81.

В СЪБРАНИЕТО НА АКАДЕМИЦИТЕ И ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТИТЕ

ДЕКЛАРАЦИЯ ОТ СЪБРАНИЕТО НА АКАДЕМИЦИТЕ И ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТИТЕ НА БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ ЗА МИР В УКРАИНА

Повече от седмица живеем в ситуация, немислима за Европа на ХХІ век – без директна причина армията на Русия напада суверенна Украйна!

От седмица се взривяват бомби и ракети, земята се тресе от снаряди, от двете страни загиват не само военни, но и множество мирни хора. Стотици хиляди бежанци, предимно жени и деца, напускат страната си, принудени да търсят убежище от войната, сред тях и хиляди хора с български корени. Очертава се хуманитарна катастрофа в огромен регион. Войната нанася трудно лечими рани в отношенията между хората, изгражда нови линии на омраза. Войната срещу Украйна застрашава мира в цяла Европа, за-

страшава нейните ценности и цивилизационен модел, а дрънкането на ядрените оръжия заплашва бъдещето на човечеството.

Замислена като бърза военна операция с лесна победа, агресията среща нарастващата съпротива на украинската армия и цивилното население. Днес сме свидетели на откровена военна агресия, което не е приемливо.

В този сложен за българското общество момент ние, членовете на Събранието на академиците и член-кореспондентите на Българската академия на науките:

Отхвърляме войната като неприемлива опция за решаване на национални конфликти и териториални спорове;

Подкрепяме острата негативна реакция на цивилизования свят, споделяна и от колегите ни руски и украински учени;

Изразяваме нашия решителен протест против военните действия на руската армия срещу суверенна европейска страна;

Солидаризираме се с хилядите руски учени, включително историци и слависти, които без страх вдигнаха глас против войната, в защита на своите съседни и родственици, в защита на собствената си ценностна система;

Настояваме за изтегляне на руските войски от Украйна и бързо решаване на хуманитарната катастрофа на нейна територия.

* * *

Първата сума, събрана в дарителската кампания на Събранието на академиците и член-кореспондентите на БАН за пострадали от конфликта в Украйна, беше преведена на Българския червен кръст. 33 хиляди лева даряват академиците и член-кореспондентите до момента. Инициативата за събиране на средства продължава.

ЗАСЛУЖЕНО ПРИЗНАНИЕ

На 4 март 2022 г. в Смолян чл.-кор. Иван Гранитски получи Националната литературна награда „Н. Хайтов“ за 2021 г. Отличieto беше връчено от секретаря на община Смолян Момчил Николов. На цере-

монията присъства председателят на Съюза на българските писатели (СБП) Боян Ангелов.

Националната награда „Николай Хайтов“ е учредена през 2010 г. от община Смолян, Министерството

на културата и Съюза на българските писатели и се присъжда на български автори на белетристични и публицистични творби, които пишат в Хайтовата литературна традиция.

Иван Гранитски се удостоява с наградата за цялостно творчество, посочи председателят на СБП Боян Ангелов, който оглавява журито, оценяващо творбите. „Единодушно журито реши наградата да бъде връчена на Гранитски като блестящ писател и публицист, който през десетилетията е показвал своята българска гордост.“ Издателство „Захарий Стоянов“ издаде 16 тома на Николай Хайтов, което според Боян Ангелов е епохално дело, в основата на което е удостоеният с наградата писател и публицист.

Тези 16 тома показват до каква степен Хайтов е може би най-мощният след Вазов, дълбоко свързан с българския национален дух писател, каза Иван Гранитски, получавайки наградата. Той определи отличieto като признание и за дейността на издателство „Захарий Стоянов“.

НАГРАДА „ЕВРИКА“ ЗА ПОСТИЖЕНИЯ В НАУКАТА ЗА МЛАД УЧЕН ОТ БАН

На 2 февруари 2022 г. Фондация „Еврика“ обяви лауреатите на наградите за 2021 г. Те се присъждат на млади хора за техните значими постижения в науката, за изобретения с голяма обществена значимост,

за постижения в управлението на стопански организации, както и за най-високи резултати в развитието на селскостопански дейности.

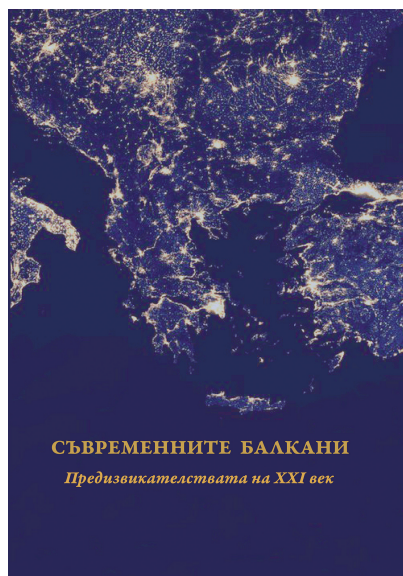
Силвия Христова получи съвместната награда на Фондация „Еврика“ и Съюза на учените в България за постижения в науката за млад учен от БАН за отличната защита на дисертационен труд на тема „Тавомерията като елементарен механизъм за пренос на сигнал при молекулните устройства“.

Основните научни интереси на Силвия Христова са в областта на аналитичната, теоретичната и физична органична химия. По време на следването си работи като химик в Института по органична химия с Център по фитохимия при БАН (ИОХЦФ–БАН). От 2017 г. е редовен докторант по органична химия в ИОХЦФ–БАН. Съществен принос за израстването ѝ като организиран и амбициозен млад изследовател, овладял отлично основните експе-

риментални техники има научният ѝ ръководител проф. д-р Людмил Антонов. Научната продукция на Силвия Христова е впечатляваща. Резултатите от изследванията ѝ са представени на 17 научни форума под формата на лекции и постерни презентации. Активен участник е в 8 научни проекта, финансирани от български и чуждестранни източници, което довежда и до активна публикационна дейност. Съавтор е в общо 15 научни публикации по дисертацията и извън нея.

Дисертационният труд на Силвия Христова разглежда възможността за използване на контролирания пренос на протон като елементарен процес в молекулните машини. Концепцията се базира върху използването на единични молекули като „хардуерни“ елементи (жици, логически елементи, кондензатори, превключватели и други), които могат да бъдат асемблирани в работещи устройства.

ПРЕДСТАВЯНЕ НА КОЛЕКТИВНАТА МОНОГРАФИЯ „СЪВРЕМЕННИТЕ БАЛКАНИ: ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВАТА НА ХХІ ВЕК“

БАН бяха представени българското и английското издания на колективната монография „Съвременните Балкани: предизвикателствата на ХХІ век“ (Издателска къща „Тендрил“). Неин съставител е чл.-кор. проф. д-р Александър Костов.

Трудът е посветен на предизвикателства пред Балканите към началото на новото десетилетие на нашия век и разглежда както досегашното им развитие, така и очертаващите се тенденции в близка и по-далечна перспектива. Той представя сериозен академичен анализ на процесите, протичащи в региона в условията на усложняващите се международни отношения и преминаването от една криза в друга. Отчитат се и евроинтеграцията и разширяването на НАТО с техните постижения и проблеми в Европейския Югоизток. В монографията са представени водещите тенденции в развитието на всяка една от страните в региона във

вътрешен и външнополитически план като са открити основните приоритети в областта на икономиката, политиката и сигурността, а също и съществуващите проблеми, съдържащи потенциал за конфликти и нестабилност. Специално внимание се обръща и на влиянието на външните за региона фактори. За тази цел в монографията са включени и три глави, показващи мястото на балканските страни в променящата се стратегия и поведение на ЕС, НАТО и Русия.

Колективната монография е продължение на досегашната изследователска работа на учените от ИБЦТ (на секция „Съвременни Балкани“) и техните партньори от други академични звена. Тя се публикува в изпълнение на проекта „Съвременните Балкани и предизвикателствата пред България“, финансиран от ФНИ–МОН.

На 21 декември 2021 г. в салона на Института за балканистика с Център по тракология (ИБЦТ) при

IN MEMORIAM

ЧЛЕН-КОРЕСПОНДЕНТ ЙОРДАН ЙОРДАНОВ

На 22 февруари 2022 г. почина чл.-кор. Йордан Алексиев Йорданов.

Роден е на 6 ноември 1938 г. През 1965 г. завършва Стоматологическия факултет на ВМИ – София, специалност „Ортопедична стоматология с ортодонтия“, а през 1973 г. – „Анатомия на човека“. През 1972 г. му е присъдена научната степен „кандидат на био-

логическите науки“, а през 1980 г. става доктор на медицинските науки. Член-кореспондент е на Българската академия на науките (БАН) от 2004 г., дългогодишен директор на Института по експериментална морфология, патология и антропология с Музей при БАН. Автор и създател е на Националния антропологичен музей и на единствената в България постоянна антропологична експозиция „Човекът в миналото“. Чл.-кор. Й. Йорданов е автор на 26 монографии, 360 научни публикации, над 70 пластични антропологични реконструкции на главата по черепа. Неговите пластични реконструкции (възстановки на меките тъкани по черепа) са известни на цяла България – тракийската принцеса от Враца, ичиргубилът Мостич от времето на Симеон Велики, цар Калоян, цар Самуил, серия дейци на Възраждането и освободителното движение като Бачо Киро, Г. Раковски, Л. Каравелов, Захарий Стоянов и др.

Чл.-кор. Йордан Йорданов е един от най-популярните и признати български учени в областта на физическата антропология, палеоантропологията, палеопатологията, морфологията на костната система у човека, медицинската и прилож-

ната антропология. Създател на оригинални методи за определяне на биологичната възраст на човека, за количествена оценка на проявите на асиметрията на човешкото лице и за установяване на нови зависимости между отделните лицеви размери.

Чл.-кор. Й. Йорданов е бил председател на Българското антропологично дружество, редовен член на Българската национална академия по медицина (1995 – 2022), представител на България в Европейската антропологична асоциация (1990 – 2022), член на Международната асоциация за идентификация (със седалище в САЩ) от 1987 г.

Чл.-кор. Й. Йорданов е удостоен с различни награди и отличия, между които медал „1300 години България“, академична награда на БАН за 2000 г., медал „Марин Дринов“ (2003) и „За заслуги към БАН“ (2007).

С кончината на чл.-кор. Йордан Йорданов Българската академия на науките и България загубиха един надарен учен и патриот, явление за българската и световната наука, с широка култура и ерудиция, прекрасен и обичан учител, оставил след себе си достойни наследници.

Иван Гранитски

ХРАБЪР ПЪТЕШЕСТВЕНИК В ПРОСТРАНСТВАТА НА ОТЕЧЕСТВЕНАТА ИСТОРИЯ¹

Българската историческа наука трябва да се гордее със знаменателния факт, че през последните пет десетилетия съдбата ѝ дари трима изключително проникновени автори, всеки от които сътвори блестящи научни трудове.

Акад. Васил Гюзелев е признат от световните специалисти, като доайен на медиевистиката, автор на десетки монографии и стотици студии и статии, анализиращи периода на Средновековието. Нека споменем тук само блестящите му съчинения: „Апология на Средновековието. Покръстване и християнизация на българите“, „Княз Борис Първи (852 – 889; 907)“, „Папството и българите през Средновековието IX – XV в.“, „Училища, скриптории, библиотеки и знания в България XIII – XIV век“ и „Средновековна поезия от и за българите“, „В лето от Христа 1453“, „Извори за кръстоносните походи от 1443 – 1444 година в българските земи“, „Хан Тервел“.

Второто ярко име в съвременната историческа наука е акад. Георги Марков. Освен многобройните статии и студии, той сътвори през последните десетина години две уникални серии – шестокнижието, посветено на войните за национално освобождение, в които нашите храбри прадеди, водени от легендарните генерали Иван Колев, Стефан Тошев, Владимир Вазов, Георги Вазов и други извоюваха неувяхваща слава за Отечеството. Тези шест фундаментални тома са: „България в Балканския съюз срещу Османската империя 1911 – 1913“, „Българското крушение“, „Голямата война и българския меч над Балканския възел 1914 – 1919. Заплитането – първа книга“, „Друга история на най-голямата война. Разгарянето на пожара – първа книга“, „Друга история на най-голямата война. Светът в пламъци – втора книга“.

Другата уникална негова серия обхваща пет тома, посветени на психологията и философията на отечествената и световната история – „Любословие на историята“, „Любимъдрие на историята“, „Съдбата в историята“, „Истината в историята“ и „Феноменология на историята“.

Третият стълб на съвременната българска историческа наука е акад.

Константин Косев, който уви ни напусна преди година. Неговата работоспособност беше пословична, научната му задълбоченост поразителна, а историческите съчинения, които сътвори, бележат връх в науката за Възраждането. Само през последните десетина години, издателство „Захарий Стоянов“ публикува над двадесет негови книги: „Васил Левски“, „Панайот Хитов“, „Любен Каравелов“, – от специалната поредица „Дълг и чест“, „От Шипка и Плевен до Сан Стефано и Берлин“, „Бисмарк. Източният въпрос и българското освобождение 1856 – 1878“, „Двубоят Горчаков – Бисмарк и съдбата на България“, „Българският възрожденски дух“, „Априлското въстание“, „Княз Бисмарк – създателят на модерна Германия“, „Мидхат паша моли княз Бисмарк за пощада“ и пр.

Малцина са в съвременната българска историческа наука ярките имена и личности, големите учени от ранга на професорите Васил Златарски, Петър Мутафчиев или Николай Генчев, примерно. Акад. Константин Косев, заедно с акад. Васил Гюзелев и акад. Георги Марков, трябва да присъединим към тази велика фаланга. Тримата забележителни историци, които в най-тесния и приятелски кръг шеговито наричахме тримата исторически баци (като тримата световни тенори) емблематизираха споменатите най-важни периоди от историята на България.

Акад. Косев бе и изключително активна обществена личност. Непосредствено след началото на така наречения демократичен преход, той беше вицепремиер, министър на образованието и науката, депутат, два мандата зам.-председател на БАН и пр., и пр. От такава гледна точка бихме могли да кажем, че акад. Косев бе един от духовните стълбове на съвременното българско общество, един от строителите на съвременна България, ако ни е позволено да използваме знаменития израз на Симеон Радев.

Споменахме вече за неговото пословично трудолюбие и научна добросъвестност, която изискваше денонощни усилия на ума в анализирането на сложната историческа

материя. В продължение на последните тридесет години имах честта и радостта да се виждам с него почти всеки ден и не преставах да се удивлявам как той с възторжения плам на някой юноша подробно ми споделяше какво съдържа поредната нова глава, върху какви трудности или исторически превратности размишлява. А трудностите бяха много, защото по темата за мястото на България в световната геополитика и то особено в периода през Средновековието и в навечерието на Възраждането, почти липсваше сериозна научна литература.

Невъзможно е в рамките на няколко страници да обхванем огромното научно наследство на акад. Косев, ще си позволим само няколко думи за последната му книга – „България под въздействието на геополитиката“, която той довърши буквално ден преди да отпътува към Страната на вечните сънища. Пред нас е увлекателен исторически екскурс за един продължителен период – повече от хиляда и четиристотин години – от Хан Аспарух до наше време. Акад. Косев проследява детайлно мястото на Отечеството в международната геополитическа обстановка от времето, когато Средновековна България – Първото и Второто българско царство изпитват постоянния военен, икономически, политически и духовен натиск на Византия, през трагичните пет века, когато Отечеството стене под османско владичество, до ден днешен, когато Родината отново е подложена на драматични геополитически изпитания и трудни избори.

Трябва да се подчертае, че както темата на книгата, а особено и детайлните анализи, които прави акад. Косев, имат първопроходчески характер. Действително по тази тема досега нищо задълбочено не е било публикувано. Затова и в многобройните си разговори през годината, в която акад. Косев пишеше своята книга, той е споделял с мен огромните предизвикателства, пред

¹ Слово, произнесено на организираната от БАН и издателство „Захарий Стоянов“ Паметна вечер, посветена на акад. Константин Косев.

**Българската академия на науките
и Издателство „Захарий Стоянов“**

**имат удоволствието и честта
да ви поканят на**

**ПАМЕТНА ВЕЧЕР,
посветена на
АКАД. КОНСТАНТИН КОСЕВ**

24 февруари 2022, четвъртък, 17 ч., големия салон на БАН, ул. „15 ноември“ № 1

които е изправен сериозният изследовател. И най-важната задача, която трябва да разреши – да систематизира, анализира и концептуализира материята.

Страниците, заредени с най-голяма енергия и с най-много фактология, са посветени на българското национално Възраждане и трудния, и извилист път на българската държава през лабиринтите на Източния въпрос. И това е съвсем обяснимо, тъй като именно периодът на Възраждането и годините след Освобождението от османско владичество са най-дълго разработвани през десетилетията от учения историк. Голямата заслуга на акад. Косев тук се състои не само в издирването и систематизирането на огромен фактологичен материал, а и в предлагането на ясна и промислена концепция за хилядолетната историческа съдба на България, за възможностите за геополитически избор, за това доколко в крайна сметка сме били свободни като нация и държава да не зависим от великите сили и да имаме свой собствен път.

С редица ярки примери авторът доказва, че през последния век България е имала един-единствен звезден миг, в който е могла да решава сама съдбините си. Това е героичното време на Първата балканска вой-

на, когато българските офицери и обикновени войници проявяват чудеса от храброст и жертват живота си, за да освободят своите поробени братя българи от останалите територии на Османската империя. Но, уви, алчните и безотговорни политики са пропилили този изключителен шанс. После знаем как трагично се развива българската история – две национални катастрофи, след Междусъюзническата и Първата световна война, поредица от преврати, контрапреврати, въстания, метежи – или общо почти сто години несекваща гражданска война... Ту топла, ту студена, но изчерпваща безценната национална енергия и произвеждаща разделение, злоба, омраза и братоубийства.

Последната книга на акад. Константин Косев „България под въздействието на геополитиката“ е не само лебедовата му песен, но тя фокусира и някои от най-важните негови достойнства като учен и изследовател – изключителна научна добросъвестност, прекрасно познаване на фактите, методична предварителна подготовка, висока способност за духовна концентрация, която да превърне богатия набор от факти, събития, личности и тенденции в ясна и стройна концепция.

Нека цитираме тук блестящия метафоричен финал на книгата:

В условията на сегашния мъчителен преход някогашният национален идеал остава само тъжен спомен от миналото, а възрожденският дух е в очакване за реанимация като спасителна перспектива за бъдещето на България. Интересно е с какви ли още нови изпитания геополитиката ще изненада съвременна България през следващите години? Както е казал един известен мъдрец: „Миналото е невъзвратимо, настоящето е незадоволително, а бъдещето е неясно“.

Трябва да подчертаем също, че през годините акад. Косев развиваше и обогатяваше и своя език – неслучайно заедно със споменатите вече акад. Васил Гюзелев и акад. Георги Марков той е наричан и исторически писател. Езикът на последната му книга категорично доказва това – задълбоченият научен анализ е поднесен с прекрасен богат и цветист, наситен с образи, метафори, сравнения и пр., български език. Повествованието увлича читателя сякаш го потапя в страниците на някоя романова епопея.

Несъмнено последната книга на акад. Константин Косев, както и някои от основните му научни трудове, ще влязат в златния фонд на българската научна историческа книжнина.